

9. LEKCIJA

BALTIJAS REĢIONA ILGTSPĒJA

ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS PAMATI

ĒTIKA, LIKUMDOŠANA, KULTŪRA UN FIZIKĀLIE
IEROBEŽOJUMI

REDAKTORS

LARSS RIDENS
UPSALAS UNIVERSITĀTE

BALTIJAS REGIONA ILGTSPĒJA

BALTIJAS UNIVERSITĀTES PROGRAMMAS LEKCIJU KURSS

1. CEĻŠ PRETĪ ILGTSPĒJAI

Vēsturiskā perspektīva.

Redaktors Sverkers Sorlins, Umeo universitāte

2. ENERĢĒTIKA

No fosilā kurināmā līdz ilgtspējīgiem enerģijas resursiem.

Redaktors Jurgens Salaji, Stokholmas Vides institūts un Lundas universitāte

3. CILVĒCE UN MATERIĀLU PLŪSMAS

Virzība uz ilgtspējīgu materiālu izmantošanu.

Redaktors un galvenais autors Stens Karlsons, Čalmeras Tehnoloģiskā universitāte un Gēteborgas universitāte

4. PĀRTIKA UN IZEJVIELAS

Ilgspējīga lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība.

Redaktori Stens Eberstens un Bengts Bodins, Zviedrijas Lauksaimniecības zinātņu universitāte

5. ILGTSPĒJĪGA RŪPNIECĪBA

Atkritumu daudzuma samazināšana, tīrākas tehnoloģijas un rūpniecības ekoloģija.

Redaktors Jozefs Štrāls, Lundas universitāte

6. ILGTSPĒJĪGA TRANSPORTA SISTĒMA

Cilvēku un kravas pārvadājumi Baltijas reģionā.

Redaktori Emins Tengstroms, Olborgas universitāte un Marie Tainela, Gēteborgas universitāte

7. PILSĒTAS UN KOPIENAS

Ilgspējīgu mājokļu veidošana.

Redaktori Harijs Andersons, Turku universitāte

8. EKOLOĢISKĀ EKONOMIKA

Tirgus, cenas un budžets ilgtspējīgā sabiedrībā.

Redaktors Tomašs Žiļičs, Varšavas universitāte

9. ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS PAMATI

Ētika, likumdošana, kultūra un fizikālie ierobežojumi.

Redaktors Larss Ridens, Upsalas universitāte

10. NO NODOMA LĪDZ DARBĪBAI

Ilgspējīgas attīstības īstenošana.

Redaktors un galvenais autors Magnuss Andersons, Vrijes universitāte, Amsterdama

PROJEKTA FINANSIĀLAIS ATBALSTĪTĀJS ZVIEDRIJAS STARPTAUTISKĀ ATTĪSTĪBAS AĢENTŪRA

© The Baltic University Programme, Uppsala university (izdevums angļu valodā)
Uppsala university, Box 256, SE – 751 05, Uppsala, Sweden

© Ekonomikas un vadības fakultāte, Latvijas Universitāte (izdevums latviešu valodā)
Aspazijas bulvāris 5, LV – 1050, Rīga, Latvija

ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS PAMATI

**ĒTIKA, LIKUMDOŠANA, KULTŪRA UN FIZIKĀLIE IEROBEŽOJUMI
BALTIJAS REĢIONĀ**

AUTORI

**VIBRENS van der BERGS, NINA HERALA, GORANS LINDGREN,
PENTI MALASKA, LARSS RIDENS, FRIDRIHS ŠMITS-BLEKS,
JOAHIMS SPANGENBERGS, MIKAELS STENMARKS**

REDAKTORS

LARSS RIDENS
Upsalas universitāte

LATVIEŠU IZDEVUMA REDAKTORS UN TULKOTĀJS

JĀNIS ZAĻOKSNIS
Ekonomikas un vadības fakultāte
Latvijas Universitāte

TEKSTA REDAKTORE

VELTA POLMANE

PRIEKŠVārds

Diskutējot par attīstību un vidi, dažādās, atšķirīgās ļaužu grupas vai dažādi cilvēki terminu “ilgtspēja” lieto visvisādos kontekstos. Tātad ir acīm redzams, ka ar tā palīdzību tiek izteikta atšķirīga šī termina jēga un izpratnes varianti.

Ilgtspēja vai ilgtspējīga attīstība var kalpot kā metafora, lai vārdos paustu cerības, bažas un vīzijas, bet ne vienmēr tās tiek izteiktas. Kad diskusijās mēģina noskaidrot šāda veida jautājumus, tad parādās tādi apgalvojumi, kādus varēja dzirdēt elektronisko komunikāciju konferencē. Piemēram: pasaulē ir liela interese par “ilgtspējīgu attīstību”, un daudzi pārāk bieži izmanto šo terminu. Vai definīcijas problēma līdz ar pāreju no pašreizējā ārpārā uz ilgtspējīgo pasauli tiks atrisināta? Tāpēc es piedāvāju savu ilgtspējas definīciju: ilgtspējīga attīstība ir dzīves kvalitātes uzlabojums, tomēr paliekot nepārtrauktības stāvoklī pie esošajiem fizikālajiem apstākļiem (*jhanson@ilhawaii.net*).

Termina “ilgtspēja” izcelsme ir meklējama latīņu valodā, kurā tas nozīmē “atbalsts no apakšas”. Tātad - saglabāt, nodrošināt ar pārtiku vai uzturēt kādu vitalitāti. Atbilstoši kontekstam, “kopienai ir jābūt atbalstītai no apakšas, ar tās iedzīvotāju spēkiem, gan tagad, gan arī nākotnē ... izmantojot fizikālo, kultūras un varbūt arī garīgo īpašību kombinācijas, kas liek cilvēkiem rūpēties par savu kopienu” (*rflyer@earthlink.net*).

Jau šajos piemēros mēs varam saskatīt norādes uz fizikāliem apstākļiem, politiskiem paziņojumiem, taisnīguma jautājumiem, labklājības un garīguma paaugstināšanos. Līdzīgu pieņēmumu paušana ir tipiska tad, ja mēs kaut ko apspriežam kopā ar saviem draugiem un kolēģiem. Šīs lekcijas mērķis ir analizēt ilgtspējas būtību. Uzsvars zināmā mērā tiek likts uz ētisko dimensiju (1. - 3. nodaļa). Lekcijā atspoguļotas arī vērtības, kas ir izteiktas ar ilgtspējas koncepciju un var tikt īstenotas likumdošanā (5. - 6. nodaļa), kultūrā un civilizācijas virzībā (8. nodaļa). Dziļāk tiek analizēta arī attīstības komponente (4. nodaļa).

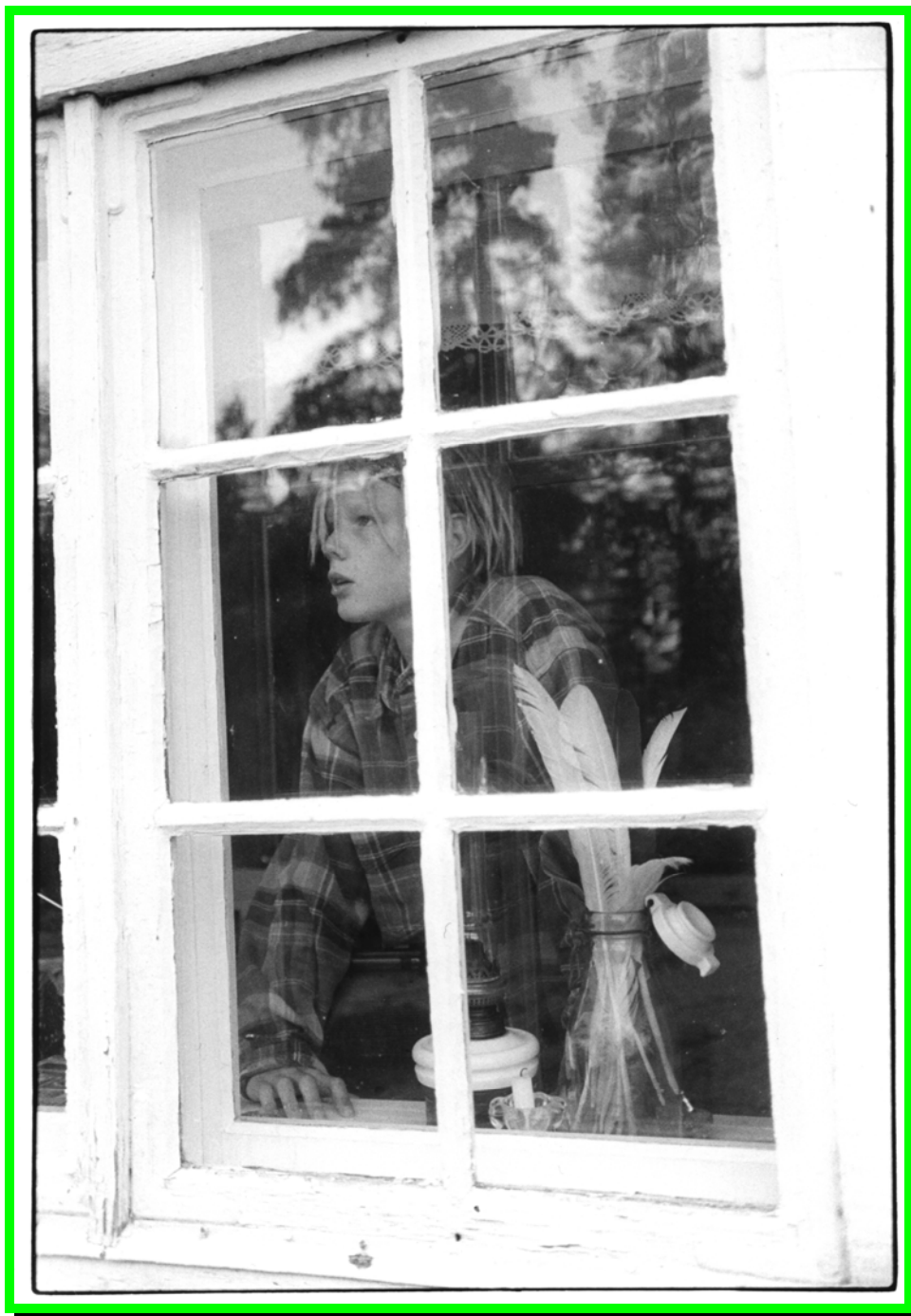
Fakts, ka diskusijās dažkārt ar ilgtspējas koncepciju saistās zināma nenoteiktība, tiek uztverts kā vājums, un tiek pieļauts, ka iespējama šī termina politiska ekspluatācija, kas var novest līdz pat bezjēdzībai. Tomēr nav nepieciešams no tā radīt problēmu. Tādi jēdzieni kā “veselība” vai “miers” ir nozīmīgi, bet var kļūt mazsvarīgi vai arī neaizstājami un derīgi, ja tajos iedziļinās pēc būtības un dod atbilstošu novērtējumu. Septītajā nodaļā ir analizētas vairākas pieejas, lai aktualizētu ilgtspēju, nosakot tās fizikālos ierobežojumus un monitoringa indikatorus. Tomēr ilgtspējas sociālajās un ekonomiskajās komponentēs nav nemaz tik viegli iedziļināties šīs brošūras vai pat visu lekciju sērijas ietvaros. Tāpēc uzsvērts vairāk tiek resursu ekonomiskais un ekoloģiskais.

Šajā lekcijā ir apkopots daudzu atsevišķu personu devums, kas sakņojas ilgtspējīgas attīstības izpratnē. Tāpēc es gribētu izteikt pateicību un atzinību visiem šīs lekcijas līdzautoriem, kas ir veikuši vairāk nekā tikai savu pienākumu, būdami jau tā lielā mērā noslogoti. Mūsu vēlēšanās ir, lai tie, kuri lasīs šo lekciju, iedziļinātos ilgtspējīgas attīstības būtībā un izprastu tās nozīmi, lai viņi atrastu stingru pamatu skaistas un laimīgas nākotnes radīšanai gan sev un savai kopienai, gan savai tautai un mūsu Baltijas reģionam, gan arī visai pasaulei.

Lars Ridens,
Uppsala

SATURS

1. VIDES ĒTIKA UN ILGTSPĒJĪGA ATTĪSTĪBA	
1.1. Kas ir vides ētika ?	7
1.2. Normas un priekšraksti	8
1.3. Zinātnes ierobežojumi vides problēmu jomā	8
1.4. Vērtības un ilgtspējīga attīstība	9
1.5. Cilvēku vajadzības un vēlnes	10
2. GODĪGUMS UN TAISNĪGUMS	
2.1. Konservatoru un antropocentriskā ētika	13
2.2. Antropocentriskā ētika un nākotnes paaudzes	13
2.3. Vai mums ir morāli pienākumi pret nākamajām paaudzēm ?	14
2.4. Kā nodrošināt nākotnes paaudzes ?	15
3. DABA VAI CILVĒKS	
3.1. Dabas saglabātāji un ētika, kas nav vērsta uz cilvēku	17
3.2. Derīgā vērtība vai pašvērtība	18
3.3. Citu sugu līdzvērtības princips	19
3.4. Biocentrisms un ekocentrisms	20
3.5. Kuru vides ētiku vajadzētu atbalstīt ?	21
4. ATTĪSTĪBAS JĒDZIENS	
4.1. Vai ir pretrunas ilgtspējīgas attīstības jēdzienā ?	23
4.2. Vēsturiskais skatījums	23
4.3. Ekonomiskās attīstības ēnas puse	23
4.4. Kritika	25
4.5. Kā novērtēt cilvēces attīstību – indikatori	25
4.6. Valsts un kopienas veidošana kā attīstības daļa	26
4.7. Attīstības ētika	27
5. NO ĒTIKAS UZ LIKUMDOŠANU	
5.1. Vai likumi spēj dot atbildi ?	29
5.2. Kāpēc morāle ir jāpapildina ar likumu ?	29
5.3. Četri faktori, kas ierobežo likumu pieņemšanu	29
5.4. Likumu normas kā sabiedriskās politikas līdzeklis	31
5.5. Morālo normu īstenošana ar likumu palīdzību	31
5.6. No morāles līdz likumam	31
6. ILGTSPĒJA UN LIKUMDOŠANA	
6.1. Ilgtspēja meklē vietu juridiskajos tiesību aktos	35
6.2. Ko aizsargā likums?	35
6.3. Veselīga vide kā konstitucionālas tiesības	36
6.4. Fizikālā plānošana un ilgtspējīga zemes izmantošana	37
6.5. Institucionālā atbildība par zemes ilgtspējīgu izmantošanu	38
7. KĀ IESPĒJAMS NOVĒRTĒT ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS FIZIKĀLĀS ROBEŽAS ?	
7.1. Uz ko tas attiecas ?	39
7.2. Ilgtspējas, Zemes kapacitātes un pieļaujamā līmeņa koncepcijas	39
7.3. Vides telpa	40
7.4. Vides telpas kategorijas	40
7.5. Mērķu izvirzīšana	42
7.6. Desmitkārtīga resursu izmantošanas efektivitāte	43
7.7. Metodoloģijas nepieciešamība, lai novērtētu materiālu plūsmas	44
7.8. Zemākā robeža jeb kā optimizēt vajadzības	44
8. ILGTSPĒJĪGA ATTĪSTĪBA KĀ POSTMODERNĀ KULTŪRA	
8.1. Modernisms un progress	47
8.2. Modernā dilemma	47
8.3. Vēlās modernisma pārvērtības	48
8.4. Skats uz dabu no pirmsmodernisma un vēlīnā modernisma pozīcijām	48
8.5. Ilgtspējīga attīstība	49
8.6. Vispārējā vides stresa novēršana	50
8.7. Produkcijas dematerializācija	50
8.8. Patēriņa dematerializācija	50
8.9. "Rikošeta" efekts	51
8.10. Iedzīvotāju skaita samazināšanas iespējas	52
9. LITERATŪRA	53

“**T**iesībām attīstīties ir jāīstenojas tā, lai tagadējai un nākamajām paaudzēm piepildītos adekvātas augsmes un vides vajadzības”.

Riodežaneiro Deklarācija, 3. pants

1.

VIDES ĒTIKA UN ILGTSPĒJĪGA ATTĪSTĪBA

Mikaels Stenmarks

Līdz ar iedziļināšanos vides problēmās izvirzās fundamentāli
jautājumi par cilvēka nozīmi, par *homo sapiens*
būtību, par dzīves veidu, par mūsu vietu dabā un
par pasauli, kurā mēs varētu zelt.

Jozefs R. DesJardins

1.1. Kas ir vides ētika ?

Viena no akūtākajām problēmām, ar kurām cilvēce saskaras šodien, ir kaitējums videi, un tas sāk apdraudēt mūsu planētu. Ir daži šādi, pēc būtības svarīgi jautājumi. Kā mēs varam izveidot ilgtspējīgu sabiedrību ? Kas tiek saprasts ar bieži lietoto terminu "ilgtspējīga attīstība"? Kā raksturojama ilgtspējīga sabiedrība vai ilgtspējīga attīstība ? Kādam vajadzētu būt vides ētikas ieguldījumam, lai mēģinātu risināt šo svarīgo mūsdienu problēmu ? Kas vispār ir vides ētika ? Tie tad ir jautājumi, kuros vajadzētu apspriest šajā nodaļā.

Ilgtspējīgas attīstības klasisko definīciju, kas ir orientēta uz centieniem paglābt sevi un planētu no iznīcības, ir piedāvājusi ANO Vides un attīstības pasaules komisija (šīs lekcijas kontekstā tā dažkārt tiek saukta arī par Pasaules komisiju):

"Ilgtspējīga attīstība ir attīstība, kas nodrošina mūsdienu paaudzes vajadzības, neradot grūtības nākamajām paaudzēm nodrošināt savas vajadzības"(Pasaules komisija, 1987).

Ideja par ilgtspējīgu attīstību sāka dominēt diskusijās par vides un

attīstības politiku divdesmitā gadsimta beigās. Tagad tā varbūt iezīmē svarīgākās vadlīnijas, lai izprastu attiecības starp ekonomiskām, sociālām un ekoloģiskām problēmām. Daudziem cilvēkiem ilgtspējīgas attīstības koncepcija sniedz vispārēju priekšstatu jeb vīziju par nākotnes iespējām. Termins "ilgtspējīga attīstība" ir arī atslēgas vārds, kas vieno visas desmit lekcijas šī kursa ietvaros.

Viens no jautājumiem, uz kuru vajadzētu atbildēt šajā nodaļā, ir šāds: vai ilgtspējīgas attīstības koncepcijas akceptēšana Baltijas reģionam kā ilgtermiņa mērķis ietver arī kādus labumus. Ja tā, tad - kādas ir šīs vērtības vai priekšrocības un kāpēc mums vajadzētu tās akceptēt ? Šāda veida jautājumus kā sastāvdaļu varētu iekļaut tādā akadēmiskā disciplīnā kā vides ētika. Bet vides ētikas uzdevums ir sistemātiski un kritiski apsvērt un izpētīt vērtības un izanalizēt izjūtas, kas mūs vada (dažkārt apzināti, bet dažkārt neapzināti) dabas pasaulē. Saistībā ar vides ētiku ir arī cits jautājums. Kāpēc sabiedrībai vajadzētu būt ieinteresētai nepieļaut tādu daudzveidīgo dabisko ekosistēmu sagraušanu, kas nodrošina eksistenci savvaļas dzīvām būtnēm ? Kāda veida

attīstība jeb augsme nav akceptējama ne tikai ekonomiski un ekoloģiski, bet arī morāli ? Ko tas nozīmē - teikt, ka mums vajadzētu ņemt vērā arī nākamo paaudžu vajadzības un kādā veidā to varētu padarīt par juridiski saistošu ?

Katra ētika, kas mēģina regulēt mūsu attiecības ar dabu, ir kāds no vides ētikas paveidiem. Vides ētikas pamatjautājums nav tas, kā cilvēkiem morāli vajadzētu izturēties pret citiem cilvēkiem, bet gan kā cilvēkiem vajadzētu izturēties pret dabu - dzīvniekiem, sugām un ekosistēmām. Tāpēc ir nepieciešams atšķirt vides ētiku no cilvēku ētikas, tas ir - sistemātiski un kritiski apsvērt un izpētīt vērtības un attieksmes, kas nosaka mūsu uzvedību attiecībā pret citiem cilvēkiem. No tā izriet, ka ētikas galvenais jautājums šādā skatījumā ir šo abu ētiku attiecības. Kā iespējams godīgi un taisnīgi risināt savstarpēji konfliktējošās morālās prasības, kas rodas, saskaroties cilvēku un vides ētikai ? Tāda veida situācija varētu rasties, ja pienākums pret vidi - pasargāt biosfēru vai lielas ekosistēmas - nonāktu konfliktā ar cilvēku pienākumu neierobežot citu cilvēku brīvību.

KAS IR ĒTIKA ?

Kāpēc ētika ?

Šodien ētikas loma sabiedrības attīstībā tiek uzsvērtā arvien biežāk. Ētika kļūst nozīmīga, ja ir runa par vidi. Katru dienu visās dzīves jomās cilvēki ietekmē vidi, izmanto tās resursus, izmaina apstākļus saviem līdzcilvēkiem un apkārtējai videi. Kad tiek izvērtētas darbības sekas, kas skar citus un apzināta atbildība par to, tad var gūt ētisku gandarījumu.

Ronalds Engels (*Ronald Engel*), Starptautiskās dabas saglabāšanas savienības Ētikas darba grupas priekšsēdētājs, ir minējis piecus iemeslus, kāpēc ētika ir kļuvusi par svarīgāko faktoru diskusijās par vidi:

- veidojas jauna veida atbildība par cilvēku darbības radīto vērtību lomu,
- tiek izvēlēts jauns ceļš, kurā morālās idejas rada motivāciju cilvēkiem parūpēties par pasauli sev apkārt, bieži vien arī lielā mērā uzpurējoties,
- rodas interese noskaidrot, kādas vērtības tiek liktas politisko lēmumu pamatā, un atrast morālu ieganstu veikt alternatīvas darbības,
- ar ētikas palīdzību var atrisināt dažus neatrisinātus vērtību konfliktus saistībā ar dabas saglabāšanas reģionālās attīstības projektiem,

- ētika palīdz definēt jaunu sociālo paradigmu jeb paraugu, kas var palīdzēt virzīt ilgtspējīgu attīstību katrā pasaules kultūras jomā un katrā reģionā.

Pamatkonceptijas

Vārdi tiek izmantoti tādā veidā, lai morāle attiektos uz vērtībām vai to vērtējumu, piemēram, uz cilvēka tiesībām, kas rada motivāciju lēmumam darboties noteiktā veidā. Ētika attiecas uz iemesliem, kas liek uzzināt, kā pielietot konkrētas vērtības. Tomēr galu galā nedrīkst aizmirst, ka visa tā pamatā ir dzīves filozofija. Piemēram, morālā obligātuma akceptēšana ir iespējama tikai tad, ja katrs izprot savu atbildību par darāmo.

Lēmumu pamats, lai darbotos

Varētu būt, ka cilvēks ir morāla būtne, bet tomēr - ne vienmēr morāle ir pamats, lai darbotos. Ir lietderīgi noskaidrot, kāpēc cilvēki dara tā, kā viņi dara. Samērā viegli varētu pārskatīt piecu kategoriju atbildes.

Ja kāds brauc ar automašīnu, izmantojot noteikta veida degvielu, vai arī iegādājas noteiktu izstrādājumu veikalā, vai lieto noteiktu pārtiku - iegans visām šīm izvēlēm varētu būt atšķirīgs. Tas tā varētu būt, jo tas ir likumīgi, un katrs tā dara. Tāpēc, ka kādam tas patīk; tāpēc, ka tā ir lētāk sasniegt iecerēto; tāpēc, ka kāds ir ņēmis vērā noteiktas vērtības, ja dara tieši tā.

Ļoti bieži atbildes uz dažiem vai visiem pieciem jautājumiem sakrīt. Ne pārāk bieži tās nonāk konfliktā. Tomēr, stingri runājot, tas ir tikai skaitlis pieci, uz ko mēs tagad atsaucamies kā uz ētisku un dažkārt arī morālu iemeslu.

Jautājums ir - cik bieži tas īstenojas, kas bija izdomāts un iecerēts. Ja kāds mēģinātu analizēt, kuras no esošām vērtībām ir tās, kas ietekmē vidi, varbūt tieši šo piecu kategoriju nozīme nedaudz palielinātos.

Pasaules uzskats -

ir tas, kā katrs saskata dzīvi - atbildību par savu darbību, sevi kā daļu no visa, kontekstā ar laiku un telpu;

ētika -

piedāvā iespēju izmantot vērtības no "morāles teorijas" viedokļa;

morāle -

formulē vērtības - cilvēka tiesības, desmit baušļus utt., kas savukārt nosaka

darbību -

kā rīkoties, balstoties uz vērtībām.

PASAULES UZSKATS

↓
ĒTIKA

↓
MORĀLE

↓
DARBĪBA

Kāpēc es darbojos tieši tādā veidā, kā darbojos ?

1. Juridiska atbilde: tāpēc, ka likums saka tā.
2. Sociālā atbilde: tāpēc, ka visi dara tā.
3. Psiholoģiskā atbilde: tāpēc, ka es jūtu, ka tā ir pareizi.
4. Metodiskā atbilde: tāpēc, ka tā ir visracionālāk.
5. Ētiskā atbilde: tāpēc, ka es respektēju noteiktas vērtības.

1.2. Normas un priekšraksti

Ētikas ietvaros bieži nākas izšķirties starp aprakstošo vides ētiku un normatīvo vides ētiku. Aprakstošās vides ētikas uzdevums ir noteikt vērtības, kas veido indivīdu sabiedrisko institūciju vai valdības vadlīnijas attiecībā uz vides jautājumiem. Tās ietver to vērtību identifikāciju, aprakstu un klasifikāciju, kas tieši vai netieši ietekmē cilvēku uzvedību attiecībā pret dabu. Tomēr saistībā ar ētiku kāds varētu pavaicāt ne tikai to, par kādām vērtībām un attieksmēm ir runa un kuras no tām faktiski veido cilvēku attieksmi pret dabu, bet arī to, kurām vērtībām vajadzētu vadīt vai noteikt cilvēku attieksmi pret dabu. Tādējādi otrais ētikas aspekts par iemesliem ietver prasību nodrošināt kritisku izvērtēšanu, kas balstās uz ieteiktiem padomiem un piedāvātām ētikas vadlīnijām. Piemēram, ja indivīdi vai valdība grib pārvērtēt savu attieksmi pret vidi, tad tieši kādā veidā to vajadzētu izdarīt? Kuras no vērtībām ir ētiski akceptējamas un saistošas, ja mērķis ir ilgtspējīga sabiedrība?

Jautājumi, kas ir līdzīgi šeit formulētajiem, veido normatīvās vides ētikas būtību. Normatīvā ētika ir mēģinājums noteikt, kuras no morālām vērtībām vajadzētu akceptēt, kā vajadzētu izturēties un kuras no rakstura īpašībām - drosmi, taisnīgumu, godīgumu - veidot un attīstīt.

Ar vides ētiku ir saistīts uzskats, ka vērtības ir tikai parasta iespējamās vides krīzes vai katastrofas daļa un arī tās risinājums. Bet vai tiešām kādas vērtības ir ietvertas vides problēmu risinājumā, ar kurām nākas saskarties Baltijas reģionā? Vai mēs esam gatavi piedalīties diskusijā par vērtībām? Un vai zinātne nevarētu mums piedāvāt definīciju, ko neietekmētu vērtību izpratne saistībā ar ilgtspējīgu attīstību vai tās sasniegšanas veidiem?

1.3. Zinātnes ierobežojumi vides problēmu jomā

Vides ētika ir sistemātisks un kritisks to vērtību un attieksmju izvērtējums, kuras ietekmē cilvēku uzvedību un nosaka valdības politiku attiecībā uz dabu.

Daudziem cilvēkiem un it īpaši tiem, kas atrodas lēmumu pieņēmēju pozīcijā, zinātne un tehnoloģija piedāvā tikai cerības, lai risinātu vides problēmas. Tas ir izskaidrojams ar to, ka daudzas no iespējamām vides briesmām, kuras mēs esam iemācījušies novērst, bieži vien nav tieši saskatāmas un, lai tās tikai atklātu, ir vajadzīgas visaugstākā līmeņa tehniskās metodes. Cita motivācija pievērsties zinātnei varētu būt tāda, ka zinātne piedāvā objektīvas un argumentētas atbildes gadījumos, kad emocijas kļūst pārāk ietekmīgas un sāk veidoties interešu konflikts.

Kaut gan zinātne un tehnoloģija nedrīkst atteikties risināt vides problēmas, tomēr pašas problēmas nav un nevar būt tikai zinātnes un tehnoloģijas ekskluzīvā pārziņā vai šo jomu primārā kompetencē. Lai izprastu zinātnes un tehnoloģijas ierobežojumus, ir jāņem vērā, ko

zinātne viena pati spēj pateikt par vidi. Tā var, piemēram, sniegt informāciju par ozona slāņa izsūkšanu, par bioloģiskās daudzveidības samazināšanos, par vides piesārņojuma palielināšanos un iemesliem, kāpēc tas tā notiek. Bieži vien zinātne spēj prognozēt, kas būtu jādara, lai mainītu lietu stāvokli. Citiem vārdiem, zinātne ir spējīga pateikt, kas tas ir par gadījumu, kāpēc tas ir tieši tāds un kā radušos stāvokli varētu mainīt. Savukārt tehnoloģija nodrošina iespējas izmantot paņēmienus, ar kuriem nepieciešamās pārmaiņas veicamas.

Tomēr ir jāņem vērā arī tas, ka, tikai pamatojoties uz zinātnisko informāciju vien, nav iespējams izstrādāt ne vides, ne attīstības politiku. Piemēram situācijā, kad kāds gribētu mēģināt novērst ozona slāņa izsūkšanu vai samazināt gaisa piesārņojumu, ar zinātnisko informāciju vien būtu par maz. Ir nepieciešams zināt, kā ir vērtējams katrs konkrētais stāvoklis saistībā ar citām lietām, piemēram, ekonomisko augsmi vai cilvēku brīvību. Ja ir runa par fundamentālākām lietām, tad ir nepieciešams zināt, ka cilvēki ne vien var, bet tiem ir jādzīvo kopā ar citām dzīvām būtnēm, kā arī to, kā cilvēku kultūrai vajadzētu iekļauties Zemes ekosistēmā. Tāpēc lēmumu pieņemšana un politikas izstrādāšana attiecībā uz vidi ir jāsaista ar divām tādām lietām kā:

- a) zināšanām par reālo stāvokli (ar ko zinātne var nodrošināt),
- b) vērtību akceptēšanu (ko zinātne nespēj nodrošināt).

Ideja par to, ka ekoloģija vai kāda cita zinātne varētu pateikt priekšā, kā vajadzētu sadzīvot ar dabu, šķiet, ir pilnīgi nepamatota. Tomēr šāda veida kļūdas, kad tiek jaukti fakti un vērtības, kā arī "ir" un "varētu būt", dažkārt sauc par dabiskiem maldiem. Kāds var uzticēties šādiem dabiskiem maldiem, bet tajā pašā laikā cits informāciju atvasina no lietu būtības. Tomēr no faktiskā pārskata neizriet vērtību uzskaitījums. Būtība ir tāda, ka, aizstāvojot tikko radušos spriedumu, nākas darīt kaut ko vairāk, nekā tikai vienkārši demonstrēt, ka parādība vai lieta ir dabiska vai pietiekami bieža, lai būtu dabiska. Protams, tas nenozīmē, ka ētisku lēmumu nevarētu atbalstīt, pamatojoties uz empīriskiem

faktiem. Tas nozīmē tikai to, ka tas, kas ir labs vai vēlams, automātiski neizriet no apraksta par dabiskiem procesiem.

Šādus maldus vai maldīgus secinājumus varētu ilustrēt ar dažiem piemēriem:

- 1) ir arī apdraudētas sugas,
- 2) tāpēc apdraudētu sugu vajadzētu aizsargāt, cik vien iespējams.

Šajā gadījumā "vajadzētu" apgalvojums ir atvasināts no "ir" apgalvojuma. Bet ir nepieciešams vērtības priekšnoteikums, lai padarītu iepriekš minēto argumentu par pietiekami nozīmīgu, kā tas tiks ilustrēts šādos piemēros:

- 1) ir arī apdraudētas sugas,
- 2) tāpēc vajadzētu tās aizsargāt, jo tās ir vērtīgas cilvēku vajadzībām (piemēram, to unikālās ģenētiskās informācijas dēļ, ko varētu izmantot),
- 3) tāpēc vajadzētu izglābt tik daudz apdraudētu sugu, cik vien ir iespējams.

Un priekšnoteikums varētu būt šāds - vajadzētu aizsargāt tāpēc, ka tās ir vērtīgas pašas par sevi, neatkarīgi no tā, vai tās izmanto cilvēki.

Tādējādi, ja jebkuras sugas izglābšana, ieskaitot cilvēkus, ir vēlama, tad tomēr vēlama to iemeslu dēļ, kas atrodas ārpus bioloģijas vai kādas citas zinātnes kompetences. Šāda veida maldi politiskā vai zinātniskā kontekstā nav nekas neparasts. To ņemot vērā, kļūst svarīgi identificēt un kritiski apspriest, kurām no vērtībām vajadzētu kalpot par bāzi vides un attīstības politikai. Vides problēmām ir ne tikai zinātniski tehnoloģiskā dimensija, tām ir arī normatīvi izvērtējošā dimensija.

1.4. Vērtības un ilgtspējīga attīstība

Norvēģijas premjerministre Gro Harlema Bruntlande (*Gro Harlem Bruntland*) savā 1988. gada Pasaules atmosfēras izmaiņu konferences atklāšanas runā uzsvēra, ka ekoloģiskās krīzes risinājumam ir nepieciešama "jauna, visaptveroša ētika, uz kuru balstoties, visā pasaulē cieši kopā noris ekonomiskā attīstība un vides aizsardzība". Arī ANO Vides un attīstības komisijas (kuras priekšsēdētāja bija Gro Harlema Bruntlande) ziņojumā "Mūsu kopīgā nākotne" tika uzsvērts: "Mēs esam mēģinājuši parādīt, ka cilvēku

izdzīvošana un labklājības radīšana varētu būt atkarīga no panākumiem, kas ir saistīti ar ilgtspējīgas attīstības pacelšanu līdz globālās ētikas līmenim" (*Pasaules komisija, 1987*).

Tomēr problēma ir tāda, ka minētajā ziņojumā ir pausts tikai uzskats, ka vērtības ir būtiskas vides problēmas un ka cilvēcei ir nepieciešama jauna, visaptveroša un globāla ētika. Nav mēģināts tieši precizēt, kāda ir to vērtību būtība un svarīgums, ko šī jaunā ētika ietver, un ar ko tā atšķiras no "vecās" ētikas. Citiem vārdiem sakot, nav dota atbilde uz ziņojumā izskanējušo domu, ko varētu formulēt jautājumā, ko nozīmē pacelt līdz globālās ētikas līmenim ilgtspējīgu attīstību? Bet pirms "ilgtspējīga attīstība" tiek akceptēta kā jauna ētika vai arī jauna ekonomiska stratēģija, būtu nepieciešams noskaidrot, uz kā balstās ekoloģiskās, sociālās, politiskās un personīgās vērtības un vai tās pilnībā atbilst mūsu morālajām idejām par cilvēku brīvību, vienlīdzību un labklājību kontekstā ar mūsu morālo pienākumu attiecībā pret dzīvniekiem, augiem un ekosistēmām (ja vien jaunā ētika uz to visu attiecas).

Tāpēc būtu jāmēģina analizēt dažus ilgtspējīgas attīstības koncepcijas aspektus un jānoskaidro, kādas vērtības ar to saistās. Labs sākuma punkts ir ANO Vides un attīstības komisijas dotā definīcija: ilgtspējīga attīstība ir attīstība, kas nodrošina mūsdienu paaudzes vajadzības, neradot grūtības nākamajām paaudzēm nodrošināt savas vajadzības.

Pirmais, kam vajadzētu pievērst uzmanību, ir tas, ka priekšmeti ir centrēti uz cilvēku vajadzībām, nevis dzīvnieku, augu vai ekosistēmu "vajadzībām". Tas labi saskan ar Riodežaneiro Deklarācijas pirmo principu: cilvēks ir ilgtspējīgas attīstības rūpju centrā. Cilvēkam ir tiesības uz veselīgu un produktīvu dzīvi harmonijā ar dabu.

Otrkārt, tās nav tikai pašreiz dzīvojošo cilvēku vajadzības, ko vajadzētu ņemt vērā, bet tās ir arī nākamo paaudžu vajadzības. Ja tiek akceptēta ideja par ilgtspējīgu attīstību, tad tiek akceptēts arī tas, ka mums ir morāli pienākumi attiecībā pret tiem cilvēkiem, kas dzīvos

nākotnē (plašāka diskusija par šo jautājumu būs otrajā nodaļā).

Treškārt, ir jāapzinās, par kādām vajadzībām ir runa. Vai katrs cilvēks ir ieinteresēts iegūt kādu kvalifikāciju? Jā un nē. Pasaules komisija raksta: "Nabadzība nav tikai ļaunums pats par sevi, tomēr ilgtspējīga attīstība prasa, lai tiktu īstenotas visu cilvēku pamatvajadzības..." (*Pasaules komisija. 1987, 8*). Tomēr nav skaidri

jūtas atšķirības starp vajadzībām šādā nozīmē un patērētāja vajadzībām raksturīgā Rietumu pasaules izpratnē - tāda ideja vijas cauri visam Pasaules komisijas ziņojumam. Neraugoties uz to, komisijai tomēr ir izdevies, vismaz netieši, radīt priekšstatu, ka vajadzētu saskatīt atšķirību starp divu veidu cilvēku interesēm:

a) pamatvajadzībām, piemēram, saņemt vismaz minimālo kaloriju

daudzumu, būt pasargātam no dzīvību apdraudošiem plēsoņām un nodrošināt iespēju saglabāt vismaz minimālo ķermeņa temperatūru;

b) vēlmēm, piemēram, braukt ar mersedesiem, apmeklēt koncertus vai spēlēt tenisu.

Tātad cilvēku intereses varētu iedalīt divās grupās - pirmās šķiras jeb pamatinteresēs un otrās šķiras jeb nebūtiskās interesēs.

RIODEŽANEIRO DEKLARĀCIJAS ĒTIKA

Protams, ka katrs no 27 Riodeženeiro Deklarācijas principiem, kas ievada "Darba kārtības - 21" dokumentu, pauž attieksmi par vērtībām, taču pirmais, trešais, ceturtais un piektais princips ir galvenie, kas formulē Deklarācijas ētikas būtību.

Pirmais princips.

Cilvēks ir ilgtspējīgas attīstības norišu centrā. Cilvēkam ir tiesības uz veselīgu un produktīvu dzīvi harmonijā ar dabu.

Trešais princips.

Tiesības uz attīstību var īstenoties, ja vien adekvāti tiek apmierinātas attīstības un vides vajadzības, kas ir svarīgas kā pašreizējai, tā arī nākamajām paaudzēm.

Ceturtais princips.

Lai sasniegtu ilgtspējīgas attīstības līmeni, vides aizsardzībai ir jāklūst par attīstības procesa integrālu daļu, bet nekādā gadījumā to nedrīkst aplūkot izolācijā no attīstības.

Piektais princips.

Visām valstīm un visiem cilvēkiem ir jāsadarbojas, veicot vienkāršus uzdevumus - lai izskaustu nabadzību kā ilgtspējīgai attīstībai nepieņemamu izpausmi un lai mazinātu atšķirības dzīves līmenī, kā arī labāk īstenotu vairākuma pasaules ļaužu vajadzības.

1.5. Cilvēku vajadzības un vēlmes

Kaut gan daudzas vajadzības izriet no cilvēka ģenētikas un fizioloģijas, tomēr jābūt ļoti uzmanīgiem, izvērtējot dažādus gadījumus, jo ne vienmēr starp pamatvajadzībām un vēlmēm ir stingri izteikta robeža. Tas, kas ir vēlme vienā gadījumā, var kļūt par pamatvajadzību citā gadījumā vai citā vietā. Piemēram, nēsāt dzīvnieku ādas kažoku Parīzē vai Londonā ir vēlme, bet tā kļūst par pamatvajadzību eskimosu kultūrvidē. Tādējādi cilvēku pamatvajadzības var variēt zināmās robežās starp atšķirīgiem cilvēkiem, kultūrām un ģeogrāfiskām vietām. Tas, protams, sarežģī jautājumu, tomēr galvenajam secinājumam jābūt tādām, ka ilgtspējīgai attīstībai pirmām kārtām jāorientējas uz cilvēku pamatvajadzību nodrošināšanu un tikai pēc tam - bet nekādā gadījumā nepieļaujot konkurenci ar iepriekš minēto - uz cilvēku vēlmju ieviešanu.

Ja tiek apspriestas vajadzības, būtu nepieciešams noteikt attiecības starp ilgtspējīgu attīstību un ekonomiku. Ilgtspējīgas attīstības aizstāvjiem ir raksturīgs tas, ka viņi cenšas ticēt, ka

ekonomiskā augsmē ir vienkāršākais vides problēmu risinājums. Bruntlande savas grāmatas "Mūsu kopīgā nākotnē" priekšvārdā raksta: "Tas, kas pašlaik ir vajadzīgs, ir jauna ekonomiskās augsmes ēra - augsmes, kas ir spēcīga un tajā pašā laikā ilgtspējīga sociālā un vides aizsardzības ziņā".

Savukārt ekonomiskai augsmei un ilgtspējīgai attīstībai ir jāiet roku rokā (Riodežaneiro Deklarācija, 12. pants). Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka tas dažkārt šķiet, vērojot no malas, ka ekonomiskā augsmē ir būtiski saistīta ar ilgtspējīgas attīstības koncepciju. Tā tas nav, jo ilgtspējīgas attīstības mērķis ir pirmām kārtām nodrošināt cilvēku pamatvajadzības. Tikai līdz tādai pakāpei, kad ekonomiskā augsmē ir vēl pietiekami efektīva, lai sasniegtu mērķi, tā varētu būt konkurētspējīga ar ilgtspējīgu attīstību. Bet, ja atklājas, ka ekonomiskā augsmē vairs nav pietiekami efektīva un varbūt pat sāk traucēt galvenajam cilvēku nospraustajam mērķim, tā vairs nav jāatbalsta un no tās jāatsakās.

Tas savukārt noved pie piektā skaidrojuma. Ilgtspējīgas attīstības

ideja netieši norāda uz noteiktiem ierobežojumiem attīstībā un arī ekonomikas augsmē. Pasaules komisija raksta, ka "šie limiti nav absolūti limiti, bet gan ierobežojumi, kas tiek uzspiesti ar pašreizējo tehnoloģijas stāvokli, vides resursu izmantošanas sociālo organizāciju un biosfēras spēju absorbēt cilvēku darbības efektus (*Pasaules komisija, 1987*).

Ilgtspējīgu attīstību zināmā mērā ietekmē:

a) tehnoloģija un tehniskie līdzekļi, kurus gan tagad, gan arī nākotnē būs iespējams attīstīt,

b) sociālās organizācijas un sociālā ekonomika, tas ir, pašreizējās ekonomiskās un sociālās struktūras, kā arī tie uzlabojumi, kas būs iespējami nākotnē,

c) Zemes biosfēra, tas ir, tās ekosistēmas kapacitāte, kas var atbalstīt un nodrošināt cilvēku darbību.

Tas, protams, ir pēdējais piespiedu līdzeklis, šī cilvēkus atbalstošā ekosistēmu kapacitāte, kas zināmā mērā ir jauns un īpatnējs ierobežojums attīstībai, kura pirmām kārtām raksturo ilgtspējīgas attīstības ideju.

Cilvēku individuālajā uzvedībā un valdības politikā būtu jādominē atbildībai par to, ka reāli pastāv biosfēras diktēti ierobežojumi, lai tā spētu absorbēt antropogēnās darbības materiālās izpausmes. Tāpēc cilvēkiem vajadzētu saglabāt, aizsargāt un atjaunot dabisko vidi, jo cilvēce no tās ir saņēmusi un arī nākotnē varētu saņemt daudz labumu. d) morālā attieksme pret ilgtspējīgu attīstību ir vēl kāds ierobežojums, kas attiecas uz attīstību.

Lai to skaidri saskatītu, būtu apsverams kāds ļoti radikāls risinājums, kas novērstu vides krīzi vai katastrofu. Pieņemsim, ka kāds iesaka nogalināt visus eiropiešus un amerikāņus, jo tādā veidā varētu novērst dabas resursu izšķērdēšanu un tādējādi nodrošināt ilgtspējīgu attīstību. Tehniski tas būtu iespējams, no ekoloģiskā viedokļa arī nevarētu rasties iebildumi. Bet ar ilgtspējīgas attīstības ideju tas tomēr nebūs saskaņā. Kāpēc? Tāpēc, ka ilgtspējīgas attīstības advokāti respektē katra cilvēka vai cilvēku grupas morālās tiesības uz dzīvi. Ja šāda rīcība tiktu pieņemta, lai atrisinātu vides krīzi, tā noteikti būtu noziedzība un tiesību pārkāpums. Tādējādi vides politikai ir jābūt arī morāli ilgtspējīgai. Pasaules komisijas locekļi, šķiet, tomēr ir norādījuši uz to, sakot, ka "nabadzība nav tikai ļaunums pats par sevi, un ilgtspējīga attīstība prasa, lai tiktu īstenotas visu

cilvēku pamatvajadzības un visiem dotas iespējas īstenot vēlmi dzīvot labāk" (*Pasaules komisija, 1987*).

Šāda veida paziņojums var izraisīt ievērtību tikai tad, ja tiek pieņemts, ka katram cilvēkam ir morālas tiesības apmierināt savas pamatvajadzības. Bet, ja šādas tiesības tiek noraidītas, tad tiek pārkāpti ilgtspējīgas attīstības principi. Un jebkura veida attīstība vai augšme kļūst morāli nepieņemama.

Iepriekšējais iztirzājums bija nepieciešams, lai pievērstu uzmanību definīcijai, kas attiecas uz ilgtspējīgu attīstību, un tā ir šāda.

Ilgspējīgu attīstību veido indivīda uzvedība un valdības politika, kas mēģina apmierināt gan pamatvajadzības, gan arī zināmas vēlmes - tik ilgi, līdz tās nenonāk konfliktā ar tagadējās un nākamās paaudzes interesēm, kas savukārt varētu notikt to ierobežojumu dēļ, ko ir radījusi tehnoloģija, morāle, sociālās un ekonomiskās struktūras, kā arī Zemes ekosistēmu ietilpība.

Kolīdz morālais imperatīvs (pavēle vai neatlaidīgā prasība) kļūst tāds, ka ir nepieciešams tagadējās un nākamās paaudzes dzīves kvalitātes uzlabojums, tam jāklūst tehnoloģiski, morāli, sociāli ekonomiski un ekoloģiski ilgtspējīgam.

Bet tagad varētu kļūt saprotams, kāpēc zinātne nespēj nodrošināt ilgtspējīgas attīstības definīcijas prasības, kas nebalstās uz vērtībām. Tas ir vienkārši tāpēc, ka ilgtspējīgas

attīstības koncepcija pati sevī ietver vērtības. Vērtības, no kurām izriet ilgtspējīgas attīstības ideja, pamatojas, piemēram, uz šādiem noteikumiem:

1) vajadzētu censties izveidot sabiedrību, kas apmierina mūsu cilvēciskās intereses un, ja vien iespējams, tad tikai tik tālu, lai netiktu apdraudētas nākotnes cilvēku paaudžu intereses,

2) vajadzētu saglabāt, aizsargāt un atjaunot dabu cilvēku dēļ,

3) vajadzētu censties panākt ekonomisku augsmi vismaz tik ilgi, līdz kamēr vien tas ir iespējams morāli, sociāli un ekoloģiski ilgtspējīgā veidā.

Zinātne pat nevar apgalvot to, ka ilgtspējīga attīstība ir vērtīgāka par stagnāciju. Jautājums par to, vai kādam vajadzētu vai nevajadzētu akceptēt ilgtspējīgu attīstību kā mūsu uzvedības mērķi vai valdības politiku, faktiski atrodas ārpus zinātnes ietekmes sfēras. Ko zinātne var pavēstīt, pieņemot, ka ilgtspējīga attīstība ir vēlamais mērķis un veids, ko akceptēt, lai sasniegtu šo mērķi, un kādi atšķirīgi informācijas fragmenti būtu jāņem vērā, īstenojot šo procesu, tie, protams, ir saistoši, bet vēl nav pietiekami un nav arī obligāti nepieciešamie apstākļi, lai risinātu ekoloģisko krīzi, ar ko pašreizējā laika posmā saskaras Baltijas reģionā un visā pasaulē.

TAISNĪGUMS UN ĒTISKIE KONFLIKTI

Būt taisnīgam pret nākotni

Ja ir runa par taisnīgumu attiecībā uz vidi, būtu jāņem vērā trīs principi. Vispirms jau jāpatur prātā, ka indivīda darbība varētu ietekmēt nākotnes paaudzes. Tas ir taisnīguma princips pret nākotni. Šo principu var ilustrēt ar daudziem, pat dramatiskiem piemēriem.

Veids, kādā Teksasā, ASV, tika vadīta lauksaimniecība, radīja būtisku zemes eroziju un auglīgās zemes zudumus. Ja tas būtu turpinājies vēl kādus trīsdesmit gadus, Teksasā būtu tikai tuksnesis. Fermeru bērniem nāktos to pamest un doties projām.

Ja mēs izzvejotu visus lašus Baltijas jūrā, mūsu bērniem zustu iespēja pašiem noķert kādu lasi. Bet tieši tāda situācija jau ir izveidojusies dažās Baltijas jūras baseina upēs. Tas liecina, ka laši ir apdraudēti un to populācija izzūd.

Ekonomistu valodā to izteikt ir sarežģītāk. Bet varētu uzdot jautājumu, kur tad šodien investēt līdzekļus, lai labāk apmierinātu mūsu bērnu prasības nākotnē. Vai vēlamāk

būtu saglabāt resursus vai arī tos intensīvi izmantot, lai iegūtos līdzekļus noguldītu bankā?

Augšteces un lejteces dzīvotāji

Otrais princips ir taisnīguma princips, kas attiecas uz pašlaik dzīvojošiem. Mums vajadzētu savstarpēji dalīties vērtīgajos resursos. Tagad ir tā, ka apmēram 80 % pasaules resursu izmanto bagātā sabiedrības daļa, kura sastāda tikai 20 % no iedzīvotāju kopējā skaita. Šo netaisnību vajadzētu novērst. Tas ir skaidri norādīts arī Riodežaneiro Deklarācijā.

Citos gadījumos nav pilnīgi skaidrs, vai runa ir par parastiem resursiem. Ūdens upē ir parasts resurss gan tiem, kas dzīvo augštecē, gan arī tiem, kas dzīvo pie grīvas, pat ja viņi cits ar citu nesatiekas. Tomēr augštecē dzīvojošiem ir priekšrocības - citi nevar pasliktināt šo resursu, kā tas ir gadījumā ar lejteces apdzīvotājiem. Ja Dienvidpolijas pilsētas Krakovas iedzīvotāji sagandē ūdeni Vislā, kas tālāk plūst uz Varšavu, vai tā ir laba kārtība? Ja pat vienas valsts

ietvaros ir samērā grūti risināt jautājumu par upes ūdens kvalitāti, tad daudz grūtāk to ir darīt, ja kāda upe plūst cauri vairākām valstīm, kā tas ir Reinas gadījumā.

Līdzīgas grūtības ir arī ar Baltijas jūru, kuru visi labprāt gribētu izmantot, bet visi to arī ietekmē nelabvēlīgā veidā. Tāpat ir ar atmosfēru, kuru piesārņo daži, bet visiem nākas elpot piesārņotu gaisu. Tādā veidā mēs visi kļūstam par lejteces iemītniekiem.

Vai dabai pašai par sevi ir vērtība ?

Treškārt, pastāv uzskats, ka arī dabai ir kādas noteiktas tiesības un attiecībā uz to ir jāizmanto biocentriskā ētika. Ja mēs tam piekristu, tad mēs tā vienkārši vairs nedrīkstētu "izmantot" visu dabas daudzveidību tikai cilvēku mērķiem vien. Mums nāktos no kaut kā atteikties dabas labā.

Ētisko konfliktu risināšana

Ir skaidrs, ka interešu konflikti var izpausties daudzējādi, tiklīdz mums ierastos resursus kaut kur kāds uzsāk pārvaldīt. Konflikti var rasties, ja kļūst skaidrs, ka visu vajadzības vienlaicīgi nav iespējams apmierināt. Mēs par tādiem konfliktiem zinām no savas personīgās dzīves pieredzes. Ētiskās dilemmas vienmēr beidzas ar to, ka priekšroka tiek dota vienai no vērtībām. Mēs nevaram vienlaicīgi īstenot divus dažādus mērķus, piemēram, palikt mājās kopā ar mazu bērnu un atgriezties pie ierastā darba birojā.

Ētiskie konflikti bieži gadās arī saistībā ar vidi. Konflikti par nozīmīgu automaģistrāļu vai lielu hidroelektrostaciju celtniecību ir raksturīgākie piemēri. Aizsprosti gan nozīmē cīņu pret nabadzību, un tie kalpo par mērķi dzīves uzlabošanai tūkstošiem vai pat miljoniem valsts iedzīvotāju. Tomēr lielai daļai iedzīvotāju nāktos atstāt vietu, kur tie ir dzīvojuši paaudzēm ilgi. Viņiem dārgās vērtības tiek apdraudētas. Bez tam zem ūdens pazūd lielas zemes platības.

Ja tiek analizēti tāda veida konflikti, ir svarīgi neaizmirst visus konfliktā iesaistītos. Saraksts reizēm var būt ļoti garš, jo tajā minēti gan vietējie iedzīvotāji, gan daudzas citas dzīvības formas, kā arī nākamās paaudzes. Tad ir jānoskaidro, kādas vērtības katrs aizstāv un vai šīs vērtības patiešām tiek apdraudētas. Ja arī šāda analīze konfliktu pilnībā neatrisina, tā tomēr padara situāciju daudz saprotamāku.

Var tikt izmantots arī tā sauktais "saistošās piekrišanas" princips. Tie, kurus var ietekmēt kāds lēmums, tiek informēti un aicināti piekrist. Šis princips ir atvasināts no līdzīga principa medicīnā, kad ārsti pirms nopietnas operācijas par to informē arī pašu slimnieku.

Noslēgumā lēmums tiek pieņemts atbilstoši valsts demokrātijas izpratnei un pieredzei.

Ietekmēto perspektīvas: kādu cepuri nēsāt ?

Daudzi varētu teikt, ka mums nav iespējams ietekmēt uz lēmumus. Es pats, teiksim, neesmu ietekmētā persona. Un kāds cits pieņem lēmumus. Tomēr ir ļoti svarīgi konstatēt, kad es esmu ietekmētā persona un ka mans lēmums var ietekmēt notikumu gaitu. Bieži vien indivīdu izvēles rezultātā veidojas atšķirīgas situācijas, bet faktiski katru dienu katrs no mums pieņem lēmumus, kas attiecas gan uz personīgo dzīvi, gan arī uz citu cilvēku dzīvi. Mēs visi to darām kā patērētāji. Mēs to darām, kad ceļojam un tamlīdzīgi.

Daudzi indivīdi iet pat tālāk. Pašlaik Anglijā notiek neliels "karš" par šosejas celtniecību caur skaistu mežu uz rietumiem no Londonas. Zaļās kustības biedri un "Zemes draugi" mēģina mežu aizsargāt. Bet ceļu būves kompānijas darbinieki redz situāciju citā gaismā, jo viņi veic biznesa darījumu.

Tas ir diezgan raksturīgi, ka tā loma, kādā persona parādās, kaut ko ietekmējot, atspoguļo viņa domāšanas veidu. Kādu cepuri likt galvā ? Vai menedžera cepuri vai ģimenes tēva cepuri, vai arī dabas mīļotāja cepuri ? Cilvēks, būdams tēvs, domā par savu bērnu nākotni. Vai tādā gadījumā nebūtu jāatļauj bērniem viņu dzīves laikā izmantot šo Anglijas mežu ?

Mūsu nākotnes pasaules veidošana

Ir skaidrs, ka tad, kad tiek apspriesti tāda veida projekti, mēs veidojam savas nākotnes pasauli. Ja mēs gribam dzīvot pasaulē ar mežiem, tad mēs nevaram pieļaut ceļu celtniecību caur tiem. Un mums nākas izvēlēties kādu no daudzām alternatīvām, lai pieņemtu galīgo lēmumu:

- Vai mēs gribam saglabāt mežu, pa kuru var pastaigāties un to baudīt ?
- Vai mēs gribam ražot koksni ?
- Vai mēs gribam mežu izcirst un tā vietā būvēt ceļu ?
- Vai mēs gribam atstāt mežu augam ?

2.

GODĪGUMS UN TAISNĪGUMS

Mikaels Stenmarks

2.1. Konservatoru un antropocentriskā ētika

Uz cilvēku centrētās jeb antropocentriskās ētikas pamatā ir ideja, ka cilvēka uzvedība un valdības politika var tikt novērtēta tikai (vai vismaz primārā līmenī) uz tādas bāzes, kas dod iespēju apjaust ietekmi gan uz pašreizējo, gan nākotnes paaudzi.

Ilgspējīgas attīstības idejas vērtējums un attieksme pret to, kas tiek pausta zināmā sabiedrības daļā, kura atbalsta vides aizsardzības centienus, saskan ar vides saglabātāju jeb konservatoru pārliecību. Konservatori uzsver dabas vērtību un norāda uz to kā uz resursu, kas ir nepieciešams cilvēku dzīvei. Bet viņi vienlaicīgi parāda, ka šie resursi tiek izmantoti ļoti tuvredzīgi un neefektīvā veidā. Drīzāk būtu nepieciešams īstenot plānveidīgu un detalizētu dabas resursu pārvaldīšanu. Gifords Pinčo (*Gifford Pinchot, 1914*), konservatoru kustības dibinātājs ASV, ir rakstījis, ka "mežkopja galvenā ideja, pārvaldot mežu, ir virzīt un padarīt par mūžīgu meža izmantošanu cilvēku vajadzībām. Viņa mērķis ir likt mežam kalpot vislabākā veidā vislielākam cilvēku skaitam pēc iespējas ilgākā laika posmā" Cilvēku pašreizējām interesēm vajadzētu būt saistītām ar savu vajadzību apmierināšanu, neiznīcinot ekosistēmu potenciālo produktivitāti. Tādējādi konservatori pauž bažas par vides piesārņojumu un resursu izsīkšanu, kā arī izrāda rūpes vēl citās jomās. Tomēr viņi rūpējas vienīgi par draudu novēršanu, kas attiecas uz šīm lietām kontekstā ar cilvēku pašreizējo un nākotnes labklājību.

Vides ētika, ko konservatori, kā arī citi ilgspējīgas attīstības aizstāvji (apzināti vai neapzināti) pieņem, sasaistot ar vides jautājumiem, bieži vien ir ētika, kas ir centrēta uz cilvēku, un to parasti sauc par antropocentrisko ētiku. Tā ir antropocentriska, jo tiek domāts, ka vides politiku var attīstīt tikai uz tādas bāzes un tik lielā mērā, cik tā ietekmē

cilvēkus. Antropocentriskā ētikā atšķirīga ir ideja, ka citām dzīvām būtnēm un dabas objektiem ir vērtība tikai tādā ziņā, cik tie ir noderīgi cilvēkam. No tā izriet, ka tikai cilvēkam ir patiesa vērtība. Dabai atbilstoši tiek vērtēta kā līdzeklis un tai piemīt tikai lietošanas vērtība.

Lai to pilnībā varētu aptvert, vajadzētu saprast, ka kaut kam ir būtiska vērtība, bet kaut kam - tikai papildvērtība. Varētu teikt, ka kaut kam ir patiesa vērtība, ja tas ir vērtīgs objekts un neatkarīgs no savas vērtības attiecībā pret citu objektu. Kaut kam citam ir lietošanas vērtība, ja vien tam pievērš kāds uzmanību, kam pašam piemīt patiesā vērtība. Piemēram, mēs parasti domājam, ka naudai ir tikai lietošanas vērtība. Nauda var kalpot kā vērtība, ja vien tā kalpo mums, lai palīdzētu sasniegt mērķus vai iegūt lietas, kas ir ar zināmu vērtību. Ja nav iespējams atrast neko vērtīgu, kā dēļ tērēt naudu, tā kļūst nevērtīga. Tomēr - laime, miers, mīlestība un veselība ir vērtības pašas par sevi. Tā sauktais cilvēku vienlīdzības princips, kas nosaka cilvēku ētikas pamatus, balstās uz atšķirībām vai īpatnībām. Tas saka, ka katrs cilvēks ir unikāls un katram par sevi ir kāda vērtība, kas arī izpaužas vienādās tiesībās.

Tāpat atbilstoši antropocentriskiem konservatoriem, būtu jāuzskata, ka vidi vajadzētu saglabāt un aizsargāt tāpēc, ka tā ir vērtīga pašiem cilvēkiem, nevis tāpēc, ka tai pašai par sevi ir kāda vērtība. Tas nozīmē domāt, ka mums nevajadzētu saglabāt un aizsargāt naudu, automašīnas vai radioaparātus tikai to pašu vērtības dēļ. Ja tie tomēr tiek saglabāti un aizsargāti, tad tas ir vienīgi pašu cilvēku dēļ. Ņemot vērā antropocentriskās ētikas piekritēju uzskatus, mūsu morālie pienākumi attiecībā pret dabu pilnā apjomā ir atvasināti no pienākumiem, ko mēs kā cilvēciskas būtnes izjūtam viens pret otru. Tas ir tāpēc, ka mēs respektējam visu cilvēku tiesības, un tāpēc mēs gribam radīt kādus noteiktus piespiedu līdzekļus attieksmē pēc dabiskās

pasaules izmantošanas un tās citām dzīvajām būtnēm.

Tas nozīmē ne tikai to, ka cilvēki ir "morālie aģenti" (būtnes, kas citus var izmantot pareizā vai nepareizā veidā), bet arī to, ka cilvēki ir "morālie subjekti" (būtnes, kas var tikt izmantotas pareizi vai nepareizi). Cilvēki ir "morālie aģenti" tāpēc, ka viņi var atspoguļot savu eksistenci, kas balstās uz izvēli, kura gūta šādas atspoguļošanas veidā. Un tāpēc tie spēj arī nest morālu atbildību par to, ko tie paši dara. Cilvēki ir spējīgi veidot spriedumus par labo un sliktu vai pareizo un nepareizo, kā arī nodarboties ar taisnīguma jautājumiem. Cilvēki ir vienīgās būtnes, kas var rīkoties morāli vai amorāli, un šajā aspektā viņi atšķiras no citām dzīvām būtnēm un sistēmām - ekosistēmām, kokiem un tīģeriem. Ir diezgan bezjēdzīgi prasīt no tīģera morālu atbildību par tā veiktajām darbībām. Tīģeri ir amorālas būtnes.

Morāls subjekts ir būtne, kas spēj darboties pareizi vai nepareizi un attiecībā pret kuru morāliem aģentiem (cilvēkiem) var būt pienākumi un atbildība. Saskaņā ar antropocentristu ētiskajiem uzskatiem morālo aģentu un morālo subjektu klases vai šķiras ir identiskas. Cilvēku darbība pret citām dzīvām būtnēm pēc būtības ir amorāla. Darbība kļūst par morālu aktu tikai tad, kad cilvēki tiek ietekmēti vai kaut kādā veidā skarti. Tas savukārt nozīmē, ka ar morāli saistītie pienākumi, piemēram, piesārņot vai pakļaut briesmām bioloģisko daudzveidību, faktiski nav pienākumi, pret vidi, bet gan ir vides pienākumi.

2.2. Antropocentriskā ētika un nākotnes paaudzes

Atbilde uz jautājumu, kāpēc mums vajadzētu akceptēt ilgspējīgas attīstības ideju kā indivīdu uzvedības un valdības politikas vadlīnijas, kā jau tas tika atzīmēts iepriekš, parasti tiek balstīta uz morāles principiem, kas liek Zemes resursus sadalīt taisnīgi starp visiem cilvēkiem. Antropocentriskā vides ētikā

atšķirīgais ir tas, ka tā prasa, lai cilvēku grupai, kurai vajadzētu godīgi sadalīt resursus, domātu arī par nākamām paaudzēm. Tādā skatījumā ilgtspējīgas attīstības ētika ir augstāka līmeņa ētika salīdzinājumā ar tradicionālo cilvēku ētiku, tā ir pavisam "jauna" ētika. Tāpat jauns ir arī princips paplašināt cilvēku vienlīdzību un iekļaut kopējā cilvēku skaitā arī tos, kas piedzimis nākotnē. To varētu nosaukt par starppaaudžu vienlīdzības principu.

Iemesls, kāpēc ir nepieciešama tradicionālās ētikas paplašināšana, slēpjas apstākļi, ka mūsdienu cilvēces darbība ietekmē klimatu un atmosfēras izmaiņas tik strauji, kā tas vēl nekad nav bijis Zemes vēsturē. Divi no pašiem redzamākajiem šādu izmaiņu piemēriem ir "siltumnīcas" efekts un ozona slāņa izsīkšana. Bet vislielākais risks saistībā ar šīm parādībām un no tām izrietošām vides problēmām skar ne tik daudz pašlaik dzīvojošos cilvēkus, cik tās paaudzes, kas pašas nevar piedalīties lēmumu pieņemšanā attiecībā uz riska mazināšanu. Turklāt tām nebūs nekāds prieks un labums no mūsu dabas resursu iznīkošanas un izšķērdēšanas.

Daudzi antropocentriskās ētikas piekritēji ir apsvēruši šo starppaaudžu mijiedarbību attiecībā uz vides problēmām. Viņiem tagad nākas detalizēti vērtēt ētiku saistībā ar ietekmi uz vidi, ko ir izraisījusi cilvēku darbība, kā arī pārdomāt iespējamo politiku attiecībā uz nākamām paaudzēm.

Pamatvilcienos būtu nepieciešams noskaidrot divas, zināmā mērā savstarpēji saistītas lietas, un proti:

- 1) cik daudz cilvēku varētu rasties uz Zemes nākotnē un vai tas ir mūsu pienākums - ierobežot cilvēku skaitu uz Zemes;
- 2) kādi ir mūsu pienākumi pret cilvēkiem, kas dzīvos pēc mums un līdz kādai pakāpei vajadzētu ņemt vērā viņu intereses, veidojot mūsdienu politiku un pieņemot lēmumus.

Varētu sākt ar pirmo jautājumu. Iedzīvotāju skaita pieaugums ir kritiskais faktors daudzām vides problēmām. Grāmatā "Mūsu kopīgā nākotne" ("Our Common Future") ir teikts: "Daudzās pasaules vietās iedzīvotāju skaits palielinās pieaugoši ātrumā. Tas nevar būt ilgtspējīgi pieejamiem vides resursiem un

pārsniedz visus pamatotos apsvērumus par uzlabojumu iespējamību mājokļa, veselības aprūpes, pārtikas nodrošinājuma un enerģijas apgādes jomās. ... Ir nepieciešams steidzīgi spert soļus, lai ierobežotu ārkārtīgi straujo iedzīvotāju skaita pieaugumu" (*Pasaules komisija, 1987*).

Bet vai cilvēkiem ir morālas tiesības radīt bērnus? Vai viņiem ir morālas tiesības noteikt, ka, piemēram, ģimenē nedrīkstētu būt vairāk par diviem bērniem? Vārdu sakot, vai vispār var būt kādas ētiski pamatotas prasības attiecībā uz iedzīvotāju skaitu?

Šobrīd mēs nemēģināsim dot pārskatu par iespējamām atbildēm uz šiem jautājumiem. Faktiski vajadzētu koncentrēties tikai uz tām pamatnostādņēm, ko varētu piedāvāt ilgtspējīgas attīstības ideja attiecībā uz iedzīvotāju skaita pieauguma problēmu. Šīs pamatnostādnes zināmā mērā jau ir norādītas Pasaules komisijas apsvērumos, tas ir, ka "iedzīvotāju skaita pieaugumam vajadzētu būt ilgtspējīgam saistībā ar pieejamiem vides resursiem". Ilgtspējīga attīstība var tikt īstenota tikai tad, ja iedzīvotāju skaits un to skaita pieaugums ir harmoniski atbilstošs ekosistēmas produktīvajam potenciālam. Tādējādi ētiski pamatotais iedzīvotāju skaita noteikšanas mērķis vismaz ir tāds, ka netiek pārsniegtas Zemes ekosistēmu atbalstošās kapacitātes robežas.

2.3. Vai mums ir morāli pienākumi pret nākamajām paaudzēm?

Tagad vajadzētu pievērsties otrajam jautājumam. Tātad - vai mums ir morāli pienākumi pret nākamām paaudzēm? Ja ir, tad kāda ir šo pienākumu būtība? Daži cilvēki uzskata, ka tādu pienākumu mums nav vai ir tādi pienākumi, kas saistās tikai ar tiešajiem pēcnācējiem - bērniem un varbūt arī mazbērniem. Viens no tādās attieksmes iemesliem ir tas, ka mēs faktiski nezinām, kādas varētu būt nākamo paaudžu ļaužu intereses (vajadzības un vēlmes), ne arī to, kādi jauni resursi būs pieejami, ja tiks izmantota jauna tehnoloģija. Tādējādi ir bezjēdzīgi runāt par mūsu pienākumiem vai attālo paaudžu tiesībām.

Varbūt tā arī ir taisnība, ka nav iespējams detaļās zināt, kādas būs nākotnes ļaužu intereses. Tomēr, šķiet, ir ļoti liela varbūtība, ka ilgtermiņa skatījumā vajadzība pēc tīra gaisa un ūdens, lauksaimniecībā izmantojamās zemes un enerģijas būs tāda pati kā tagad.

Ja ir vēlme īstenot ilgtspējīgu attīstību, vajadzētu ņemt vērā apsvērumus par paaudzēm, kas nomainīs bērnus un mazbērnus. Varētu apsvērt, piemēram, jautājumu par radioaktīvo atkritumu uzkrāšanos. Ja grib īstenot ilgtspējīgu attīstību, vajadzētu uzkrāt šos radioaktīvos atkritumus tādā veidā, lai tie būti droši laika periodā, ko var mērīt tūkstošos un vēlreiz tūkstošos gadu. Līdzīga situācija ir arī attiecībā uz globālo temperatūras paaugstināšanos, jo spēcīgāka tās ietekme izpaudīsies tikai pēc pāris paaudzēm.

Ričards un Vals Rutleji (*Richard & Val Routley, 1982*) pauž domu, ka pašreizējā politika par radioaktīvo atkritumu rašanos un uzkrāšanos ir analoga šādai iespējamai situācijai. Iedomāsimies ceļojumu pārpildītā tālsatiksmes vilcienā. Pirms vilciens atstāj noteiktu staciju, kāds cilvēks noliek uz plaukta saini ar ļoti toksisku un eksplozīvu gāzi. Gāze atrodas konteinerā, bet pasažieris zina, ka tas nav pietiekami izturīgs un var gadīties, ka gāzes noplūde sāksies, pirms vilciens sasniegs gala staciju. Gāzes noplūde būs neizbēgama, ja notiks satiksmes negadījums vai arī kāds cits pasažieris nejauši vai apzināti gribēs izmantot šo konteineru vai arī mēģinās to nozagt. Šādi gadījumi nav nekas jauns, jo ir piedzīvoti jau iepriekšējos ceļojumos. Šīs toksiskās gāzes noplūde, iespējams, nogalinās daudzus pasažierus un radīs nopietnus draudus citu pasažieru dzīvībām. Daži, bet ne visi pasažieri zina par šo konteineru ar toksisko gāzi, tomēr neviens tieši nav uzņēmies rūpes par šo pārvadājumu.

Pēc Ričarda un Vala Rutleju, domām, līdzīgi notiek ar pašreizējo paaudzi, kas sūta nākotnē radioaktīvo vielu atkritumus. Viņi raksta: "Līdzīgi kā konteinerā nosūtītājs izdomātajā vilcienā, mūsdienu industriālā sabiedrība, lai izklātu no jucekļa, kas rodas no mums pierastā dzīves veida, piedāvā radīt ekonomiku, kas gandrīz pilnībā balstās uz neatjaunojošos resursu izmantošanu, kuru daudzums

ir ierobežots. Šo resursu izmantošana rada arī nopietnu risku citiem, kas nebūt negūst atbilstošu labumu no tā...

Ja uz radioaktīvo vielu situāciju tiktu attiecināti uzvedības un morāles

standarti, kas izriet no vispārīgiem principiem, vismaz mūsu pašreizējo zināšanu līmenī, tad būtu grūti nonākt pie secinājuma, ka kodolenerģētikas attīstība ietver sevī netaisnīgumu

attiecībā pret nākotnes cilvēkiem, un pie tam lielā mērogā”.

2.1. attēls. Saskaņā ar ilgtspējīgas attīstības ideju ir paredzams, ka nākamām paaudzēm būs tādas pašas tiesības uz drošu un veselīgu dzīvi, kādas tās ir mums. Tas ir jautājums par mūsu bērnu un mazbērnu labklājību. Šādu ētiku ir viegli izskaidrot, bet grūti ievērot.

Ir vai nav šiem autoriem taisnība viņu pieņēmumos par to, kā notiek darbība ar radioaktīvajiem atkritumiem (tas ir jautājums, kas ir ārpus filozofu kompetences), tomēr no šī piemēra vismaz izriet tas, ka vairums cilvēku varētu nopietni nosodīt to indivīdu vai ļaužu grupu, kas pieminētajā vilcienā novietoja konteineru ar toksisko gāzi. Pat tad, ja nosūtītāji ļoti cer un tic, ka negadīsies nekāds satiksmes negadījums, tomēr viņus vajadzētu nopietni kritizēt par daudzu nevainīgu cilvēku dzīvības un veselības apdraudēšanu.

Tas norāda, ka mūsu morālā intuīcija atbalsta ideju par mūsu morāliem pienākumiem pret nākotnes ļaudīm. Tāpēc ir pamats uzskatīt, ka starppaaudžu vienlīdzības princips ir akceptējams.

2.4. Kā nodrošināt nākotnes paaudzes ?

Kā tādā gadījumā varētu izlemēt, kas ir godīga attieksme pret nākotnes paaudzēm ? Kas būtu jāņem vērā ? Kā varētu noteikt, kuras no darbībām

varētu būt piemērotas, ja tiek akceptēta ideja par pienākumiem ne tikai pret pašreiz dzīvojošiem cilvēkiem, bet arī pret nākotnes ļaudīm ? Vieni paņēmieni, kā rast risinājumu šiem jautājumiem, piedāvā Braiens Nortons (*Bryan Norton*).

Viņš pieņem, ka varētu izmantot Džona Roula morālo filtru, kas ir aprakstīts grāmatā "Taisnīguma teorija" (*John Rawls, 1971*). Roula "ignorances aizkars" tiek paredzēts, lai garantētu objektīvus apstākļus un iespējas taisnīguma jautājumos.

Pamatideja ir tāda, ka vajadzētu iedomāties situāciju, kad ir jāpieņem lēmums, īsti nepārzinot sabiedrības principus, tieši nezinot, ko no šīs sabiedrības vajadzētu izslēgt, kā arī kad un kur varētu tajā dzīvot. Šādā gadījumā vajadzētu izdalīt indivīdu pašintereses, kas balstās uz dzimumu, šķiru, ekonomisko statusu, ģeogrāfisko atrašanās vietu un tā tālāk.

Atbilstoši tam Nortons iesaka: - "ja ir jāpieņem lēmumi par godīgu izturēšanos pret nākotnes paaudzēm, vajadzētu iedomāties sevi "aiz starppaaudžu ignorances aizkara".

Vajadzētu veidot sabiedrību, kādā mēs paši vēlētos dzīvot, pat nezinot neko par paaudzēm, ar kurām mums nāktos dzīvot kopā". Nortons tādi iedomātai personai dod vārdu Ričs un raksta: "Ja Ričs paredzētu sabiedrību, kādā ir mūsējā, kas ātri izmaina dabu un ir gatava izstrādāt šausminošus modeļus, kas rada ar katastrofālas izmaiņas vidē, viņš varētu pajautāt, vai šāda noziedzīga darbība ir morāli pieļaujama. Viņš varētu meklēt sabiedrību, kas cīnītos, lai iezīmētu parametrus un sākumpunktus, kas balstās uz labākiem bioloģu, ekologu, klimatologu un citu zinātnieku modeļiem. Šie parametri un sākotnējā robeža galu galā varētu norādīt virzienu centieniem individuālā uzvedībā, kas apdraud paštrīnīošās destabilizējošās izmaiņas dabiskā, lēni mainīgā vides sistēmā. No morālā redzes viedokļa šie piespiedu pasākumi varētu reprezentēt "godīgu" attieksmi pret nākamām paaudzēm - kāda meklētāja racionālu pašieinteresētu dabas un vides izmantošanu, ja viņi nezina, kurā no

paaudzēm tiem gadītos nokļūt” (B. Norton, 1995).

Neapšaubāmi, ka ir nepieciešami daudz pilnīgāki apsvērumi par mūsu pienākumiem attiecībā pret cilvēkiem, kas dzīvos nākamajās paaudzēs, bet ideja par starppaaudžu “ignorances aizkaru” var mums kalpot vismaz par samērā labu metodoloģisko sākuma punktu.

Idejas par ilgtspējīgu attīstību bāzējas uz antropocentrisko vides ētiku, saskaņā ar kuru arī nākamajām cilvēku paaudzēm ir tādas pašas tiesības dzīvot fizikāli drošu un veselīgu dzīvi kā tagadējai paaudzei. Šajā sakarībā Pasaules komisija raksta: “Mēs aizņemamies vides kapitālu no nākotnes paaudzēm bez nolūka vai iespējām to atmaksāt. Tie varētu mūs nolādēt par mūsu izšķērdīgajiem ceļiem, bet tie nekad nevarēs piedzīt parādu no mums. Mēs tā darām, tāpēc ka gribam no tā visa aizbēgt: nākamās paaudzes nebalso,

tām nav ne politiskas, ne finansiālas varas, tās nespēj ietekmēt mūsu lēmumus. Tomēr pašreizējās izšķērdības rezultāts ir ātri izzūdošas iespējas nākotnes paaudzēm” (Pasaules komisija, 1987).

No nākamo paaudžu morāles viedokļa tas ir absolūti nepareizi. Katram no mums ir pienākums saglabāt dabas resursus, lai arī nākamās paaudzes varētu izbaudīt savu prieku, daloties ar mums labumos, kas gūti no šiem pašiem resursiem. Mums pat nav tiesību pakļaut briesmām nākamo cilvēces paaudžu labklājību.

Mums vajag saglabāt bioloģisko daudzveidību, tāpēc ka sugu izzušanas vispārējais risks varētu kļūt bīstams arī mums pašiem, teiksim, ja no šīm sugām mēs varētu izstrādāt ārstniecības līdzekļus pret kaut kādām slimībām.

Mums ir jāsaglabā arī savvaļas teritorijas, lai nākamajām paaudzēm

arī būtu iespēja izmantot un novērtēt tās, kā to tagad darām mēs. Tādējādi viss morālo pienākumu kopums, kas attiecas uz cilvēku uzvedību un valdības politiku saistībā ar dabu, var un tam ir jābalstās uz tagadējo un nākamo paaudžu cilvēku interesēm.

Apkopojot iepriekš teikto, atbildēt uz jautājumu, kādu ideju pauž ilgtspējīgas attīstības ētika, var šādi: ilgtspējīgas attīstības ētika ir tradicionālās cilvēku ētikas izpausme un arī zināms tās paplašinājums. Bet ko jaunu sniedz šī ilgtspējīgas attīstības ētika? Tā ietver nākamo paaudžu ētiku! Mums ir morāli pienākumi ne tikai pret saviem pašreizējiem līdzcilvēkiem, bet arī pret nākotnes cilvēkiem.

Lēmums par to, ko darīt, zināmā mērā arī veidos mūsu nākotnes pasauli. Un tas patiešām ir jautājums par saistītām vērtībām. Tāpēc mums ir jānolemj, kas tad ir vissvarīgākais.

3.

DABA VAI CILVĒKS

Mikaels Stenmarks

3.1. Dabas saglabātāji un ētika, kas nav centrēta uz cilvēku

Vai ilgtspējīgas attīstības ētikai katrā gadījumā piemīt atgriezeniskas saites raksturs? Vai, iepriekš teikto formulējot savādāk, ir iespējama kāda cita veida vides ētika, kas šķistu vairāk piemērota akceptēšanai? Ir samērā daudzi tādi vides aizsardzības atbalstītāji, kas nebūt nav apmierināti ar antropocentrisko vides ētiku, kā arī ar to, ka ilgtspējīgas attīstības ideja zināmā mērā balstās uz to. Dāvids Ērenfelds (*David Ehrenfeld, 1978*), piemēram, izvirza pretenzijas: "Nav iespējama patiesa dabas aizsardzība civilizācijas ietvaros, jo pati ideja tās izpausmē ir pretrunīga". Var piekrist Ērenfeldam, ka tā ir pretruna, jo kā gan šīs Rietumu civilizācijas vērtības un attieksmes, tajā skaitā arī ideja par ilgtspējīgu attīstību, kas zināmā mērā ir sevis apliecinājums un izpausme, varētu nodrošināt bāzi problēmas risinājumam, ja tā pati ir radījusi šo problēmu. Mēs esam šajā jucekļī iekšā, jo paši esam izmantojuši dabu, lai tikai iegūtu resursus savam patēriņam. Tas ir tieši tas pats antropocentrisms, kas faktiski ir problēmas avots, kā to parāda pamatīga analīze. Tādējādi mums ir nepieciešams noraidīt ticību, kas sakņojas dziļi mūsu kultūrā, ka cilvēkam ir dotas tiesības manipulēt ar pasauli cilvēcisku interešu (tagadējo

un arī nākotnes) vārdā, neņemot vērā citas dzīvas būtnes.

Šīs vides saglabātāju grupas bieži sauc par "saglabātājiem", bet viņu ētika nav uz cilvēku centrēta ētika jeb "neantropocentriskā ētika". Atbilstoši saglabātāju idejām pamatklūda, ko pieļauj konservatori, ir tā, ka viņi dabas produktus vērtē tikai kā resursu, lai apmierinātu cilvēku vajadzības un vēlmes. Faktiski būtu jāatzīst un jāuzsver dabas patiesā vērtība. Saglabātāju mērķis ir aizsargāt dabu pašas dabas dēļ, nevis tikai cilvēku vajadzībām. Kamēr konservatori cenšas aizsargāt dabu tikai cilvēkiem, saglabātāji to cenšas pasargāt no cilvēkiem. Pauls Teilors (*Paul Taylor, 1983*) raksta: "Mums stingri vajadzētu nošķirt konservatorus (kas pašlaik taupa nākotnes patēriņam) no saglabātājiem (kas cenšas pasargāt gan no pašreizējā, gan nākotnes patēriņa)".

Vides problēmu risinājumi nepastāv vis daudz efektīvākā vai ilgstošākā dabas resursu izmantošanā, bet gan tai apstākļi, ka ir jāiemācās respektēt dabu. Cilvēkiem vajag fundamentāli pārveidot savu attieksmi pret dabisko vidi. Saglabātāji nevar vienoties par to, cik tālu ir jāniedzas šādām cilvēku domāšanas izmaiņām un kādas sekas tas varētu izraisīt sabiedrības struktūrā. Tas tomēr šķiet diezgan parasti, ka viņi līdzās citām lietām uzdod jautājumu par to, vai ideja par ekonomisko augsmi ir nepieciešama, lai risinātu vides problēmas.

Respekts pret dabu netieši norāda, ka pastāv robežas, līdz kurām daba var tikt izmantota, nevis to, ka dabas izmantošanai ir jābūt efektīvai un pēc iespējas ilgstošai. Cilvēkiem nav tiesību (pat pieļaujot šādu iespēju), ņemt no dabas cik vien iespējams daudz. Tas ir nepieciešams, lai nepārsniegtu robežas, ko nosaka Zemes ekosistēmu kapacitāte. Bet vēl jau pastāv arī citi ierobežojumi. Cilvēkiem ir jāaizsargā daba ne tikai pienākuma pēc vai tāpēc, ka tāda uzvedība var dot vislielāko labumu vai arī var tikt izmantota personīgo interešu apmierināšanai, bet gan tāpēc, ka pretējā gadījumā tiktu pārkāptas citu dzīvo būtnu tiesības. Apdraudētiem augiem un dzīvniekiem, varbūt pat ekosistēmām, ir tiesības pastāvēt. Šīs tiesības savukārt ierobežo veidus, kādos mēs esam tiesīgi izmantot citas dzīvas būtnes savām vajadzībām.

Tāpat saglabātāju idejās mēs varam saskatīt cita veida ētiku, un tā atšķiras no antropocentriskās ētikas, ko atbalsta konservatori. Aldo Leopolds (*Aldo Leopold, 1949*), viens no labi pazīstamiem oratoriem ASV saglabātāju aprindās, izceļ šo ētiku, sacīdams: "Lieta ir pareiza, kad tā ir tendēta saglabāt integritāti, stabilitāti un biotiskās sabiedrības skaistumu. Tā ir nepareiza, ja tiecas pēc pretējā". Tāpat ne tikai viena cilvēka rīcība attiecībā pret otru cilvēku, bet arī viņa rīcība attiecībā pret citu dzīvu būtni var būt vai nu morāla vai arī amorāla.

ĒTIKAS IEVIEŠANA

Kā mūsu vērtības ietekmē mūsu darbību? Tūlītēja atbilde varētu būt, ka tās veido pamatu politikai un likumdošanai. Tas ir veids, kā vērtības kļūst par daļu no formālā sabiedrības mijiedarbības tīkla. Tāpēc ir lietderīgi izanalizēt, kā vērtības ietekmē mūsu ikdienas dzīvi.

Atbildība

Ētika prasa, lai katra persona atzītu, ka viņai ir tiesības veikt izvēli, bet lai viņa vienlaicīgi uzņemtos arī atbildību par šo izvēli. Tāds ir tiesiskās sabiedrības pamats. Tomēr darboties legālā jeb tiesiskā veidā vēl nenožīmē darboties arī ētiski. Vairumā gadījumu pastāv daudzas legālas

alternatīvas, un dažkārt neviena no tām nesakrīt ar personīgām vērtībām. Kuru tad izvēlēties?

To varētu ilustrēt ar gadījumu par jaunu vīrieti, kas tiek iesaukts militārā dienestā. Viņš domā, ka nav ētiski karot, tomēr, no otras puses, viņa valsts parlaments, kas ir ievēlēts demokrātiskā veidā, ir nolēmis, ka visiem jauniem vīriešiem ir jādien armijā. Šajā gadījumā rodas konflikts starp divām vērtībām - respekts pret demokrātiju un nevēlēšanās gatavoties citu nogalināšanai (jo tieši tāpēc jau militārais dienests arī pastāv). Indivīdam pašam ir jātiek galā ar šo konfliktu. Atsaukties uz lēmumiem, kas tiek pieņemti konstitucionāli korektā veidā, nozīmē izvairīties no atbildības.

Līdzīga situācija var veidoties, ja tiek īstenots projekts, kas nerēķinās ar vides konsekvencēm. Individīdi pat darbojas pretlikumīgi, ja iebilst, piemēram, pret lielu automaģistrāļu, piesārņojošas rūpniecības, hidroelektrostaciju utt. celtniecību.

Dažkārt sekas no atrašanās opozīcijā var dārgi maksāt indivīdam un viņa ģimenei, kam šķiet neiespējami uzņemties atbildību. Bez tam diezgan bieži gadās, ka atbildība formāli ir pavisam citā, kādas organizatoriskās struktūras līmenī. Šie fakti ierobežo darbību vai attieksmi, tāpēc ir jāpatur prātā arī atbildības ētika.

Tomēr, no otras puses, starptautiskajos likumdošanas aktos ir samērā neskaidri un dažkārt pat divdomīgi traktēta indivīda atbildība. Jo indivīdam ir ierobežotas iespējas atsaukties uz varas institūcijām, lai izvairītos no atbildības. Uz šādas bāzes zināmā mērā darbojas Kara tribunāls Hāgā.

Raizēšanās un rūpēšanās

Kā alternatīvs veids, lai novērtētu, kā darbojas ētika un vērtības, var tikt izmantotas ļoti izplatītās attiecības starp diviem cilvēkiem - tās ir rūpes vienam par otru. Tādas attiecības neveidojas uz formāla, bet gan uz emociju pamata - tā ir mātes mīlestība pret bērnu, kādas personas mīlestība vai rūpes par ģimeni vai draugiem. Šādas jūtas var izpausties arī plašākā mērogā un aptvert arī citas dzīvības formas vai pat Zemi kopumā.

Ētika

Ētika tāpat norāda, kā vajadzētu rīkoties ar vērtībām, kas mums pieder. Piemēram, kāds varētu teikt, ka tās ir sekas, kuras vajadzētu izvērtēt, kad tiek pieņemts lēmums darboties. Ja sekas ir labas, tad izvēlētais līdzeklis nav svarīgs. Tā ir tā sauktā konsekvence vai seku ētika.

Varētu arī teikt, ka, darbojoties dažos virzienos, vienkārši nav atļauts nedomāt par sekām, piemēram, nogalinot citu cilvēku vai melojot. Tā ir tā sauktā deontoloģiskā ētika.

Empīriski pētījumi parāda, ka praktiskajā darbībā cilvēku ētika faktiski ir šo divu ētikas veidu apkopojums. Ja sekas ir ļoti nozīmīgas, kāds varētu atļauties izmantot to kā līdzekli īstenošanai, bet citā gadījumā tas nekādi nebūtu pieļaujams. Tāpēc ļoti svarīgs kļūst jautājums, kur mūs var

novest šāda attieksme ekstremālos apstākļos. Vai mēs drīkstam izmantot jebkādu līdzekli, lai saglabātu vai pasargātu sistēmu, kas mums šķiet pareiza? Cīņā par neatkarību bijušajās Austrumu bloka valstīs tika izmantota apbrīnojama izdoma, lai izteiktu protestu pret apspiedēju režīmu. Gandrīz nevienā gadījumā netika pielietota vardarbība. Neapšaubāmi, ka tam vajadzēja kļūt par pagrieziena punktu, veidojot daudzsoļošu demokrātiskas valstis.

Vērtības un morāle

Lai runātu par mūsu pašu ētiku, vispirms vajadzētu ļoti rūpīgi izanalizēt tās vērtības, kurām mēs ticam. Šajā gadījumā ir iespējami divi aspekti:

- 1/ vai vērtības ir universālas, vai varbūt tās ir saistītas ar noteiktām kultūrām,
- 2/ cik plaši biocentriskās vērtības varētu tikt akceptētas sabiedrībā.

Jautājumu sarakstos par vērtībām daudzas no tām - kā miers un veselība - atkarojas ļoti bieži. Šīs vērtības varētu būt universālas. Tādas vērtības, kā piemēram, demokrātija, personīgā brīvība, sieviešu tiesības, nemaz nerunājot par dzīvnieku tiesībām, ir ļoti atkarīgas no kultūras.

ANO ir liela loma, lai noteiktu pamatnostādnes universālām vērtībām. Starp universālām vērtībām būtu jāmin cilvēku tiesības, sieviešu tiesības un bērnu tiesības, kas ir minētas Deklarācijās, kuras ir pieņēmušas ļoti daudzas dalībvalstis. Starptautiskās dabas saglabāšanas savienības darbība, lai formulētu ētiku, kas attiecas uz reālu ilgtspējīgu attīstību un zināmā mērā pauž biocentriskās ētikas uzskatus, faktiski ir mēģinājums iestrādāt "jaunās" vērtības universāli akceptējamā veidā.

Ilgttermiņa un telpiskā skatījumā pētījumi par ētikas izmaiņām Rietumeiropā, ņemot vērā noslieci uz dabu un citām dzīvības formām, tiek veikti jau kopš 1980. gada. 1990. gadā kādā aptaujā 61 % respondentu izteica viedokli, ka daba pati par sevi ir vērtība, bet 36 % teica, ka dabas vērtība izpaužas tikai tāpēc, ka cilvēki to izmanto. Līdzīgā veidā 55 % ir teikuši, ka dzīvniekiem un cilvēkiem ir vienāda vērtība, bet 40 % cilvēku vērtējuši augstāk. Tomēr ir skaidrs arī tas, ka šie skaitļi ir atkarīgi no konkrētās situācijas.

3.2. Derīgā vērtība vai pašvērtība

Ne uz cilvēku centrēta jeb neantropocentriska ētika ir ideja, ka cilvēka uzvedība un valdības politika ir jānovērtē, pamatojoties uz to, kā tā ietekmē visas dzīvās būtnes un biosfēru, un ne tikai pašreizējo, bet arī nākotnes cilvēku paaudžu laikā.

Dažās vides ētikās tiek uzsvērts, ka daba vai citas dzīvās būtnes, tāpat kā cilvēki, ir ar kādu noteiktu, pat fundamentālu vērtību vai raksturīgu labumu. Ne tikai cilvēki, bet viss, kas

pastāv dabā, ir jārespektē kā vērtība pati par sevi. Atšķirībā no antropocentriskās ētikas tiek noraidīta antropocentriskā ideja - ka citām dzīvām būtnēm un dabas objektiem vērtība ir vienīgi tik lielā mērā, cik to var izmantot cilvēki. Tāpēc jau arī ir dots šis nosaukums - neantropocentriskā ētika. Tātad dabai ir patiesa vērtība, ne tikai lietošanas vērtība vien. Tas nozīmē: ja nav pieņemts jautāt, kādām vajadzībām ir derīgs cilvēks, tad jautāt, kāds labums ir no augiem, dzīvniekiem un neskartas dabas, neantropocentriskās ētikas ietvaros arī ir nekorekti.

Svarīgākais mezgla punkts neantropocentriskā ētikā ir tas, ka, pieņemot lēmumus par to, kā mums vajadzētu darboties, ir jāņem vērā darbības ietekme uz jebkuru dzīvu būtni. Vides saglabātāji ir norūpējušies par vides piesārņojumu un tropisko džungļu iznīcināšanu pirmām kārtām nevis tāpēc, ka izjūt draudus cilvēces labklājībai, bet gan tāpēc, ka ir apdraudēta pašas dabas labklājība. Atbilstoši viņu ideoloģijai vides krīzi iespējams pārvarēt tikai tad, ja tiek radikāli mainīta mūsu attieksme pret dabu un tiek ieviesta neantropocentriska vērtību sistēma.

Tātad - kaut gan cilvēki ir vienīgie morālie aģenti (būtnes, kas spēj ietekmēt citus pareizā vai nepareizā veidā) uz Zemes, tomēr viņi nav vienīgie morālie subjekti (būtnes, kuras var tikt ietekmētas pareizā vai nepareizā veidā). Arī orālo aģentu un morālo subjektu klasifikācija nav identiska. Tāpēc cilvēku darbība attiecībā pret citiem dzīvjiem organismiem var būt - pretēji antropocentriskās ētikas uzskatam - gan morāla, gan arī amorāla. Tas nav vienīgais gadījums, kad darbība kļūst par morālu aktu tikai pie nosacījuma, ja tiek ietekmēts cits cilvēks. Tas nozīmē, ka mūsu morālais pienākums, piemēram, nepiesārņot vidi vai pakļaut briesmām bioloģisko daudzveidību ir pienākums tieši pret dabu un vidi, nevis tikai pret dabas vai vides vērtībām, kuras mēs varam izmantot. Citiem vārdiem sakot, saskaņā ar neantropocentrisko ētiku visas dzīvās būtnes tiek vērtētas kā "morāli vērtīgas". Tās ir jāņem vērā mūsu morālajos apsvērumos. Tādējādi katru ietekmi uz dabu un vidi vajadzētu novērtēt, pamatojoties uz efektu, kāds tiek izraisīts attiecībā pret katru dzīvu būtni, nevis tikai attiecībā pret cilvēku. Šī alternatīvā vides ētika atklāj dziļākas sekas, ko izraisa privāto vai valsts uzņēmumu darbība.

Parasti tad, ja tiek plānots, piemēram, atklāt jaunu šahtu, ir jāņem vērā to cilvēku intereses, kuri dzīvo tajā teritorijā (ja tur vispār kāds dzīvo), un jājauc, vai labums, ko varēs gūt no šahtas izmantošanas, atsvērs to cilvēku zaudējumus, kurus jaunās šahtas darbība ietekmēs (cilvēkiem vajadzēs pārvietoties, meklēt jaunu darbu utt.). Vienīgi tad, ja labumi būs lielāki nekā zaudējumi, privātie uzņēmēji vai valsts būs gatava godīgi izmaksāt kompensāciju par nodarītajiem zaudējumiem un šahtas izmantošana kļūs morāli pieļaujama. Ilgtspējīgas attīstības ētikas aizstāvji

varētu piebilst, ka saistībā ar šo šahtu tiek ņemtas vērā arī nākamo paaudžu intereses. Tomēr neantropocentriskās ētikas sekotāji nosaka, ka ar to ir par maz, jo cilvēki nav vienīgie morālie subjekti, ko ietekmē šahtas projekts un tā īstenošana. Projekts ietekmē arī citas dzīvas būtnes un to apdzīvojamo teritoriju. Šahtas ierīkošana droši vien būs saistīta ar koku nociršanu, augu segas iznīcināšanu, dzīvnieku nogalināšanu, nepieciešamību dzīvniekiem pamest savu mājvietu, ekosistēmu pārveidošanu un varbūt pat to iznīcināšanu. Tā kā teritorijā bez cilvēkiem mīt arī vēl citas dzīvas būtnes, tās var izjust zināmu spiedienu, ko var vērtēt par pareizu vai nepareizu; to intereses vai labklājība katrā ziņā būtu jāņem vērā.

3.3. Citu sugu līdzvērtības princips

Bet - ja tik lielā mērā pieaug to dzīvo būtnu skaits, kas morālā ziņā ir jāņem vērā, tad būtiski var kristies projekta vērtība. Tāpēc prātā būtu paturamas vismaz divas lietas. Pirmkārt, vai nu tas mums patīk, vai nepatīk, nākas apdomāt, ka visām dzīvām būtnēm ir adekvāta vērtība. Otrkārt, jānoskaidro, tieši kādām cilvēku interesēm kalpo minētais projekts.

Neantropocentriskās ētikas pārstāvji visas dzīvās būtnes vērtē kā morāli nozīmīgas, kaut gan ne vienmēr - morāli vienādi nozīmīgas. Pēc biotiskā egalitārisma aizstāvju domām, kuri varbūt ir visradikālākie neantropocentriskās ētikas pārstāvji, visām dzīvām būtnēm ir vienlīdzīga vērtība. Arī Teilors pauž līdzīgu domu: "Savvaļas puķes iznīcināšana, ja to izvērtē pēc tās vērtīguma un nozīmīguma, ir nepareiza darbība un, ņemot vērā, ka visas dzīvas būtnes ir līdzvērtīgas, varētu tikt pielīdzināta cilvēka nogalināšanai" (Taylor, 1983).

Teilora neantropocentriskā ētika var kalpot kā piemērs, kas parāda cilvēku vienlīdzības principa izplatīšanos ne tikai "laikā" (ar to saprotot arī starppaaudžu vienlīdzību), bet arī "plašumā", ko varētu nosaukt par starpsugu vienlīdzības principu. Atbilstoši šim principam katrai dzīvai būtnei ir ne tikai pašai sava vērtība, bet arī vienlīdzības vērtība.

Vairums no neantropocentriskām ētikām tomēr pieļauj, ka starp dzīvo būtnu sugām pastāv atšķirības nozīmīgumā, tomēr cilvēks netiek vērtēts kā ļoti atšķirīgs. Biosfēras un lielu ekosistēmu saglabāšana varētu šķist daudz nozīmīgāka nekā daudzu cilvēku saglabāšana. Tas ir svarīgi gadījumos, kad, nosakot morālās vērtības kā iepriekš apskatītajā šahtas izbūves projektā, tiek ņemts vērā, vai cilvēku intereses šajā situācijā ir pamatvajadzības vai tikai vēlmes. It īpaši gadījumos, kad ir nepieciešams nocirst kokus, nogalināt dzīvniekus, pārveidot ekosistēmas, lai nodrošinātu cilvēku pamatvajadzības. Tomēr visi šie gadījumi varētu būt arī morāli pieļaujami. Ja cilvēku meklētais labums, kā tas ir daudzos gadījumos un arī minētajā gadījumā ar šahtu, ietver nevis pamatvajadzību apmierināšanu, bet gan vēlmu apmierināšanu, varētu būt ļoti sarežģīti spriest par darbības morālo pieļaujamību. Tie ir gadījumi no prakses, kas saistīta ar raktuvju ierīkošanu daudzās vietās pasaulē, kā arī cita veida darbību, kas ir risinājusies vai arī pašlaik notiek Baltijas jūras reģionā vai kur citur pasaulē. Tomēr arī gadījumos, kas liekas morāli akceptējami, vajadzētu būt gataviem citām būtnēm kompensēt tām nodarītos zaudējumus. Kas attiecas uz morāles precizāku izvērtējumu, tad tas ir atkarīgs arī no tā morālā nozīmīguma pakāpes, ko esam piešķirusi citām dzīvām būtnēm.

RŪPES PAR ZEMI – PASAULES DZĪVĀS ILGTSPĒJAS ĒTIKA

Starptautiskā dabas saglabāšanas savienība (The International Union for the Conservation of Nature - IUCN) 1980. gadā publicēja Pasaules saglabāšanas stratēģiju, kurā pirmo reizi tika dota ilgtspējīgas attīstības koncepcija. 1984. gadā Starptautiskā dabas saglabāšanas savienība izveidoja Ētikas darba grupu, kurā iesaistījās apmēram 500

dalībnieku no 50 valstīm. No šāda redzes viedokļa ētika kā svarīgs elements tika iekļauta 1991. gada dokumentā "Rūpes par Zemi - ilgtspējīgas dzīvošanas stratēģija", kurā apskatītas ilgtspējīgas attīstības īstenošanas iespējas, bet tā otra nodaļa ir veltīta ētikas jautājumiem.

Par šo tematu 1993. gadā notika globāla mēroga seminārs, kurā piedalījās 17 dažādas organizācijas, bet semināra materiāli tika publicēti 1994. gadā: "Advanced Ethics for Living Sustainably" (Engel, Denny-Hughes, 1994). Vēlāk Starptautiskās dabas saglabāšanas savienības Ētikas darba grupa izstrādāja globālās bioloģiskās daudzveidības stratēģiju (Global Biodiversity Strategy), bet pavisam nesen - arī vides likumdošanas aktus (IUCN, 1995). Daudzas no Ētikas grupā izteiktām domām ir apkopojis tās priekšdētājs Ronalds Engels darbā "Vides un

attīstības ētika: globālās pārmaiņas un starptautiskā rezonanse" (Engel, 1990).

Tagad Starptautiskā dabas saglabāšanas savienība ir organizācija ar vairākiem simtiem biedru un samērā unikāla gan attiecībā uz valdību, gan arī nevalstisko organizāciju pārstāvniecību. Dabas saglabāšanas starptautisko savienību 1946. gadā izveidoja UNESCO, lai realizētu bioloģiskās daudzveidības aizsardzību. Tās galvenā mītne atrodas Glandā, netālu no Ženēvas.

3.4. Biocentrisms un ekocentrisms

Prima facie (ticams tik ilgi, kamēr netiek pierādīts pretējais) pienākums ir vienmēr saistošs, pat tad, ja tam pāri klājas vēl kāds līdzīgs vai pat spēcīgāks pienākums. Piemēram, cilvēku ētikā kā pienākums tiek izvirzīta prasība nemelot citiem cilvēkiem, nenodarīt viņiem pāri vai nesāpēt. Šie pienākumi noteiktās situācijās var nonākt viens ar otru pretrunā, un vairumā gadījumu nākas atzīt, ka pēdējais pienākums ir spēcīgāks par pirmo, kaut gan - ne vienmēr. Abi pienākumi var kalpot kā *prima facie* piemēri.

Kaut gan pastāv daudzi veidi, kā varētu izvērst neantropocentriskas ētikas darbības jomu, tas tomēr nevar daudz palīdzēt, lai novilktu robežu starp biocentrismu un ekocentrismu. Visi neantropocentriskās ētikas paveidu pārstāvji citas dzīvās būtnes vērtē kā morāli nozīmīgas, kā arī patieso vērtību attiecina ne tikai uz cilvēkiem, bet arī uz citiem dzīvjiem organismiem.

Tomēr neantropocentriskās ētikas pārstāvji neprecizē, tieši uz kurām dzīvajām būtnēm, kas nav cilvēki, varētu lielākā vai mazākā mērā attiecināt vērtību pašu par sevi. Ko, izņemot cilvēku, vajadzētu uztvert kā patiesās vērtības nesēju, tas ir jāvērtē diezgan pamatīgi, turklāt ņemot vērā:

- 1) citu dzīvu būtnu sugu atsevišķus pārstāvjus,
- 2) sugu kā tādu kopumā,
- 3) ekosistēmu vai pat biosfēru,
- 4) iepriekš minēto iespēju kombināciju.

Biocentrisma aizstāvji norāda, ka visām dzīvajām būtnēm ir vērtība pati par sevi, bet tā kā sugas un ekosistēmas pēc būtības pašas par sevi un kopumā nav dzīvas, tām nevar būt

patiesas vērtības. Tātad tikai cilvēki un dzīvās būtnes individuālā veidā, nevis sugas un ekosistēmas ir morālie subjekti vai morālā ziņā vērtīgi.

Ekocentrisma aizstāvji, no otras puses, norāda, ka biosfēra, sugas, zeme, ūdens un gaiss, kā arī ekosistēmas ir ar noteiktu būtisku vērtību. Tātad tās var tikt izmantotas pareizi vai nepareizi. Šai sakarā derētu pārskatīt Rolstona (Rolston, 1988) darbus. Faktiski pareiza vai nepareiza var būt arī biotiskās sabiedrības labklājības funkcija kopumā, bet ne atsevišķu tās pārstāvju izturēšanās.

Ir redzams, ka biocentrisma vai ekocentrisma izpausmēm var būt dažāda ietekme un sekas saistībā ar valdības politiku, kas ir orientēta uz apdraudētām sugām. Saskaņā ar biocentrīsta Paula Teilora uzskatiem būtu nepieciešams saglabāt "rokas nost" politiku attiecībā uz visām dzīvām būtnēm (Taylor, 1986). Mums ne tikai nav stingra (ja vien netiks pierādīts pretējais) pienākuma nedarīt pāri citām dzīvām būtnēm, bet nav arī *prima facie* pienākuma neierobežot vai ierobežot to brīvību. No mums tiek prasīts respektēt savvaļas formu brīvību, liekot tās mierā, tāpat kā mēs atbilstoši cilvēku ētikai respektējam citu cilvēku brīvību, neiejaucoties viņu dzīvē.

Tomēr, ja tas ir gadījums, kad suga vai populācija izzūd dabisku cēloņu dēļ, mums ir morāli aizliegts mēģināt apturēt dabisko norišu gaitu un iejaukties kādā procesā, lai glābtu apdraudēto sugu vai populāciju. Tomēr situācija būs atšķirīga, ja izzušana ir saistīta ar cilvēka iepriekš veiktu darbību. Tad atbilstoši taisnīguma atjaunošanas principam varētu prasīt, lai tiktu atkal panākts līdzsvars starp mums un sugu, kurai tika nodarīts pāri. Tas arī nozīmē "savvaļas dzīves vadīšanu", tajā skaitā arī kādas vienas apdraudētas sugas

aizsargāšanu, iznīcinot tās dabisko pretinieku aizsargājamā zonā, bet tas nav morāli attaisnojams.

Viena no problēmām, kas saistās ar šāda veida biocentrisko apdraudēto sugu politiku, ir tāda, ka pietiekami netiek ņemta vērā darbība, ko daudzi cilvēki izjūt kā morālu nepieciešamību attiecībā pret apdraudētām sugām. Kā piemērs mināms sugu saglabāšana, aizsargājot tās no dabiskiem ienaidniekiem vai arī uzsākot darbības, kas veicina to izplatīšanos pasaulē pēc iespējas lielākā apjomā. Tomēr arī tas ir fakts, ka sugu aizsargāšanā vajadzētu iekļaut darbības, kas varētu būt pretrunā ar dažu vai pat visu citu sugu vai to atsevišķu pārstāvju interesēm vai vajadzībām. Tā tas notiek gadījumos, ja ir jānosaka dzīvnieku grupa, piemēram, vilki, kurus ir aizliegts medīt pat ārpus aizsargājamās teritorijas.

Šādā skatījumā ekocentrisms varētu šķist labāks, jo ir salīdzināms ar minētajām morālajām problēmām un intuīciju. Tomēr, ja tiktu akceptēta biocentriskā ētika un cilvēki būtu apņēmušies respektēt dabu, apdraudēto sugu skaits varētu krasī samazināties. Bet tas līdzās citām lietām nozīmē arī atzīt to, ka ir pienākums nenodarīt pāri citām dzīvām būtnēm vai tās neievainot. Tā tas ir vismaz tad, ja runa ir par ekocentriskās ētikas piekritējiem, kuri uzstāj, ka ne tikai sugām ir vērtība pašām par sevi, bet arī mūsu morālais pienākums pret sugām - palaikam vai vienmēr - ir svarīgāks attiecībā pret atsevišķiem sugas pārstāvjiem. Tātad, pat ja apdraudēto sugu politika būtu kaitīga atsevišķiem sugas indivīdiem, tomēr morāli tas varētu būt pieņemami, ja vien politika izrādītos pietiekami laba, lai nodrošinātu sugas labklājību kopumā.

3.1. attēls. Biocentriskā vai ekocentriskā ētika nosaka, ka mums ir jārespektē daba un citas dzīvas būtnes, pat neskatoties uz to, vai tām ir kāda vērtība cilvēka acīs. Ilgtspējīgas attīstības ētika integrē to atbildībā, lai "visa pasaules daudzveidība saglabātos arī nākotnē".

Tomēr ir jānorāda, ka ekocentriskā ētika neparedz cilvēkiem privilēģētu statusu biotiskā sabiedrībā. Viņi netiek vērtēti kā pasaules "saimnieki" vai "vadītāji", bet gan kā vienkārši indivīdi. Tātad nedrīkstētu būt tā, kā Bruntlande raksta Pasaules komisijas ziņojumā priekšvārdā, ka cilvēku labklājība ir tā, kas "nosaka ultimātos mērķus visai vides un attīstības politikai" (*Pasaules komisija, 1987*). Drīzāk mērķim vajadzētu būt saistītam ar visas biosfēras labklājību.

Šāda cilvēku decentralizācija, šķiet, norāda uz to, ka varētu būt daudz svarīgāk aizsargāt, piemēram, vienu miljonu esošo sugu, nekā ļaut iedzīvotāju skaitam palielināties par vienu miljonu. Tomēr var rasties arī problemātiskas situācijas, ja kāds mēģinātu pareizo un nepareizo biotisko kopienas definēt integritātes, stabilitātes un skaistuma kategorijās, kā to dara ekocentristi. Tad varētu izrādīties, ka sabiedrības labumam par upuriem var kļūt ne tikai citas dzīvas būtnes (kā tika minēts iepriekšējā piemērā), bet arī paši cilvēki. Biocentrisms sankcionē subordināciju par cilvēku un citu dzīvību būtni indivīdu labumu kopīgam (suga,

ekosistēma, biosfēra) labumam. Pieņemot, ka cilvēka darbībai attiecībā ar visu ir negatīvs efekts, bet īpaši - ar Zemes ekosistēmas kapacitāti, atsevišķa cilvēka dzīvība var tikt vērtēta negatīvi. Tādā gadījumā ekoloģiski nozīmīga, bet apdraudēta suga varētu būt vērtīgāka par daudzu cilvēku dzīvībām.

Būtu lietderīgi šo biocentrisko un ekocentrisko uzskatu salīdzināt ar apdraudēto sugu politiku, kas balstās uz antropocentrisko ētiku, piemēram, ilgtspējīgu attīstību. Ilgtspējīgas attīstības dēļ mūsu pienākums ir aizsargāt sugas. Nevis pienākums attiecībā uz sugām kā tādām, bet gan tāpēc, lai tās saglabātu nākamajām paaudzēm. Arī tāpēc, ka dzīvām būtnēm piemīt mūs interesējoša vērtība kā resursam (nodrošinot mums, piemēram, estētisku baudījumu vai unikālu ģenētisko informāciju), un tā visa dēļ mēs šīs dzīvās būtnes aizsargājam. Briesmas, ko izraisa šāda veida taisnīgums, apdraudētās sugas aizsargājot citu dzīvību būtni nākotnes vārdā, ir tādas, ka mēs vienkārši varam nolemt: nav pietiekami nozīmīga iemesla domāt, ka dažas no sugām jebkad būs izmantojamas. Mēs spējam izšķirties par aprēķinātu risku

un nolemt, ka dažas sugas nav vērts aizsargāt.

3.5. Kuru vides ētiku vajadzētu atbalstīt ?

Mums ir vajadzīga attīstība, kas būtu ne tikai ekonomiski un ekoloģiski, bet arī morāli ilgtspējīga.

Šajā aprakstā ir mēģināts norādīt uz antropocentriskās un neantropocentriskās vides ētiku vajājam un stiprājam pusēm, kā arī uz dažādām sekām, kas ietekmē vides politiku. Bet ko tas mums dod ? Vai mēs tādēļ noraidīsim ilgtspējīgas attīstības ētiku ? Vai arī - kuru no vides ētikām mēs izvēlēsimies ? Varētu jau teikt, ka tie ir naīvi jautājumi. Runāt par ētikas izvēli nozīmē to pašu, ko nozīmē pieņemt lēmumu par vēlamo dzīves veidu un tam pakārtot izvēlēto ētiku. Bet, kā jau norādījis Džons Pasmore (*John Passmore, 1980*), "ētika ... ētika nav tā lieta, par kuras pieņemšanu varētu vienkārši lemt; vajadzība pēc ētikas nemaz neatgādina vajadzību pēc jauna kažoka. "Jaunā ētika" var rasties tikai no esošiem priekšstatiem vai arī nerasties nemaz".

Tomēr jaunas ētikas rašanās atbilst kultūras tradīcijām un lielā mērā arī sakņojas zemapziņā, bet visam procesam vajadzētu balstīties uz esošām vērtībām pastāvošās kultūras ietvaros.

Ja tas ir tiesa, tad vismaz tiem, kas dzīvo Baltijas reģionā, nav izvēles un nākas sākt no tās vietas, kur mēs pašreiz esam - ar antropocentrisko vides ētiku. Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka mēs tur paliksim vienmēr. Mums vajadzētu kāda noteikta laika periodā tikt skaidrībā par biocentriskās un egocentriskās ētikas priekšrocībām. Tātad uz jautājumu, kuras no vides ētikām

mums vajadzētu izvēlēties, varētu būt vismaz divas dažādas atbildes. Īstermiņa skatījumā mums būtu jāpieturas pie antropocentriskās ētikas, bet ilgtermiņā vēlāmāk būtu piesieties kāda noteikta veida neantropocentriskajai ētikai.

Atcerēsimies laiku, kad tika sargāta daba tāpēc, ka cilvēki vēlējās tās bagātības izmantot savā labā vai arī pilnveidot pašiem dabu. Toreiz faktiski nebija svarīgi, cik ilgi to vajadzēs sargāt. Tas ir tāpēc, ka šodienas svarīgais dalījums nav vis starp antropocentristiem un neantropocentristiem, bet gan starp cilvēkiem, kam rūp daba, un tiem,

kuriem tā ir dziļi vienaldzīga un kuri domā, ka visa "zaļo" kustība ir tāda vētras taisīšana tējas tasē. Tāpēc ir jāmeģina radīt motivāciju lielai cilvēku daļai, kas ir samērā atšķirīgi savās izpausmēs, bet tomēr arī gatavi sākt atbalstīt gan individuālās, gan politiskās aktivitātes, kas attiecas uz ilgtspējīgu attīstību.

Noslēgumā es gribētu izmantot iespēju, lai pateiktos Zviedrijas Vides aģentūrai par finansiālo atbalstu manam projektam "Vides ētika un skats uz dabu: mūsu vērtību būtība, veidojot ilgtspējīgu sabiedrību". Bez šīs palīdzības esējā izteiktās idejas nekad netiktu pilnībā izpētītas.

PASAULES ĒTIKAS ELEMENTI ATTIECĪBĀ UZ ILGTSPĒJĪGU DZĪVOŠANU

Katrs cilvēks ir daļa no daudzveidīgās dabas kopuma, bet daba ir veidojusi visas dzīvās būtnes. Šis kopums saista visas cilvēku sabiedrības, bijušās un nākamās paaudzes, cilvēci kopumā, kā arī citas dzīvās būtnes. Daba ietver sevī gan kultūras, gan arī dzīvības formu daudzveidību.

Visiem cilvēkiem ir tādas pašas un vienlīdzīgas tiesības, ieskaitot tiesības uz dzīvi, brīvību, personīgo drošību, vārda un domas brīvību, sirdsapziņas un reliģijas brīvību, tiesības apvienoties, līdzdarboties valdībā, iegūt izglītību. Zemes sniegto iespēju ietvaros katram cilvēkam ir tiesības uz resursiem, kas ir nepieciešami, lai nodrošinātu pienācīgu dzīves līmeni. Nevienam indivīdam, sabiedrībai vai tautai nav tiesību atņemt kādam cilvēkam eksistences līdzekļus.

Katrai personai un katrai kopienai ir jārespektē šīs tiesības, kā arī jāuzņemas atbildība par šo tiesību aizsardzību un nodrošināšanu jebkurai citai personai.

Ir jārespektē katra dzīvības forma, neatkarīgi no tās vērtības cilvēka acīs. Cilvēces attīstība nedrīkst radīt briesmas dabas integritātei vai kādas sugas izdzīvošanai. Cilvēkiem ir jāizmanto visi radījumi pienācīgā un korektā veidā un jāpasargā tie no nežēlīgas apiešanās, traumēšanas, sāpju nodarīšanas un nevajadzīgas iznīcināšanas.

Katram ir jāuzņemas atbildība par ietekmi uz dabu. Cilvēkiem ir jāaglabā normāla ekoloģisko procesu norise un dabas daudzveidība. Jebkuri resursi ir jāizmanto taupīgi un efektīvi, ievērojot prasību, ka atjaunojošos resursu izmantošanai jābūt ilgtspējīgai.

Katram vajadzētu izvirzīt sev mērķi - dabas resursu labumus un to izmantošanas izdevumus sadalīt taisnīgi starp dažādām sociālām grupām un kopienām, starp reģioniem, no kuriem daži ir trūcīgi, bet citi - pārbagāti, kā arī starp tagadējās un nākamās paaudžu cilvēkiem. Katrai paaudzei ir jāatstāj nākotnei tāda pasaule, kas ir vismaz tikpat daudzveidīga un produktīva kā tā, kas tika pārmantota no iepriekšējās paaudzes. Kādas vienas sabiedrības vai paaudzes attīstība nedrīkst ierobežot citas sabiedrības vai paaudzes iespējas.

Cilvēku tiesību aizsardzība, kā arī dabas respektēšana ir jāuzskata par visas pasaules atbildību, kas sniedzas pāri visu kultūru, ideoloģiju un ģeogrāfiskajām robežām. Atbildība var būt individuāla un kolektīva.

"Rūpes par Zemi" (IUCN, 1990).

4.

ATTĪSTĪBAS JĒDZIENS

Larss Ridens, Gorans Lindgrens

4.1. Vai ir pretrunas ilgtspējīgas attīstības jēdzienā?

Bruntlandes komisijas panākumi, piesakot 1987. gadā ilgtspējīgas attīstības politiku, lielā mērā bija atkarīgi no tā, ka gan Rietumvalstīm - Ziemeļiem, gan attīstošām valstīm - Dienvidiem attiecībā uz Noslēguma dokumentu bija ko teikt. Ziemeļi izteica savas bažas par vides stāvokli un ilgtermiņa ietekmi (piemēram, par iedzīvotāju skaita straujo pieaugumu), izmantojot ilgtspējīgas attīstības jēdziena "ilgtspējas" komponenti. Savukārt Dienvidi uzsvāra lika uz dzīves apstākļu uzlabošanu, kas atbilda "attīstības" komponentei.

Saistībā ar vārdu "attīstība" vārdkopā "ilgtspējīga attīstība" izraisījās plašas diskusijas, kurās tika spriests par ļoti fundamentāliem jautājumiem, kas attiecas uz attīstību kā tādu. Daži pat norādīja, ka katrs šis vārds - ilgtspēja un attīstība - apzīmē pavisam pretējus procesus, kas nekādi nav iespējami vienlaicīgi. Arī ilgtspējas jēdziens tika vērtēts līdzīgā veidā. Lai varētu spriest par šo pretrunu, ir nepieciešams precīzi noskaidrot, kas būtu jāsaprot ar vārdu "attīstība", tāpēc ir jāsāk ar pašiem pamatiem.

4.2. Vēsturiskais skatījums

Drīz pēc Otrā pasaules kara lielākos panākumus guva uzvarējušās valstis, it īpaši ASV, turklāt tās palīdzēja atjaunot tautsaimniecību arī zaudētājām, tajā skaitā arī Vācijai. Izmantojot Māršala plānu (pēc ģenerāļa Māršala vārda, kas to ieteica), Rietumeiropā tika uzsākta plaša mēroga investīciju programma. Drīz pēc tam tika izstrādāti daudzi plāni, lai stabilizētu ekonomiku un veicinātu tās attīstību visā pasaulē. Par virsuzdevumu tika izvirzīta prasība nepieļaut jaunas finansiālas krīzes iestāšanos, līdzīgi tām, kādas bija

notikušas divdesmitajos un trīsdesmitajos gados. Krīzes novēršana tika vērtēta kā galvenais panākums arī fašistiskajā ideoloģijā, kas tomēr noveda pie kara.

Ņujorkas priekšpilsētā Bretonvudā (*Bretton Woods*) 1944. gadā tika nodibināta Pasaules banka un Starptautiskais valūtas fonds kā finanšu institūcija. Pasaules bankai tika uzdots nodrošināt nelielus aizdevumus nabadzīgām valstīm, lai tās varētu īstenot investīciju programmas. Savukārt Starptautiskais valūtas fonds raudzījās, lai netiktu pieļautas aplamības valūtas apmaiņas attiecībās un pārkāpumi starptautiskajās finanšu struktūrās.

Pēc starptautisko vai tā saukto Bretonvudas institūciju parauga, izmantojot starptautisku palīdzību, tika izveidotas arī līdzīgas nacionālas institūcijas. Tām tika izvirzīti līdzīgi uzdevumi kā Pasaules bankai. Milzīgas investīcijas tika ieguldītas, lai veidotu un attīstītu infrastruktūru, piemēram, izbūvētu ceļu tīklu, ierīkotu telefonu sakarus, uzceltu elektrostacijas utt. Liela apjoma subsīdijas šiem mērķiem atvēlēja nacionālās aģentūras, piesaistot valstī esošo rūpniecību kredītu piešķiršanai.

Deviņdesmitajos gados divām Bretonvudas institūcijām pievienojās arī trešā pasaules ekonomikas virzītājinstitūcija - Pasaules tirdzniecības organizācija (*World Trade Organization - WTO*). Šī organizācija centās īstenot brīvu tirdzniecību globālā mērogā, kā to līdz tam bija veikusi Vispārējā vienošanās par tarifiem un tirdzniecību (*General Agreement on Tariffs and Trade - GATT*). Arī Baltijas reģionā līdzīgas finanšu institūcijas ir pietiekami aktīvas, un it īpaši tas attiecas uz Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banku (*European Bank for Reconstruction and Development - EBRD*) un Ziemeļu Investīciju banku (*Nordic Investment Bank - NIB*).

Galvenais uzsvārs tiek likts uz ekonomikas attīstību, pievēršot lielu

uzmanību iekšzemes kopprodukta jautājumiem. Iekšzemes kopprodukts izsaka visas valsts produkcijas - gan rūpniecības, gan lauksaimniecības un pakalpojumu sektora - arī kopējo devumu naudas izteiksmē.

4.3. Ekonomiskās attīstības ēnas puses

Nav šaubu, ka daudzās pasaules valstīs vairāk gaidīta ir ekonomiskā attīstība. Tomēr tas dažkārt var atnest postu, ja netiek nodrošināta pārdomāta procesa vadība. Maz vērtības gan tiek vēlēti valsts kultūras attīstības jautājumiem. Bez tam investīcijas ne vienmēr parādās kā sociālās infrastruktūras uzlabošanās. Ceļi un tilti nevar tikt labi izmantoti, ja nav atbilstošas sociālās struktūras, jo mašīnas nedarbojas bez kvalificētiem darbiniekiem, bez zināšanām un pieejas tām.

Bet paņemtie kredīti ir jāatmaksā. Kredīti un par tiem aprēķinātie procenti ir smags slogs daudz valstu ekonomikai. Jāņem vērā fakts, ka vairāku parādos iekļuvušo valstu ekonomika sāka klibot jau septiņdesmitajos gados. Kredīti, kurus Pasaules banka izsniedza, noslēdzot divpusēju līgumu ar atsevišķām valstīm, krājās, veidojot slazdu, no kura nav nemaz tik viegli izkļūt.

Starptautiskā valūtas fonda politika arī ir bijusi gaužām skarba. Starptautiskais valūtas fonds ir pieprasījis, lai visas parādos iestīgušās valstis kredītu dzēšanu iekļautu ilgtermiņa nacionālajā budžetā un nepieļautu deficīta palielināšanos, veidojot atbilstošu ekonomisko politiku. Tā rezultātā ir tikušas samazinātas svarīgākās sociālās programmas, bet tas ir palielinājis nabadzību un pasliktinājis sociālos apstākļus, veselības aprūpi utt. Galu galā ir radusies augoša plaša starp bagātajiem un trūcīgajiem.

Pasaules ekonomikas globalizācija un pārregulēšana arī ir bijusi par iemeslu tam, kādēļ ir padziļinājušās

ekonomiskās grūtības. Nabadzīgākās valstis ražo graudus eksportam, tā teikt, “naudas graudus”, lai varētu uzlabot savu ekonomisko stāvokli un palielināt nacionālo ienākumu. Bet pasaules tirgus cenas un tirdzniecības apstākļi ir tādi, ka šīs valstis vēl joprojām ir nabadzīgas. Dažkārt cilvēkiem nākas pat ciest badu. Lai nosūtītu naudu pāri robežai, ir vajadzīgas tikai dažas sekundes, un tāpēc investoriem rodas iespējas izmantot dabas resursus un darbaspēku, kur tas ir vislētākais. Multinacionālas kompānijas daudzos gadījumos ir spēcīgākas par nacionālām valstīm. Un galu galā globalizācija nenodrošina pašsaglabāšanos, jo daudzas valstis

nav vairs spējīgas uzturēt savus iedzīvotājus.

Salīdzinājums ar agrāko centralizēti plānoto ekonomiku Austrumeiropas valstīs, it īpaši PSRS, tajā pašā laikā posmā uzrāda pārsteidzošu līdzību. Liela mēroga rūpniecības attīstība un investīcijas infrastruktūras uzlabošanai parasti kļūst par primāro mērķi. Austrumeiropas valstīs tas diemžēl nebija sabalansēts ar citām daudzveidīgām sabiedrības vajadzībām. Tā rezultātā notika pat pastiprināta dabas bagātību ekspluatācija un izveidojās lielas struktūras.

Sāpīgus vides efektus izraisīja šādas attīstības iezīmes, kā piemēram, ūdenskrātuvju veidošana pie

hidroelektrostacijām, mežu pārmērīga izciršana un raktuvju krājumu izsīkšana, tai skaitā vara rūdas raktuvju slēgšana. Bez ļoti daudz cilvēku tika pārvietoti no projektu īstenošanai paredzētām vietām, kā rezultātā radās ļoti nepatīkamas sekas. Jāņem vērā, ka tad, ja projektus īsteno daudznacionālas kompānijas, tikai daļa no līdzekļiem paliek konkrētajā valstī.

Būtu nepieciešams uzsvērt, ka daudzas valstis ievērojamu daļu no saviem dabas resursiem, kā arī ārvalstu kredītus ir izmantojušas militārām vajadzībām, kas faktiski neko nedod attīstības veicināšanai. Tiek izšķiesti vērtīgie resursi, cilvēku darbs un līdzekļi, kas būtu noderējuši daudz akūtākām vajadzībām.

ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS PROFESIONĀLĀ ĒTIKA

No Starptautiskā inženieru un zinātnieku savienības aicinājuma inženieriem un zinātniekiem par globālo atbildību

Dokumentā “Uz ilgtspējīgu attīstību - aicinājums inženieriem un zinātniekiem”, ko ir izstrādājuši Starptautiskā inženieru un zinātnieku savienība par globālo atbildību (International Network of Engineers and Scientists for Global Responsibility – INES) ir mēģināts formulēt profesionālo ētiku attīstības jomā. Šeit tiek citēta dokumenta ievaddaļa.

Dokuments tika gatavots ilgtspējīgas attīstības kongresa laikā, kuru organizēja Starptautiskā inženieru un zinātnieku savienība par globālo atbildību 1996. gada 22. - 25. augustā Amsterdamā. Pilnu tekstu var izlasīt INTERNET sistēmā

<http://cac.psu.edu/~duf/soial/ines/ines.html>
<http://www.frt.fy.chalmers.se/amst/appeal.html>

Ilgtspēja

Ilgtspēja ir uz vērtību izpratni balstīts mērķis, kura sasniegšanas procesā ir nepieciešams rēķināties ar vides, tehnoloģijas, politikas, sociālās sfēras, ekonomikas un organizatorisko mijiedarbību. Ilgtspēja prasa, lai mēs savu kopienu vai sabiedrību veidojam tādu, ka tā būtu harmonijā ar dabu; dominēšana pār dabu ir kļūdainais ceļš.

Ilgtspēja izvirza prasību ievērojami samazināt pasaules dabas resursu izmantošanu un dalīties šajos resursos ar atsevišķām personām, kopienām, tautām un paaudzēm, lai maksimālais labums un cieņa tiktu nodrošināta visiem. Tā prasa arī radīt drošus un mierīgus apstākļus, kā arī respektēt cilvēku, kultūras un bioloģisko daudzveidību.

Pašreizējais stāvoklis

Tas, ka pastāv uzmundrinošas iniciatīvas un iespējas, vispārējā uzticēšanās esošajai ekonomiskajai sistēmai, sociālām struktūrām, zinātnei un tehnoloģijai - tas viss darbojas pretī ilgtspējai. Ir nepieciešamas radikālas

pārmaiņas, lai saglabātu arī kādas iespējas nākamajām paaudzēm.

Cilvēces darbības rezultātā ir radušās bezprecedenta pārmaiņas biosfērā, ir samazinājusies augsnes auglība, sarukuši pazemes ūdens krājumi un zudusi bioloģiskā daudzveidība.

Mēs pārmērīgi izmantojam dabas resursus, tādējādi degradējot mūsu dzīvi nodrošinošo bāzi. Resursi tiek izmantoti neefektīvā veidā - iegūts ir pārāk maz vērtību, pārāk maz darba vietu un pārāk daudz atkritumu. Bez tam gan nacionālā, gan globālā līmenī pastāv augoša nevienlīdzība ienākumu sadalē, kā arī darba un labklājības guvumā no resursu izmantošanas. Atsevišķu personu, kopienu un pat reģionu funkcionēšanas ierobežošana kļūst par vienu no nopietnākajiem draudiem ilgtspējai.

Daudzās valstīs ļoti izplatās bezdarbs un ar to saistītā nabadzība. Visas šīs nepilnības mazina vadības iespējas, paaugstina nedrošību, kā arī tendences, kā rezultātā bieži vien nākas pielietot varu un militāru spēku. Bet tas vēl vairāk saasina problēmas, par kurām tika runāts iepriekš.

Ilgtspējīga nākotne

Kā pozitīva alternatīva pašreizējam stāvoklim varētu būt jaunu ekonomisko, tehnoloģisko un sociālo struktūru attīstība un pārvēršana sociālās vērtībās, kas virza uz ilgtspējīgu sabiedrību.

Jebkuram attīstības procesam, kas ir vērsts uz ilgtspēju, ir vairāki vērā ņemami kritēriji:

- **biosfēras integritātes un kopības aizsardzība**
 - ieviešot ilgtspējīgu lauksaimniecību un mežsaimniecību,
 - aizsargājot jūras resursus un bioloģisko daudzveidību,
 - izveidojot vides aizsardzības sistēmu;
- **resursu efektīva izmantošana**
 - ražošanas un produkcijas sadales un izmantošanas sociāla atjaunināšana,

- jaunu tehnoloģiju attīstība un efektivitātes paaugstināšanas meklējumi;

- **pašnodrošināšana**

- vietējās ražošanas kapacitātes paaugstināšana neindustriālās valstīs, izmantojot esošās iespējas, lai palielinātu resursu vērtību, kā arī radītu jaunas darba vietas šajās kopienās un valstīs;

- **demokrātijas izmantošana**

- struktūru veidošana, kas nepieļautu diskrimināciju, kura varētu rasties vecuma vai ienākumu dēļ attiecībā uz pieeju izglītībai, politiskiem procesiem, veselības aprūpei, pārtikai un citiem resursiem, kā arī darbam,
- šīm struktūrām vajadzētu izraisīt cilvēkos iniciatīvu, lai viņi savu radošo garu spētu ieguldīt politiskās plānošanas un lēmumu pieņemšanas procesos,

- jaunu ideju un dzīves veida virzīšana uz globālās ilgtspējas sasniegšanai;

- **taisnīga tirdzniecība**

- taisnīgas tirdzniecības modeļu un darbības mehānismu izstrādāšana;

- **miers un nevardarbība**

- nevardarbīgu metožu izmantošanas kultūras veidošanā,
- konfliktu miermīlīgas risināšanas struktūru nostiprināšana,
- visāda veida masu iznīcināšanas ieroču aizliegšana, samazināšana un drošības garantiju radīšana - aizliegumu ieviešana uz visa veida ieroču izstrādi, izplatīšanu un izmantošanu.

4.4. Kritika

Kopš sešdesmitajiem gadiem daudzām valstīm prioritāte ir bijusi iekšzemes kopprodukta pieaugums. 1978. gadā Pasaules banka sāka publicēt ikgadējos pārskatus, kas nosaukti arī par "Pasaules attīstības stāvokli" (World Development Report). Tajos tika publicēti dati par daudzu valstu iekšzemes kopproduktu. Kad budžeta deficīta samazināšanās deva acīm redzamu sociālo efektu, daudzas valstis sāka nopietni pievērsties šim jautājumam. Kritika galvenokārt tika vērsta pret samērā šauro attīstības perspektīvu, kurā galvenokārt bija paredzēts ņemt vērā tikai ekonomisko augsmi. Kritika ieguva arī plašu publicitāti. Varētu citēt Jakobu fon Ukskullu (*Jakob von Uexkull*), "Pareiza dzīves veida" prēmijas dibinātāju, kas teicis: "Nav iespējams vienlaicīgi dot varu cilvēkiem un daudznacionālām kompānijām, nav iespējams kombinēt vietējo pašnoteikšanos ar globālā "brīvā" tirgus prioritātēm. Pašreizējās kārtības svarīgākās komponentes ir zinātniskums, rūpniecības attīstības tendences un tautu valstiskums, kas nebūt nav tolerantas attiecībā uz citām jomām."

Ir skaidri redzams, ka daudzos gadījumos attīstība nebūt nav ilgtspējīga, bet tas ir pretrunā ar ilgtspējīgas attīstības pašu būtību. Varētu atzīmēt tā svarīgākos cēloņus:

- dabas resursu ekspluatācija, kas palielina iekšzemes kopproduktu, bet patiesībā var arī nepaaugstināt tautas dzīves līmeni; drīzāk tā pat varētu būt dabas resursu blēdīga piesavināšanās,

- paņemtie kredīti virza uz valsts atkarību no apkārtējās pasaules un mazina pašnoteikšanās iespējas,

- attīstība vietējā līmenī, ko īpaši uzsver "Darba kārtība - 21", ir pretrunā ar liela mēroga pieeju par attīstības ierobežošanu,

- esošā ekonomiskā attīstība ne tik daudz attiecas uz reālajām vajadzībām, cik virza uz ekonomiskas un sociālas nelīdztiesības veidošanos.

Tomēr ir ļoti svarīgi izprast, ka iekšzemes kopprodukta pieaugums nav nevēlama parādība, bet ekonomiskā attīstība savukārt nav ļaunums. Iekšzemes kopprodukta pieaugums tikai parāda, kāds valsts ekonomiskā potenciāla līmenis ir sasniegts. Jautājums par to, kā šis līmenis ir sasniegts, vēl nebūt nenozīmē, ka valsts ekonomiskā nozīmē ir kļuvusi labāka vai sliktāka. Arī vienkāršākais veids, kas palīdz noteikt attīstības līmeni ar iekšzemes kopprodukta attiecību pret iedzīvotāju skaitu, tiek vēl un vēlreiz izvērtēts. Diskusija, kas ir izvērsusies, fokusējās uz faktu, ka katram ir pamatvajadzības pēc pārtikas, mājokļa, apģērba, veselības aprūpes, izglītības utt. Un ir skaidri redzams, ka šīs vajadzības nav iespējams apmierināt, tikai īstenojot ātri augošu ekonomisko attīstību.

Tam ir jābūt sasaistē arī ar citiem nozīmīgiem mērķiem - demokrātiju, brīvību, taisnīgumu un cilvēku tiesībām. Šie mērķi var tikt izvirzīti atšķirīgā veidā, un tos nav viegli aktualizēt un īstenot. Dažās valstīs tos uztver kā Rietumvalstu koncepciju, kas nav piemērojama vietējām kultūrām. "Āzijas vērtības" ir vairāk piemērotas Āzijai", - tā saka daudzi,

lielākoties tie, kuri aizstāv autoritatīvos režīmus.

Plašu diskusiju rezultātā ir izstrādāta cita veida attīstības koncepcija, ko dažkārt sauc par "cilvēces attīstību".

4.5. Kā novērtēt cilvēces attīstību - indeksi

Pamatvajadzības var definēt daudzos atšķirīgos veidos, bet reti kad pietiekami konkrēti, lai būtu iespējams veikt operatīvas darbības. Pastāv vispārējs uzskats, ka par pamatvajadzībām ir jāuzskata arī pārtika, ūdens, veselība, izglītība un pajumte (*Stewart, 1989*). Pamatvajadzību izvērtēšanai zinātnieki var izmantot dažādus indikatorus. Viens no pirmajiem mēģinājumiem bija saistīts ar "Dzīves kvalitātes fizikāliem indeksiem" (Physical Quality of life Index - PQLI), kurus ieteica Moriss Deivids Moriss (*Morris David Morris*) jau 1979. gadā. Viņš izvēlējās trīs būtiskus parametrus un izstrādāja indeksu, kurā katram parametram bija vienāds nozīmīgums. Šie parametri bija - bērnu mirstība, pieaugušo analfabētisms un mūža garums. Ir veikti arī citi mēģinājumi, un daži rezultāti ir parādīti 4.1. tabulā. Ir grūti pateikt, kurš no šiem indikatoriem ir labāks. Visgrūtāk ir savstarpēji salīdzināt šos indikatorus. Jebkurš no pamatvajadzību (vai cilvēktiesību) indeksiem ietver relatīvo izmantoto parametru salīdzinājumu. Šī izvēle savukārt balstās uz priekšrocībām (vai labklājības funkciju, kā saka

ekonomisti), ko saskata tā persona, kas izvēlas parametrus.

Cilvēces attīstības indeksam (Human Development Index), ko iesaka ANO Attīstības programma (pēdējā pozīcija 4.1. tabulā), tiek piešķirta liela nozīme, un daži dati, kas attiecas uz 1993. gadu, ir parādīti 4.2. tabulā kopā ar datiem, kurus ir sagatavojis ANO Bērnu fonds (United Nations Children's Fund - UNICEF) un Pasaules banka. Tradicionālais veids, kā salīdzināt ekonomiskā stāvokļa līmeni starp dažādām valstīm, ir iekšzemes kopprodukta daudzums uz vienu iedzīvotāju, kas ir redzams 10. ailē un to var salīdzināt ar Cilvēces attīstības indeksu 7. kolonnā. Kā redzams no 4.2. tabulas, tie ir gandrīz ar vienu un to pašu kārtu, bet atšķirības starp valstīm ir vēl mazākas. Salīdzinot iekšzemes kopprodukta apjomu uz vienu iedzīvotāju ar 6. aili, kas parāda iekšzemes kopprodukta apjomu uz vienu iedzīvotāju, attiecībā uz precizētu pirktspēju, redzams, ka indeksu kārtā daudz neatšķiras un tās nav lielas. Iemesls ir tāds, ka iekšzemes kopproduktā tiek ierēķināts tikai pārdotās produkcijas daudzumu un pakalpojumi. Tādējādi daļa saražotās produkcijas daudzuma, kas it īpaši attiecas uz attīstošām valstīm, netiek ņemta vērā. Tādā aspektā precizētais iekšzemes kopprodukta

apjoms uz vienu iedzīvotāju korektāk parāda dzīves līmeni.

8. un 9. ailē ir parādīti tieši mērāmi dati – to bērnu mirstības pakāpe, kuri jaunāki par pieciem gadiem. Atšķirības starp valstīm ir samērā nelielas, līdzīgi tam, kā ir ar mūža garumu (3. aile). Tik lielas uzmanības pievēršana iekšzemes kopprodukta daudzumam uz vienu iedzīvotāju adekvāti neatspoguļo dzīves līmeni, un tāpēc ir nepieciešams izmantot arī citas metodes un indeksus.

4.6. Valsts un kopienas veidošana kā attīstības daļa

Valsts attīstība nenozīmē tikai radīt labākus dzīves apstākļus cilvēkiem. Tā nozīmē ņemt vērā arī sabiedrības un pašas valsts veidošanos un attīstību. Tālāk tiks apskatīti gan tikai daži no sarežģītajiem jautājumiem, kas šajā sakarībā rodas.

Asa kritika varētu būt vērsta pret lielajiem attīstības projektiem, kas bija samērā tipiski vēl nesenā pagātnē. To īstenošana deva iespējas tikai kādai nelielai cilvēku daļai – tiem, kas atradās vadības pozīcijās. Pārējiem bija jāpaliek situācijā, ko nebūt nevarēja saukt par attīstītu. Ekonomisko labumu sadale valstī ir viens no daudzajiem aspektiem, kam

būtu jāpievērš uzmanība valsts pilnveidošanas procesā.

Pavisam nesen tika izstrādātas dažas programmas, kas paredzēja nelielu kredītu piešķiršanu daudziem. Šīs naudas summas varētu kalpot kā sākuma kapitāls neliela mēroga uzņēmējdarbībai un veicināt kopienas attīstību vietējā līmenī. Savukārt attīstības nozīmīgums vietējā līmenī ir īpaši uzsvērts "Darba kārtības - 21" dokumentos.

Tāpat kā naudas resursu sadalei, liela nozīme ir arī dabas resursu īpašumam. Cik lielā apjomā dabas resursi drīkst piederēt valstij? Valstīs, kurās vēl pavisam nesen viss bija valsts īpašums, strauji attīstās privatizācijas procesi. Bet cik tālu tas var turpināties? Kam un kādā mērā var piederēt raktuves, meži, tīrumi, ūdens un gaiss? Gaisa, ūdens un zemes, tas ir - vides neierobežota izmantošana nenovestu pie ilgtspējīgas attīstības. Videi ir jābūt aizsargātai. Viens no valsts uzdevumiem varētu būt maksas iekasēšana par vides izmantošanu. Un atkal izvirzās jautājums, vai vidi drīkst pārdot "tirgū". ASV gaiss, pareizāk sakot, tiesības piesārņot gaisu tiek pārdotas tirgū.

4.1. tabula. Cilvēces attīstības vērtējuma indeksi.

Indikators	Pētnieks
zīdaiņu mirstības līmenis	Goldstein, 1985
kaloriju daudzums, proteīna daudzums, mūža garums, zīdaiņu mirstības līmenis, medicīniskā aprūpe, pamatskolas apmeklētība, pieaugušo analfabētisma līmenis, ienākumu daļa 40 % nabadzīgāko eksistences līdzekļi (pārtika, ūdens, gaiss, ķermeņa siltuma saglabāšana, komunālā aizsardzība), inteliģence (sakari, neformālā izglītība), sociālais līmenis (izteiksmes brīvība, sanāksmju brīvība)	Ram, 1985
ārstu skaits uz iedzīvotāju daudzumu, pārtikas kalorijas, mūža garums, zīdaiņu mirstība, labklājības līmenis; dzīves fiziskās kvalitātes koeficients – pieaugušo analfabētisma līmenis, zīdaiņu mirstība, mūža garums; kopējā sociālā progresā koeficients (41 parametrs)	Weigel, 1986
cilvēku ciešanu koeficients - iekšzemes kopprodukta apjoms uz vienu iedzīvotāju, enerģijas patēriņš uz vienu iedzīvotāju, ikdienas kaloriju daudzums uz iedzīvotāju, zīdaiņu mirstības līmenis, pieaugušo analfabētisma līmenis, pieeja tīram ūdenim, gada inflācijas līmenis, pilsētu iedzīvotāju skaita pieauguma līmenis, darba spēka pieprasījuma pieaugums, personas brīvība	Williams & London, 1988
bērnu mirstības līmenis, vardarbīgas nāves līmenis, vidusskolas apmeklētības līmenis, zīdaiņu (līdz 1 gadam) mirstības līmenis, paredzamais mūža garums tiem, kas vecāki par vienu gadu	Hess, 1989
tautas attīstības koeficients - mūža garums, izglītības līmenis, ieskaitot analfabētismu un skolu apmeklētību, reālais iekšzemes kopprodukta apjoms uz vienu iedzīvotāju	Stokes & Anderson, 1990
	ANO Attīstības programma, 1990. - 1996.

4.2. tabula. Cilvēces attīstības indikatori un indeksi. Dati attiecas uz Baltijas jūras reģionu un dažām citām valstīm, lai tos varētu salīdzināt.

Vieta	Valsts	Mūža garums no dzimš. 1993.	Analfabēt. līmeņa pieaug., %, 1993.	Skolas apmekl. līmenis, %, 1993.	IKP uz 1 iedzīvotāju pēc pirktsp. 1993.	Tautas attīstības koeficients 1993.	Mirstības līmenis līdz 5 g.vec., 1960.	Mirstības līmenis līdz 5 g.vec., 1994.	IKP uz 1 iedzīv., ASV \$, 1994.	IKP pieaug. iedzīv., ASV ASV \$, 1985.-1994.
1.	Kanāda	77,5	99	100	5 947	0,951	33	8	19 510	0,3
2.	ASV	76,1	99	96	5 973	0,94	30	10	25 880	1,3
3.	Japāna	79,6	99	78	5 947	0,938	40	6	34 630	3,2
5.	Norvēģija	77	99	90	5 946	0,937	23	8	26 390	1,4
6.	Somija	75,8	99	96	5 913	0,935	28	5	18 850	-0,3
9.	Zviedrija	78,3	99	80	5 937	0,933	20	5	23 530	-0,1
17.	Dānija	75,3	99	87	5 946	0,924	25	7	27 970	1,3
18.	Vācija	76,1	99	79	5 941	0,92	40	7	25 580	
37.	Čehija	71,3	99	67	5 815	0,872		10	3 200	-2,1
41.	Slovākija	70,9	99	71	5 620	0,864		15	2 250	-0,3
55.	Latvija	69	99	72	5 010	0,82		26	2 320	-0,6
56.	Polija	71,1	99	76	4 702	0,819	70	16	2 410	0,8
57.	Krievija	67,4	98,7	79	4 760	0,804		31	2 650	-4,1
61.	Baltkr.	69,7	97,9	79	4 244	0,787		21	2 160	-1,9
68.	Igaunija	69,2	99	78	3 610	0,749		23	2 820	-6,1
80.	Ukraina	69,3	95	76	3 250	0,719		25	1 910	-8
81.	Lietuva	70,3	98,4	72	3 110	0,719		20	1 350	-8
108.	Kīna	68,6	80	57	2 330	0,609	209	43	530	7,8
135.	Indija	60,7	50,6	55	1 240	0,436	236	119	320	2,9
174.	Nigērija	46,7	12,8	15	790	0,204	320	320	230	-2,1
	Pasaule	63	76,3	60	5 428	0,746			4 470	0,9

1. aile - vieta atbilstoši tautas attīstības koeficientam no 7. ailes; 5. aile - summārais procents attiecībā uz pirmā, otrā un trešā līmeņa skolas apmeklētību; 6. aile - precizēts iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir iekšzemes kopprodukta apjoms uz vienu iedzīvotāju konstantās cenās, kas ir precizēts, lai izlīdzinātu pirktspēju dažādās valstīs, ASV dolāros; 7. aile - tautas attīstības līmeņa koeficients ir integrētais lielums, kas ietver tādus parametrus, kā mūža garums, skolas apmeklētība, precizētais reālais ienākums (no 3. - 6. ailēm).

Avoti - Human Development Report, 1996 (1., 3., 4., 5., 6., 7. aile); The State of the World's Children, 1996 (8., 9. aile); World Development Report, 1996 (10., 11. aile).

Resursus, kas atrodas privātā īpašumā, arī nedrīkst izmantot pilnīgi brīvi. Tie tāpat ir jāaizsargā. Tomēr daudzos gadījumos valstis nerīkojas pietiekami stingri un noteikti, lai šādas prasības tiktu ievērotas. Ir zināmi daudzi gadījumi, kad bagāti ārvalstu īpašnieki nopērk un izmanto resursus pretēji pašas valsts interesēm.

“Darba kārtības - 21” dokumentos iekļautās rekomendācijas nosaka, ka

īpašuma tiesības, kā arī finansiālās un juridiskās kompetences pēc iespējas vairāk ir jākoncentrē vietējā līmenī un pašvaldībās. Līdz ar to attīstās paš aizsardzība un pašnoteikšanās, kā arī tiek mazināti globalizācijas negatīvie efekti.

4.7. Attīstības ētika

Iepriekš izteiktās pārdomas un ilgtspējas ētiskie apsvērumi var palīdzēt izprast “attīstības ētiku” tiem,

kuri gan profesionālā, gan kādā citā veidā ir iesaistīti attīstības procesos. Kas attiecas uz šādas ētikas saturu, tad varētu ieteikt iepazīties ar to, kas ir ierakstīts dokumentā “Uz ilgtspējīgu attīstību - aicinājums inženieriem un zinātniekiem”, kuru ir izstrādājuši Starptautiskā inženieru un zinātnieku savienība par globālo atbildību 1996. gada 22. - 25. augustā Amsterdamas konferences laikā.

ILGTSPĒJAS ĒTIKAS IEKĻAUŠANA POLITIKĀ UN LĒMUMU PIENĒMŠANĀ

Ilgtspējas vērtības varētu izteikt arī rakstītu dokumentu veidā, tādējādi daudzos gadījumos padarot to par vadības darba sastāvdaļu. Ir lietderīgi atzīmēt dažas svarīgākās stratēģijas jomas. Plašāka informācija ir pieejama arī darbā (Tryzyna, 1995).

1. Interesu grupas un nevalstiskās organizācijas

"Zemes rūpu" (Caring for the Earth) ziņojums, kas tika izstrādāts Starptautiskās dabas aizsardzības savienības

ietvaros, ir viens no svarīgākajiem dokumentiem attiecībā uz ilgtspēju, kurā centrālo vietu ieņem Ētikas kodekss. Šīs ētikas pamatnostādnes būtu iekļaujamas dažādu organizāciju un institūciju lēmumos un programmās. Minētais un vēl citi atbilstošu brīvprātīgu organizāciju dokumenti līdzīgā veidā spēj dziļi ietekmēt savu biedru, kā arī lielu ļaužu grupu darbību.

2. Politiskās programmas

Daudziem starpvalstu līgumiem ir skaidri izteikts vides ētikas konteksts, it īpaši svarīgākajā no tiem - Riodežaneiro Deklarācijā. Tas nozīmē, ka valstis, kas ir parakstījušas šāda veida dokumentus, ir piekritušas ētiskās vērtības iekļaut nacionālajā politikā. Kad dokumentus ir ratificējuši valstu parlamenti, tie faktiski pārvēršas par nacionālajiem likumiem.

Līdzīgs raksturs ir arī politisko partiju pieņemtajām programmām, tikai to ietekme nesniedzas tālāk par partiju politiskās kompetences jomu.

3. Profesionālās grupas

Daudzas profesionālās grupas nacionālā un starptautiskā līmenī izstrādā un pieņem ētikas kodeksus, kas kļūst par šo grupu profesionālās darbības sastāvdaļu. Ir labi zināms, ka mediķiem ir savs ētikas kodekss, bet daudzās valstīs tāds ir izstrādāts arī žurnālistiem, inženieriem utt. Daudzi no šiem ētikas kodeksiem satur plašākas vai mazāk izstrādātas normas, kas attiecas arī uz profesijas saistībā ar vidi.

Dažos gadījumos profesionālo asociāciju ietvaros tiek veidotas arī ētikas komitejas, kas rūpīgi seko savu biedru attieksmei pret spēkā esošo kodeksu. Dažās, piemēram, ārstu un advokātu asociācijās izsvīturošana no biedrības sarakstiem par neētisku rīcību ir ļoti bargs sods.

4. Kompānijas un biznesa struktūras

Arī dažas kompānijas pieņem ētikas kodeksus, kuros ir norādījumi par darbības sekām attiecībā uz vidi. Īstenībā šie kodeksi darbojas kā politiski dokumenti kompānijas ietvaros un spēj lielākā vai mazākā mērā ietekmēt kompānijas produkcijas uzlabošanu vai kādas darbinieku aktivitātes. Vairumā gadījumu sankcijas nav paredzētas, tomēr ētiskajam vides aspektam varētu būt svarīga nozīme tirgus attiecībās. Biznesa aktivitātes un arī panākumus zināmā mērā nosaka patērētāji, bet viņi ļoti jutīgi reaģē uz tāda veida jautājumiem.

Ļoti ietekmīgā Starptautiskā Komercedarbības palāta (Chamber of Commerce) ir apstiprinājusi savu Vides ētikas kodeksu.

Cita svarīga nozare ir finanses. Daudzām bankām un finanšu institūcijām, ieskaitot Pasaules banku, ir apstiprināti

noteikumi par kredīta politiku, kas nosaka, ka projektu finansēšanas iespēju noteikšanai ir nepieciešams ne tikai ekonomisks, bet arī ētisks izvērtējums, ko dabū izmantojot tā sauktos investīciju ētiskos noteikumus.

5. Citas institūcijas - universitātes

Tiesības apstiprināt līdzīgus dokumentus ir arī citām institūcijām. Īpašu interesi izraisa Ilgtspējīgu universitāšu harta, kas tika pieņemta Eiropas universitāšu rektoru konferencē Barselonā 1994. gadā. Hartai ir pievienojušās vairāki simti Eiropas universitāšu. Hartas principu īstenošanas gaita un dalības universitāšu ziņojumi tika uzklauti Bradfordas konferencē Lielbritānijā 1995. gada oktobrī.

Līdzīgā veidā daudzas organizācijas un arī pašvaldības savā "Darba kārtībā - 21" ētikas principus ir iekļāvušas kā daļu no savām programmām.

6. Ilgtspēja un likumdošana

Ja salīdzina iepriekš minētās ilgtspējīgas attīstības ētikas izpaušmes likumos, tad šajā jomā ir gūti labāki panākumi. Kaut vai tāpēc, ka visos iepriekšējos gadījumos pieņemtie dokumenti attiecas uz institūciju un organizāciju iekšējo darbību, bet likumi skar visus iedzīvotājus. Neformāliem vai juridiski nesaistošiem noteikumiem ir tikai brīvprātīgas vienošanās raksturs, pat tad, ja tie dažkārt darbojas ļoti efektīvi. Tomēr likumi ir saistoši visiem valsts iedzīvotājiem.

Likumu var uzskatīt gan par rakstītu dokumentu - likumu pašu par sevi, gan arī par to institūciju darbības sistēmu, kuru procedūras nodrošina likuma izpildi, pat piespiešanu, tai skaitā, dažādu varas struktūru piespiedu ietekmēšanu. Likumi principiāli atšķiras no cita veida dokumentiem īstenošanas ziņā. Likumi ir vairāk orientēti uz darbību nekā motīviem, daudzos gadījumos tie nodrošina atsevišķu lietu izskatīšanu, ja tam ir pamats. Lietas netiek izskatītas, pirms nav noticis kāds gadījums. Ja ētikas elementi (politiskās programmas, kodeksi) iegūst likuma statusu, tad var rasties daudz vairāk ierobežojumu.

5.

NO ĒTIKAS UZ LIKUMDOŠANU

Vibrens van der Burgs

5.1. Vai likumi spēj dot atbildi?

Ar ilgtspēju saistīto morālo vērtību un normu analīze un veidojums, ko varētu nosaukt par ilgtspējas morāli, ir ļoti nozīmīgs sākumsolis. Nākamais solis jau ir saistīts ar šīs morāles īstenošanu. Kā pārliecināties, ka iedzīvotāji uzvedas saskaņā ar šo morāli? Kā sabiedrībai vispārīgos vilcienos var kļūt ilgtspējīgāka? Gluži dabiska atbilde uz šiem jautājumiem būtu šāda: likumam vajadzētu būt tam, kas padara iedarbīgas gan ar ilgtspējīgu attīstību saistītās normas, gan arī vērtības. Ja pastāv nopietnas problēmas un pret sabiedrību tiek lietota vardarbība, parasti dzird ļaudis sakām: "Vajadzētu būt taču kādam likumam, kas iestājas pret to!" Ja ir situācija, ka ne pašreizējā sabiedrība, ne indivīda dzīvesveids nav ilgtspējīgi, vajadzētu pieņemt likumus, kas paredzētu pārveidot sabiedrību un tādu dzīvesveidu. Ja vides piesārņošana ir morāli nepareiza darbība, to vajadzētu aizliegt.

Aizstāvības meklējumi, vērsoties pie likuma, varētu būt dabiska reakcija, bet tas tomēr nenozīmē, ka dabiskā reakcija vienmēr ir labākā. Faktiski diezgan bieži likuma pieņemšana nav tā labākā atbilde uz radušos problēmu. Ir jāizanalizē daudzas situācijas, lai izlemtu, kā morāles normas būtu pārveidojamas par likumdošanas aktiem. Modernā plurālā sabiedrībā bieži vien valda pretēji uzskati par nepieciešamību vienu vai otru morāles normu transformēt par likumu. Likumdošanai ir raksturīgi arī blakus efekti, dažkārt pat kontraproduktīvi.

Dažkārt likums ir grūti ieviešams, tāpēc ka tiek akceptēta kāda nelegāla virzība un esamība, vai arī tāpēc, ka tas īstenojas privātā mājā, kur likumam ir grūti iekļūt, bet likuma sargiem - to atklāt. Padarīt likumu par

iedarbīgu līdzekli var būt grūti vai gandrīz neiespējami praktisku vai finansiālu apsvērumu dēļ. Citkārt legāla uzspiešana ir nevēlama no normatīvo principu viedokļa, jo dažas mūsu dzīves dimensijas nekādā ziņā nevar kļūt par valsts interešu sfēru. Piemēram, atbilstoši vairumam politisko teoriju nebūtu akceptējama juridiskā regulācija, kas attiecas uz bērnu skaitu, kāds drīkstētu būt sievietei. Un visbeidzot - nevajadzētu aizmirst, ka sabiedrībā likumiem ir tikai sava noteikta loma, kā arī īpašs statuss un ierobežojumi. Šādus aspektus būtu lietderīgi apsvērt un ņemt vērā, pirms tiek uzsākta virzība no morāles uz likumu.

5.2. Kāpēc morāle ir jāpapildina ar likumu?

Ideāls ilgtspējīgas sabiedrības veidošanas modelis, kā veidot, varētu būt saistīts ar tādas situācijas radīšanu, kurā katrs indivīds būtu apņēmies ievērot ilgtspējīgas attīstības īstenošanas morālās prasības, darbotos labprātīgi, atbilstoši normām, kas pamatojas uz šīm vērtībām. Iedzīvotāji mazāk tērētu enerģiju un dabas resursus, aktīvi piedalītos demokrātijas veidošanas procesos, daļu no saviem ienākumiem brīvprātīgi atdotu trūkcietējiem un sabiedriskajām institūcijām, piemēram, valstij, kas spēj nodrošināt sabiedrisku labumu.

Protams, ka šāds ideāls variants ir gluži nereāls. Ir diezgan neticami, ka ļaudis patiešām brīvprātīgi dos tik lielu ieguldījumu kopīgai lietai. Ja, piemēram, ņem vērā augsto nodokļu līmeni daudzās valstīs, šķiet neiespējami, ka tādu pašu līdzekļu daudzumu kāds vienkārši atdāvinātu. Likumā noteiktā prasība maksāt nodokļus ir obligāta, lai nodrošinātu pietiekamus fondus sabiedrības vajadzībām. Līdzīgi argumenti varētu tikt izvirzīti arī attiecībā uz citiem

aspektiem, kas saistās ar ilgtspējīgu attīstību, piemēram, piesārņojuma novēršanu.

Tomēr nevajadzētu pārāk viegli noraidīt labprātīgas ilgtspējīgas uzvedības iespējas. Daudzos gadījumos cilvēki patiešām dod lielu ieguldījumu vides problēmu risinājumā siltinot savas mājas, dalīti savācot stiklu, papīru un citus lietotus, bet utilizējamus materiālus utt. Un mums vajadzētu piekrist tam, ka nākotnes uzlabojumi ir iespējami, ja vien cilvēki vides problēmas uztver pietiekami nopietni.

Bet, ja tā patiešām ir, tad tomēr skaidrs kļūst viens: pats nozīmīgākais ieguldījums, ar iedzīvotāju morāli motivēto, brīvprātīgo ieguldījumu vien nepietīktu, lai veidotos ilgtspējīga sabiedrība. Lai saprastu, ko šajā ziņā ir spējīga līdzēt likumdošana, ir nepieciešams prognozēt apgrūtinājumus, kuri varētu rasties nākotnē, bet no kuriem ar likumdošanas aktu palīdzību varētu izvairīties. Nepretendējot uz pilnību, tomēr būtu izdalāmas vismaz četras faktoru grupas, kas gan daļēji varētu pārklāties. Katram no šiem faktoriem likumdošanas aktos iespējams paredzēt kaut kādu normu, kas būtu saistīta ar morāles pamatotiem ierobežojumiem, kaut gan ne visos gadījumos tas ir nepieciešams.

Ir jāatzīmē, ka šādā morāles un likumdošanas perspektīvas traktējumā diemžēl tiks apieta galvenā faktoru grupa, kas nosaka iespējas veidoties par ilgtspējīgu sabiedrību. Ir runa par strukturālajiem faktoriem, piemēram, pasaules ekonomiku vai starptautisko juridisko kārtību. Tas tā notiek nevis tāpēc, ka kāds šo bloku uzskatītu par nesvarīgu, bet gan tāpēc, ka šādus faktorus nav iespējams izsvērt, pamatojoties uz morāles vadlīnijām, situācijā, kad morāles normām jāpārtop par likumu normām.

5.3. Četri faktori, kas ierobežo likumu pieņemšanu

Informatīvie faktori

Bieži vien iedzīvotājiem ir samērā grūti apjaust, kāda veida darbības no ilgtspējīgas attīstības viedokļa ir vēlamākas. Ja kāds gribētu nopirkt jaunu ledusskapi, viņam vajadzētu zināt, kurš patērē mazāk enerģijas vai ir energoefektīvāks. Vispār - būtu jāuzdod jautājums: cik nopietnas īsti ir vides problēmas? Ir pilnīgi skaidrs, ka informācijas kampaņas un izglītība ir primārie faktori, kas var veicināt problēmas risinājumu. Likumdošanas aktiem šajā gadījumā varētu būt atbalstoša loma. Piemēram, ražotājiem tiktu uzlikts par pienākumu obligāti sniegt adekvātu informāciju par ražoto produkciju saistībā ar vides aspektiem.

Finansiālie un praktiskie faktori

Ja lidmašīnas biļete lidojumam no Amsterdamas uz Stokholmu būs lētāka nekā vilciena biļete šim pašam maršrutam, tad katram no mums būs diezgan skaidrs, ko izvēlēties. Ja tas, lai aiznestu tukšās pudeles līdz konteineram, kurā tās tiek savāktas pārstrādei, prasīs no cilvēkiem lielu papildu piepūli, daudzi no viņiem to nedarīs.

Finansiālie un praktiskie faktori, tāpat kā jau minētie, var lielā mērā ietekmēt cilvēku uzvedību. Iespējas mainīt šos faktorus būtu jāparedz kā sabiedrības politikas veidošanas pamatnosacījumi, piemēram, vajadzētu piedāvāt zināmus atvieglojumus atkritumu dalītai vākšanai un noteikt dažādus nodokļus vai nodevas attiecībā uz nevēlamu uzvedību. Tā, iespējams, varētu panākt zināmas izmaiņas cilvēku attieksmē pret vides problēmām.

Likumdošana bieži var kalpot kā līdzeklis, lai īstenotu noteikta veida politiku, ja vien pastāv tāda kārtība, kad nodokļi un subsīdijas tiek noteiktas vai mainītas ar likumdošanas aktu palīdzību.

Koordinācijas faktori

Viens no parastākajiem vides problēmu raksturojumiem, kas skar arī

uz sociālo taisnīgumu un demokrātiju, vismaz daļēji ir saistāms ar sabiedrisko īpašumu vai vērtībām un kolektīvo darbību, kura ir nepieciešama, lai sasniegtu kādu rezultātu. Sakopta vide un plaukstoša demokrātija ir sabiedrības vērtības, jo nevienam nedrīkstētu aizliegt tās izmantot, ja vien tās tiek piedāvātas. Pat tam, kurš nav devis nekādu ieguldījumu, lai radītu šīs vērtības - pat viņam pienākas kāda daļa no kopīgā labuma. Filozofiskajā literatūrā to sauc par brīvbraucēja problēmu. Vēl vairāk - individuālai darbībai nav nozīmīgas ietekmes uz visas sabiedrības kopējiem sasniegumiem un vērtību radīšanu. Kādas vienas atsevišķas personas individuālā darbība nav spējīga pārvērst sabiedriskā transporta sistēmu par ienesīgu pasākumu. Tāpēc ir vajadzīga ļoti daudz cilvēku sadarbība, kolektīvs darbs, lai varētu kaut ko būtisku sasniegt.

Pašieinteresētai personai tādējādi ir visai mazs pamudinājums vai stimulē līdzdarboties kopīgā sabiedriskā labuma vai idejas dēļ. It īpaši gadījumā, ja kāds darbojas ekonomikas sfērā, kuras virzība un centieni ir tieši pretēji. Ja mani konkurenti dod kaut kādu ieguldījumu, bet es no kāda pasākuma pabalstīšanas atsakos, tad kāds, salīdzinot ar konkurentiem, materiālā ziņā iegūst zināmas priekšrocības. Tāpēc neviens īpaši necenšas labprātīgi kaut ko darīt vai ziedot. Un kolektīvas darbības rezultāts varētu būt tālu no pilnības. Sabiedriskā "produkta" daudzums ir stipri vien mazāks par vēlamu.

Lai izklūtu no šī apburta loka, ar likumdošanas aktu palīdzību ir jāliek individuālām personām darboties morāli un dot savu ieguldījumu sabiedrības labā. Šāda veida prasības jau ir kļuvušas par normu tādās valstiskās darbības jomās kā aizsardzība, sabiedriskā drošība, minimālo algu noteikšana un sociālā aprūpe. Līdzīgu motivāciju varētu izmantot, kad sāk risināt jaunākas problēmas, kas ir saistītas ar ideju par ilgtspējīgu attīstību. Ja valsts uzliek mums par pienākumu maksāt nodokļus par enerģijas izmantošanu vai ievērot noteikumus par vides aizsardzību, tad nevienam neradīsies nekādas priekšrocības, salīdzinot ar

citiem, bet katram tiks kāds labums no sabiedrības "kopprodukta".

No apburta loka iespējams izkļūt arī tad, ja ekonomiskie parametri vai kāda mehānisma īstenošanas veids tiek mainīti tā, lai cilvēki saprastu, ka tas ir izdevīgi. Un ne tikai kolektīvi, bet arī individuāli būtu izdevīgi dot savu ieguldījumu ilgtspējīgas attīstības īstenošanā. Vides aizsardzības jomā tā patiešām ir reāla iespēja risināt problēmas. Enerģijas un materiālu taupīšana nozīmē arī naudas taupīšanu. Jaunu vides tehnoloģiju izstrāde un ieviešana ir ienesīgs darbs rūpniecības jomā. Bet piesārņojuma samazināšanas novēršana dažkārt ir nepieciešama, jo to pieprasa paši iedzīvotāji.

Morālie faktori

Tā ir ļoti plaša kategorija. Iedzīvotāju morālā attieksme pret ilgtspējīgu attīstību ir daudzveidīga. Daži neatzīst, ka viņiem būtu kāds morāls pienākums attiecībā pret dabu vai, labākā gadījumā - viņi gribētu uzņemties tikai ļoti vieglus pienākumus. Citi ir pārliecināti, ka viņi jau pilda kaut kādus pienākumus, kaut gan faktiski tas nenotiek saskaņoti, jo tā rīkoties viņiem nav pietiekami pārliecinošas motivācijas. Varētu būt vairāki veidi, kā risināt šo problēmu: nodrošināt labāku morālo izglītību un veicināt publiskas pārrunas ar iedzīvotājiem par morāles jautājumiem.

Likumdošanas jomā varētu būt divas iespējas. Likumiem ir simboliska nozīme - tie fiksē dažas fundamentālās vērtības un pasludina tās par vadlīnijām iedzīvotājiem. Tomēr daudz svarīgāka ir likumdošanas aktu tiešā nozīme. Juridiskās sankcijas spēj izvirzīt iedzīvotājiem papildu motivāciju, lai tiktu ievērotas noteiktas normas, neatkarīgi no tā, vai iedzīvotāji tās uzskata par morāli saistošām vai nē. Iespējams, ka kādas personas morālā motivācija nemest atkritumus ārā pa automašīnas logu nav pietiekami stingra, un šī persona to dara vienkārši tāpēc, ka tas ir ļoti parocīgs veids, kā atbrīvoties no visa liekā. Bet, ja pastāv stingri aizliegumi un ietekmīgi sodi par šādu darbību, kā, piemēram, ASV, tas varētu kļūt par ļoti nopietnu

motivāciju atturēties no šādas uzvedības.

Tomēr būtu jāņem vērā, ka nepieciešamajām sankcijām ne vienmēr vajadzētu būt kriminālām. Administratīvie sodi - piemēram kādu privilēģiju vai atļauju atņemšana vai civilās sankcijas, piemēram, kaitējuma atlīdzināšana par nodarījumu - dažkārt varētu būt pat efektīvāks līdzeklis. Lielai kompānijai draudi ar kriminālatbildību par upes piesārņošanu varētu būt mazāk nozīmīgi nekā civillikuma piemērošana, kas paredz kompensācijas izmaksāšanu cietušajiem, jo viņu veselības stāvoklis ir pasliktinājies pēc peldēšanās piesārņotajā upē.

Šīs četras faktoru grupas nav visaptverošas, tomēr dod priekšstatu par dažāda veida problēmām, kuras varētu risināt ar likumdošanas palīdzību. Dažām problēmām, piemēram, tām, kas ir saistītas ar informācijas trūkumu, likumdošanas aktu loma varētu būt tikai aprakstoša, jo risinājums būtu tā kā tā jāmeklē un to daudzviet varētu arī atrast. Attiecībā uz citām problēmām, it īpaši tādām, kurām ir praktiska vai finansiāla nozīme, likumdošanu varētu vērtēt kā līdzekli tādas sabiedriskās politikas veidošanai, kas netieši ietekmē arī uzvedību.

Un beidzot - attiecībā uz koordinācijas un morālajiem faktoriem likumdošana var tikt izmantota, lai tieši ietekmētu uzvedības normas, it īpaši gadījumos, kad tiek pielietotas sankcijas.

5.4. Likumu normas kā sabiedriskās politikas līdzeklis

Ilgtermiņīgās attīstības morālie aspekti var īstenoties vairākos sabiedriskās politikas veidos. Tikai dažos no tiem juridiskās normas tiek izmantotas kā līdzeklis. Ideja par to, ka likumdošanas akti ir sabiedriskās politikas līdzeklis modernajās labklājības zemēs, ir kļuvusi par visvairīgāko standartu. Neapšaubāmi, ka likumiem ir arī citas funkcijas, piemēram, aizsargāt iedzīvotājus pret kādu, arī pret valsts varu.

Likumdošanas normas var izmantot dažādos veidos, piemēram, lai regulētu ekonomiku taisnīguma mērķu labad. Ar likumu noteiktās minimālās

algas un darba drošības noteikumus izmanto, lai radītu labākus apstākļus strādājošajiem. Arī kvotu noteikšana attiecībā uz sievietēm, minoritātēm un invalīdiem darba tirgū ir piemēri, kas raksturo likumus, kā līdzekli, kas kalpo sabiedrības interesēm.

Līdzīgā veidā likumdošanas aktus var izmantot, lai veicinātu ilgtspējīgas attīstības ierobežojumu noteikšanu, piemēram, normētu virscas daudzumu, ko drīkst izlaistīt uz vienu hektāru zemes, vai arī apstiprinātu standartus, kuros paredzētas minimālās prasības attiecībā uz ēku izolāciju un energoefektīvu mājāsaimniecības iekārtu ražošanu utt.

Pēdējos gados daudzas valstis ir pieredzējušas, ka ievērojami paplašinās vides aizsardzības likumu, nolikumu un citu juridisku aktu izdošana, dažkārt arī starptautiskā un Eiropas Savienības līmenī.

Tomēr ir arī pamats šaubām par tradicionālas likumdošanas metodes pielietojšanas efektivitāti. Daudzu pētījumu rezultātā ir atklājies, ka dažkārt šādas regulācijas efekts ir visai niecīgs un dod pat pavisam pretējus rezultātus. Bez tam saistībā ar dažiem juridiskiem aktiem parādās nopietni blakus efekti. Pārāk lielu nozīmi piešķirot likumdošanai kā līdzeklim, lai sasniegtu politiskus mērķus, var apdraudēt visas juridiskās sistēmas kā relatīvi autonomas institūcijas integritāti, kam ir ļoti svarīga loma, lai aizsargātu iedzīvotājus pret valsts varu.

Nopietnas šaubas parādās arī par dažādu līmeņu valdības ambīcijām, vadot, veidojot un pārstrukturējot sabiedrību. Šāda kritika ir dzirdama ne tikai attiecībā uz bijušo komunistisko pasauli, bet arī Rietumu demokrātijas valstīs. Ir zināms, ka vairākas Rietumu sabiedrības ir piedzīvojušas laikus, kad tika mēģināts, bieži vien gan neveiksmīgi, ierobežot sabiedrības pašregulēšanas iespējas.

Valsts pārvaldes līmenī arī ir tikušas piedāvātas vairākas alternatīvas. Daži speciālisti ir ieteikuši pieņemt tādas likumdošanas aktus, kas vairāk atspoguļotu sabiedrības apakšsistēmu vai atsevišķu sektoru darbību, kura lielākā vai mazākā mērā noris autonomi. Nesenie panākumi vides likumdošanas jomā faktiski atspoguļo līgumattiecību ideju, kad valdība un konkrēts

sabiedrības organizatoriskās struktūras elements, piemēram, ķīmiskā rūpniecība vai lauksaimniecība, vienojas par noteiktas politikas mērķiem, bet kas tomēr paredz rūpniecībai vai kādam sektoram noteiktu kompetenci tādā līmenī, kas dotu tiesības pieņemt lēmumus, kuros parādās arī virzība uz šiem noteiktajiem mērķiem.

Minēto vai kādu citu alternatīvu efektivitāte vēl joprojām paliek pētījumu un diskusiju līmenī. Kaut gan jau tagad varētu arī teikt, ka vēlme izstrādāt likumus tikai kā formālu instrumentu noteikta mērķa sasniegšanai varētu izpelnīties spēcīgu kritiku. Iespējamo efektu un alternatīvu izstrādāšana un realizēšana būtu jāizvirza kā prasība ikvienam, kurš ir nolēmis, ka "ir nepieciešams izstrādāt likumu".

Tas vēl vairāk nepieciešams ir tāpēc, ka nesenās teorētiskās debātes ir parādījušas, cik liela nozīme ir morāles aspektam. Likumdošana gan kā līdzeklis, gan arī kā alternatīvs paņēmieni parasti labāk darbojas apstākļos, kad gandrīz visi ir vienojušies par noteiktām fundamentālām vērtībām un mērķiem, kā arī ir gatavi uzņemties morālu atbildību par tām. Citiem vārdiem sakot, likumdošanas formulētās prasības var novērst dažus morālas dabas konfliktus, bet, no otras puses, tām ir nepieciešams tieši tās pašas morāles atbalsts.

5.5. Morālo normu īstenošana ar likumu palīdzību

Pieņemto likumu normas var tieši ietekmēt uzvedību, pasludinot noteiktus darbības veidus par nelegāliem, un tādējādi dažas morālās normas tiek juridiski nostiprinātas. Bet par likumu noteikto normu pārkāpumiem draud kriminālatbildība, var tikt piemērotas administratīvas sankcijas vai izvirzītas civilprasības. Tradicionālo krimināllikumdošanas aktu pamatā ir morālo normu nostiprināšana juridiskā ceļā, lai aizsargātos pret zādībām, vardarbību un citiem sabiedrībai un indivīdiem nepieņemamiem pārkāpumiem. Civillikumi izmanto morāles normas, lai aizsargātu īpašumu un nodrošinātos pret citu personu nodarītajiem kaitējumiem. Līdzīgā veidā,

izmantojot morāles prasības attiecībā uz ilgtspējīgu sabiedrību, tiek izstrādāti noteikumi, kas aizliedz atkritumu izgāšanu neatļautās vietās vai nodarīt kaitējumu civilpersonām, ja gaiss tiek piesārņots ar toksiskām vielām.

Atsaucoties tikai uz pastāvošo kārtību vien un ņemot vērā vienīgi tradicionālās likumdošanas aktu normas, aina tomēr var izrādīties pārāk vienkāršota. Mijiedarbība starp morāli un likumiem lielākoties ir abpusējs process, nevis vienkārša transformācija. Pat vairāk - jo solis no morāles idejas līdz juridiskai normai nav tikai vienkārša darbība. Vienmēr ir pārejas process, kura laikā morālās idejas saplūst ar tipiskām juridiskām koncepcijām un domāšanas veidiem. Pat tad, ja tiek izmantoti vieni un tie paši vārdi juridiskā kontekstā, tie var nozīmēt kaut ko pilnīgi atšķirīgu. Likumdošana ir noteikta jurisdikcijas institūcija ar tai raksturīgām īpašībām, ierobežojumiem un dinamiku, kas ietekmē juridisko normu lomu un interpretāciju.

Piemēram, krimināllikumdošanā ir nepieciešamas noteikt gan vispārīgas, gan arī ļoti precīzas normas, jo pretējā gadījumā juridiskā prakse iestīgtu pretrunās daudzo praktiskās dzīves problēmu dēļ. Varētu diezgan neskaidri izteikties, ka ir morāls pienākums atturēties no pārlieku ātras braukšanas, jo tas var radīt briesmas. Likumam tomēr ir jābūt daudz reālākam un konkrētākam, kā arī jānosaka īpaša norma, ka pa noteikta veida ceļiem ir aizliegts braukt ar ātrumu, kas pārsniedz 100 kilometrus stundā. Vai cits piemērs - civiltiesiskai atbildībai varētu būt vairākas līdzības un atšķirības, atkarībā no tā, kādu morālās atbildības koncepciju izmanto diskusijās.

Likumu īpašais raksturs un juridiskā dinamika arī rada savas īpatnības, kas var parādīties kā vispārīgas atšķirības, līdzīgi kā tas ir stingras atbildības juridiskajai koncepcijai. Samērā bieži notiek tā, ka ar morāles normu īstenošanu saistītais pārejas process un atbilstošā juridiskā dinamika sākotnējo morālo ideju izmaina līdz nepazīšanai.

Šāda veida jautājumi faktiski attiecas uz pašu procedūru, tomēr tas nenozīmē, ka morāles normu pārtapšana par likumdošanas aktu

normām ir pilnīgi neiespējama. Tāpēc būtu lietderīgi novērtēt, kā mēģināt padarīt ilgtspējīgas attīstības morālās idejas par juridiskām normām. Dažos gadījumos transformācija ir ļoti vienkārša. Tiek sagatavoti juridiski saistoši noteikumi, kas aizliedz nelegāli izgāzt atkritumus. Ja sods ir pietiekami liels un iespējamība, ka pārkāpēji tiks notverti un sodīti, arī ir ar lielu varbūtību, tas varētu iedzīvotājus atturēt nodarīt šāda veida pārkāpumus.

Citos gadījumos juridiskā regulācija nav tik vienkārša. Viens no iemesliem, kāpēc ir tik augsts ūdens eitifikācijas līmenis, ir tas, ka tīrums un ganībās izsmidzina pārāk daudz vircas. Vircas pārpalikums, ko augsne nespēj absorbēt, piesārņo zemi un ūdeni. No morāles viedokļa šī problēma liekas viegli atrisināma - vajadzētu tikai atgādināt morāles principu, ka fermeris nedrīkst izsmidzināt uz laukiem vairāk vircas, nekā to pieļauj zemes bioloģiskās absorbcijas kapacitāte. Bet kā to izteikt ar juridisko normu palīdzību? Vispārīga norma nebūtu pietiekami skaidra un praksē pielietojama. Šajā gadījumā būtiski ir daudzi faktori, piemēram, augsnes un augu īpašības. Tehniski ir ļoti grūti (kaut gan nav neiespējami) realizēt šo pamatprincipu un pārvērst par juridisku normu vai normu sistēmu.

Tomēr pastāv ne tikai tehniskas problēmas vien. Vairums moderno sabiedrību ir morāli daudzveidīgas. Minimāliem noteikumiem attiecībā uz slepkavu vai zagli piekritīs visi. Bet attiecībā uz morāliem principiem, kas saistīti ar vidi vai sociālo taisnīgumu, tomēr varētu būt pat nopietnas viedokļu atšķirības. Tātad, pirmkārt, izraisās normatīvas dabas jautājums par to, vai likums ir tiesīgs uzspiest morālas normas mazākumam, kas nepiekrīt šīm normām. Tas ir saistīts ar daudziem politiskās filozofijas gadījumiem, vispirms jau jautājumā par demokrātiju, minoritāšu aizsardzību, valsts neitralitāti, par reliģisko un morālo pārliecību - tātad sarežģītām problēmām, kas nevar tikt atrisinātas uzreiz.

Otrkārt, izvirzās praktisks jautājums: vai vispār ir lietderīgi censties panākt šādu likumu stāšanos spēkā. Cilvēki, kuri nebūs iepazinušies ar juridisko normu būtību, drīzāk

neņems tās vērā tik ilgi, cik vien būs iespējams.

Šī praktiskā problēma kļūst īpaši svarīga, ja iznāk darīšana ar tā sauktajiem "noziegumiem bez upuriem" - noziegumiem, kuros netiek konstatēts upuris, kas iesniedz sūdzību. Tradicionāli piemēri varētu būt tirdzniecība ar aizliegtām vielām (alkoholu vai narkotikām), eitanāzija un aborti, kā arī dažāda veida seksuālas attiecības starp piekrītošiem pieaugušiem cilvēkiem (piemēram, homoseksuālisms vai laulības pārkāpšana). Daudzās valstīs iepriekš minētos gadījumus vairākums uzskata par morāli nepieņemamiem un par tiem var ierosināt krimināllietas. Šajā gadījumā malā tiek atstāts jautājums par normatīvajiem aktiem, kas šos gadījumus var vērtēt kā morālei neatbilstošus vai arī nelegālus. Parasti ir grūti izvirzīt tādas normas, jo ir ļoti sarežģīti noteikt un izmeklēt pašus gadījumus.

Lielākoties kriminālpraksē ir cietušais vai apdraudētais, kuri ziņo policijai un kuru liecības iespējams izmantot, lai mēģinātu noskaidrot patiesību. Bet, ja kāds individuāli lieto narkotikas, šādu faktu ir ļoti grūti konstatēt un rīkoties likumā noteiktā kārtībā. Tas būs vēl grūtāk izdarāms, ja cilvēks dzīvo atbilstoši kādas citas kultūras prasībām un neuzskata, ka narkotiku lietošana ir morāli nepieļaujama. Tādā gadījumā sadarbība vispār nav iespējama.

Daudzas darbības, kuru dēļ tiek nodarīti kaitējumi videi, arī ir "noziegumi bez upuriem". Cietušie ir vide, dzīvnieki, varbūt arī nākamās paaudzes, tomēr ļoti reti - reāli dzīvojošas personas. Ne likumpārkāpēji, ne cilvēki, kas dzīvo noteiktā vidē, bieži vien savā darbībā nemaz nesaskata kaitējumu. Reizēm cilvēki pat jūt simpātijas pret fermeriem vai zvejniekiem, kuri pārkāpj vides noteikumus. Tas rada sarežģījumus, lai šādos gadījumus konstatētu un izmeklētu, bet visu veikto darbību efektivitāte bieži vien ir apšaubāma.

5.6. No morāles līdz likumam

Šajā, tāpat kā iepriekšējā apakšnodaļā, secinājums ir tāds, ka likumi un noteikumi darbojas vislabāk tad, ja ir plašs morāls atbalsts

normām, ko šie juridiskie dokumenti nosaka. Likums nevar aizstāt morāli, tas tikai spēj to atbalstīt, bet tajā pašā laikā arī morālei būtu jāatbalsta likums.

Iepriekš tika parādīts, ka morālo vērtību un normu īstenošana daudzējādā ziņā ir problemātiska. Likumi dažkārt ir neefektīvi vai arī nespēj kalpot kā labākie līdzekļi, lai uzturētu spēkā morālās vērtības. Arī no normatīvā viedokļa ne vienmēr ir lietderīgi uzspiest, lai morālās normas kļūtu par juridiskām normām. Vārdu sakot, ir nepieciešams ņemt vērā

virkni apsvērumu, pirms tiek noskaidrots, vai morālo vērtību un normu juridiska īstenošana ir likumīga darbība. Vēlāk šie jautājumi tiks apkopoti un sistematizēti.

Nepretendējot uz pilnību, tomēr varētu minēt jautājumus, kas būtu saistoši, pirms tiek uzsākts darbs, lai ilgtspējīgas attīstības morāles principus iestrādātu dokumentos ar juridisku spēku.

Problēma parādās apstākļi, ka ir grūti atrast pareizo līdzsvaru. Bezdarbība no valsts puses var novest pie vides pasliktināšanās un resursu

izsīkšanas, bet pārāk liela tās ietekme uz vides pārvaldīšanas jomu savukārt var sagraut civilo brīvību un pilsoniskās sabiedrības pamatus. Tieši pēdējie faktori parasti tiek minēti, lai uzturētu spēkā sabiedrisko atbildību par vides problēmām. Tikai brīvi, labi informēti savas valsts pilsoņi var būt tie, kas spēj nopietni uzņemties morālo atbildību.

Taču morālā atbildība pati par sevi nav vēl pietiekams motīvs. To pašu var teikt arī par likumiem. Tikai abi kopā tie spēs dot vēlamo efektu.

NO MORĀLES LĪDZ LIKUMAM - DAŽI VĒRĀ ŅEMAMI JAUTĀJUMI

1. Juridiskas iejaukšanās nepieciešamība

Kas ir apskatāmās problēmas būtība? Vai likums spēs nodrošināt šīs problēmas risinājumu? Dažkārt, izmantojot citu politiku, iespējams sasniegt labākus rezultātus vai ir arī tā, ka vienkārši jāsamierinās ar domu: ne likumdošana, ne citas alternatīvās politikas nav spējīgas šo problēmu atrisināt. Ja tiek konstatēts, ka ir lietderīgi sadzīves cietos atkritumus (papīru, stiklu utt.) sadalīt, lai vieglāk tos utilizētu, vajadzētu pieņemt likumu, kas uzliek par pienākumu iedzīvotājiem to darīt. Tāds likums, iespējams, būs ne tikai mazefektīvs un nepopulārs, tas var nebūt arī nepieciešams, vismaz tik ilgi nē, līdz netiks izmēģinātas citas alternatīvas, piemēram, radīta labāka cieto atkritumu savākšanas sistēma. Un arī tad vajadzēs būt sagatavotiem, lai akceptētu šādu ideju, turklāt apzinoties, ka visa izmantotā papīra utilizācija tomēr ir nesasniedzams mērķis.

Ņemot vērā vides problēmu nozīmīgumu, daudzas sabiedrības jau ir gatavas vai ir jau iekļāvušās augošās sabiedriskās atbildības veidošanas procesā un piekritušas labprātīgi sadarboties, lai sasniegtu vides uzlabošanai paredzētos mērķus. Tas nozīmē, ka likumu pieņemšana jau kļūst par kaut ko nepieciešamu, un varētu pieļaut, ka vairums iedzīvotāju drīz patiešām brīvprātīgi sadarbosies. Dažreiz pārāgi pieņemti vai pārāk stingri likumdošanas akti var pat izjaukt šo procesu, jo tādējādi tiek provocēta opozīcija, ko veido iedzīvotāji, kuriem šķiet, ka izmaiņas notiek pārāk ātri. No otras puses, aktivitāte likumdošanā spēj arī veicināt šo procesu, simbolizējot izmaiņas mūsu vērtību skalā un nodrošinot demokrātisku likumu pieņemšanu. Varētu būt diezgan sarežģīti noteikt, kurai pieejai vajadzētu kļūt par dominējošo, tomēr bez mēģināšanas nekas neiznāk. Tātad lielos vilcienos vispirms vajadzētu atbildēt uz jautājumu, vai pastiprināta darbība likumdošanas jomā patiešām ir nepieciešama.

2. Iespējamās alternatīvas

Kā ir parādījuši daudzi par likumdošanas efektivitātes pētījumi, likumu iedarbība dažkārt nepavisam nav rezultatīva vai pat dod pretēju efektu. Tāpēc vienmēr ir nepieciešams rūpīgi apsvērt, vai nepastāv vēl kāda

alternatīva. Dažas no alternatīvām iespējām ir gauzām vienkāršas un pat tradicionālas. Informācijas nodrošināšana, subsīdiu vai citu resursu meklējumi vēlamās uzvedības sasniegšanai, kā arī lielāku nodokļu iekasēšana, lai ierobežotu nevēlamu darbību var būt daudz efektīvāki un politiski vieglāk akceptējami pasākumi nekā tieša nevēlamās darbības aizliegšana vai resursu izmantošanas neracionāla ierobežošana.

Paaugstinot cenas degvielai vai elektroenerģijai, iespējams daudz vairāk palīdzēt, lai samazinātu enerģijas patēriņu, nekā veicot juridiskus pasākumus. Tomēr juridiskās metodes netiešā veidā parādās arī šajos gadījumos, jo augstākas cenas praktiski nozīmē nodokļu līmeņa celšanos, bet nodokļu politika ir likumdevēju kompetencē.

Nesenā pagātnē juridiskajā literatūrā tika apspriestas arī citas alternatīvas. Veicot pašregulācijas procesus visu ieinteresēto pušu kooperatīvajā darbībā, var sasniegt zemākus vides standartus, nekā tas būtu izdevies, izmantojot likumdošanas mehānismu. Bet, ja šie standarti ir akceptēti daudz plašākā mērogā un tiek ievēroti, tad kopējais rezultāts varbūt ir pat labāks.

Produktu sertificēšana, uzsverot vides faktorus, ko veic neatkarīgas institūcijas, bet kuras atbalsta visas ieinteresētās puses, arī var būt labāks risinājums nekā stingru standartu noteikšana likumdošanas vai valdības līmenī.

3. Jurisprudences apakšlīmeņi

Tiesvedība ir daudzveidīga parādība, tāpēc tajā ir dažādi apakšlīmeņi, katrs ar savām specifiskām īpašībām. Kriminālkodekss atšķiras no civillikuma. Tomēr sabiedrībai, runājot par likumiem, ir izteikta tendence uzsvērt tieši tos, kas attiecas uz krimināllietām. Modernajā likumdošanā ir arī tādas jomas, kuru nozīme ir pat lielāka.

Kad tiek apsvērtas iespējas rast juridisku risinājumu, ir nepieciešams rūpīgi izvērtēt un izvēlēties to tiesvedības daļu, kas vislabāk atbilst izvirzītajam mērķim. Katrai tiesvedības daļai ir savas priekšrocības un trūkumi. Dažiem problēmu risinājumiem var lieliski noderēt administratīvie likumi un noteikumi. Piemēram, ja tehnoloģiskie apstākļi mainās ļoti strauji, bet mainīt pamatnostādnes ir grūti, atļauju sistēma varētu būt pietiekami efektīva un elastīga. Ja

administratīvās un juridiskās institūcijās ir nepietiekams darbinieku skaits un tās ir pārslogotas, būtu gudri piesaistīt iedzīvotājus. Šajā nolūkā ir jāveic vienkāršākas tiesvedības procedūras, piemēram, atzīstot tā sauktās "paraugprāvas", kas dod iespēju atsevišķiem iedzīvotājiem iesūdzēt tiesā vai lūgt tiesas palīdzību visas grupas vārdā, kad tiek skartas sabiedriskās vai kolektīvās intereses.

4. Tieslietu nozīme, īpatnības un integritāte

Tieslietas ir savdabīga sociālā institūcija ar īpašu lomu un ierobežojumiem. Likumi nav spējīgi izveidot cilvēku par morāli perfektu būtni. Ja juridiskās regulācijas sistēmā tiek noteikti pārāk augsti standarti, iespējama likumu darbības efektivitātes samazināšanās.

Likumiem ir sava īpaša reakcija attiecībā uz piespiešanu, kontroli un pārbaudi. Kritēriji, kas tiek izvirzīti procesuālā un taisnīguma ziņā, dažkārt var novest pie praktiskām un tiesiskām problēmām, ja kādu mēģina notiesāt. Šīs, ar piespiešanu saistītās problēmas un taisnīguma principi ir jāņem vērā, kad tiek noteiktas topošā likumdošanas akta pamatnostādnes. Īpaši tas attiecas uz vides likumdošanas aktiem, kuriem ir saskarsme ar daudziem noziegumiem bez konkrēta cietušā. Tad šādi apsvērumi kļūst ļoti nozīmīgi.

5. Likumu radītais efekts

Gan tieši radītais efekts, gan arī blakusefekti likumdošanā ir ļoti nopietni jāizvērtē. Turklāt, vajadzētu būt realīstiem attiecībā uz gaidāmo efektu, jo likumi ne vienmēr

pietiekamā līmenī ietekmē cilvēku uzvedību. Daudzi likumdevēji cenšas pārāk augstu vērtēt likumu pozitīvo efektu un neņem vērā blakusefektus. Ja juridisks aizliegums attiecībā uz noteikta veida vides piesārņojošām darbībām noved pie tā, ka rūpniecības uzņēmumi tiek pārvietoti uz trešās pasaules valstīm, kur vides kontrole nav tik stingra vai ir tikai minimāla, arī šāds efekts ir jāpatur prātā.

Ja jaunais aizliegums būs iedarbīgs tikai tāpēc, ka jau tiek sagatavoti lieli policijas spēki, bet vēl netiek veikti pasākumi, lai padarītu likuma pārkāpēju darbību par bezjēdzīgu, tad gan nav vērts ķerties pie likuma izstrādāšanas un ieviešanas.

6. Likumu normatīvie ierobežojumi

Saskaņā ar vairākām tiesiskās politikas teorijām dažas uzvedības normas, kas tiek vērtētas kā morāli nepareizas, tomēr nedrīkstētu kļūt par juridiska aizlieguma subjektu. Kāpēc tas ir tā, to varētu aplūkot arī no pretējām pozīcijām. Dažas liberālas teorijas cenšas plaši darboties tajā morāles sfērā, kurā likumam īsti nav ko darīt, pamatojoties uz klasisko ideju par fundamentālo tiesību aizsardzību privātā sfērā.

Citas teorijas pieļauj lielāku brīvību juridiskajai intervencei privātajās lietās. Izšķirošais šajā ziņā ir tas, ka daudzi vides jautājumi skar dzīvesveida aspektus. Tradicionāli tie ir jautājumi, kas attiecas uz privāto sfēru, kurā ne valstij, ne likumam nav teikšanas vai labākā gadījumā institūcijām varētu tikt piešķirta tikai klātbūtnes loma.

6.

ILGTSPĒJA UN LIKUMDOŠANA

Nina Herala

6.1. Ilgtspēja meklē vietu juridiskajos tiesību aktos

No juridiskā viedokļa ilgtspējīgas attīstības vispārējos principus iespējams izteikt arī juridisku normu, politisku mērķu un likumdošanas aktu veidā. Lai ilgtspēja tiktu akceptēta kā juridiska norma, ir nepieciešams, ka to atzīst par politisku mērķi. Ilgtspēja kā politisks mērķis var ietekmēt gan likumu stāšanos spēkā, gan arī labojumus jau esošajos likumos, tā arī var tikt izmantota rīcības brīvības varas veidā. Tomēr rīcības brīvības varas izmantošana ir atkarīga no juridiskiem principiem. Savukārt juridiskie principi varētu būt noteikti ar likumu vai arī interpretēti, pamatojoties uz juridiskiem vai administratīviem lēmumiem.

Ilgtspējīga attīstība kā politisks mērķis ir noteikta visās Skandināvijas valstīs, pamatojoties uz Bruntlandes komisijas ziņojumu, Riodežaneiro Deklarāciju un "Darba kārtību - 21". Tomēr, balstoties uz minētajiem dokumentiem, vides politiku vajadzētu izvērst daudz plašāk.

Ilgtspējīga attīstība būtu iedalāma dabas aizsardzībā un cilvēka vides aizsardzībā. Dabas aizsardzība ir orientēta uz ekoloģiskā līdzsvara un bioloģiskās daudzveidības nodrošināšanu. Savukārt cilvēka vides aizsardzība tiek attīstīta, lai nodrošinātu ilgtspējīgas sociālās un kultūras sfēras pastāvēšanu. Sabiedrības ilgtspējīga attīstība prasa, lai tiktu ņemti vērā arī ekonomiskie faktori (*Our Common Future, 1987*), kuru būtība ir definēta Zviedrijas valdības likumā, Dānijas likumdošanas aktos un Norvēģijas Stortinga oficiālā paziņojumā par vides politiku. Somijas Vides ministrija ir apstiprinājusi darba grupu, kurā ir pārstāvji no vairākiem administratīviem sektoriem un kurai līdz 1997. gada februārim ir

jāsagatavo likuma projekts par ilgtspējīgu attīstību.

6.2. Ko aizsargā likums?

Zviedrijā un Dānijā liela vērtība tiek pievērsta, ēku, dabas un ainavu aizsardzībai. Tur arvien palielinās iespējas piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā vietējā līmenī. Zviedrijā arī infrastruktūras veidošana, bet Dānijā - neapbūvētās piekrastes aizsardzība tiek vērtētas kā būtiskas dabas sastāvdaļas.

Norvēģijā ilgtspējīga attīstība ir definēta kā politika, kas aptver nodokļus, nodevas, subsīdijas un citus maksājumus, kurus paredz likumdošanas akti. Šīs metodes neuzspiež, bet gan veicina vides aizsardzību. Kā svarīgākos piemērus varētu minēt nodokļus par fosilā kurināmā, tajā skaitā naftas un tās produktu izmantošanu, kā arī nodevas par dažādu vielu emisiju (oglekļa dioksīds).

Pavisam nesen likumdošanas prasības, kas attiecas uz cieto atkritumu saimniecību, tika paplašinātas un tagad tās tiek pieņemtas saistībā ar materiālu atkārtotas izmantošanas nepieciešamību. Tādējādi, ja kāda kompānija tirgojas ar precēm, tai ir jāuzņemas atbildība arī par nolietotās preces atlikumu. Bez tam tiek pieprasīts, lai lietotos materiālus varētu izmantot atkārtoti. Dažu materiālu izmantošanu varētu pat aizliegt, kā tas ir, piemēram, ar dzīvsvēdru Zviedrijā. To pašu varētu teikt arī par pilsētu, ciematu un lauku apvidu plānošanu, atļauju un koncesiju izsniegšanu.

Zemi un ūdeni izmanto nepārtraukti un arvien lielākos apmēros. Tiek celtas jaunas rūpnīcas, elektrostacijas, būvēti ceļi, ostas utt. Koncepcijās par šāda veida politiku ir uzsvērts, ka

lēmumu pieņemšanas procesā, kā arī plānu un programmu izstrādes gaitā kā galvenie apspriežami jautājumi par vides aizsardzību. Vides aizsardzība ietver svarīgāko sabiedrības interešu aizstāvību - labāku resursu pārvaldīšanu un efektīvāku to izmantošanu, piesārņojuma samazināšanu, kā arī daudz efektīvāku dabas un kultūras mantojuma saglabāšanu.

Somijas Nacionālā komisija ir definējusi svarīgākos mērķus un uzdevumus ilgtspējīgas attīstības jomā. Turklāt katram ir dotas tiesības uz veselīgu vidi un dabu, kā arī uz dabas produktivitātes un daudzveidības saglabāšanos, ieskaitot piekrastes joslu, pazemes ūdeņus un atmosfēru.

Tiek vērtēts, ka fizikālā plānošana varētu būt viena no svarīgākām metodēm, risinot vides problēmas, jo šim nolūkam ir vajadzīgs visaptverošs vērtējums par varbūtēju zemes izmantošanu un iespējām koordinēt konfliktējošas intereses (*"Towards sustainability", 1993*). Fizikālai plānošanai vajadzētu veidoties kā regulējošam jumta likumam, kas galvenokārt nosaka varas institūciju kompetenci un mērķus zemes izmantošanas plānošanā. To varētu saukt par valsts labklājības regulāciju, kas vairumā gadījumu tiesības pieņemt lēmumus deleģē vietējai administrācijai. Ja ir runa par ilgtspējīgu attīstību, varas iestāžu kompetenci ierobežo:

- 1) tematiskā regulācija (galvenokārt mērķi un elastīgi veidoti nolikumi),
- 2) principi, kas ierobežo administratīvu lēmumu pieņemšanu (juridiska vienlīdzība, objektivitāte, netiesisku mērķu aizliegums, proporcionalitātes principi),
- 3) piesardzības soli, kas attiecas uz mērķiem, kurus varētu izvirzīt varas institūcijas.

Šāda juridiski saistošas plānošanas regulācija būtu jāpielieto arī vides aizsardzībā. Tad plānošanas procesā tiktu ņemtas vērā aizsargājamās teritorijas, dabas rezervāti, aizsargājamo sugu liegumi un biotopu saglabāšana.

Rūpnīcas, notekūdeņu attīrīšanas uzņēmumi u.tml. ir tikai daži no objektiem, kurus varētu apzīmēt kā punktvēida piesārņojuma avotus ar potenciāli lielu ietekmi uz vidi. Tāpēc pirms kādu apjomīgu darbu uzsākšanas, kas ir saistīti ar celtniecību vai esošo objektu paplašināšanu, ir nepieciešams saņemt atļauju vai koncesiju. Atļauja ir paredzēta noteikta apjoma emisijai noteiktā laika periodā. Samazinot atļautos emisijas apjomus, ja tiek atjaunota koncesija, pašvaldībai vai citai pārvaldes iestādei tiek dota iespēja stimulēt labāku tehnoloģiju ieviešanu.

6.3. Veselīga vide kā konstitucionālas tiesības

Gan Norvēģijā, gan Somijā vide tiek minēta kā viena no konstitucionālām pamattiesībām. Norvēģijā tiesības uz noteiktu dzīves standartu tiek uzskatītas par vienu no cilvēka pamattiesībām. Atbilstoši Norvēģijas konstitūcijai katram ir dotas tiesības uz veselīgu vidi un dabu, kā arī uz to produktivitātes un daudzveidības saglabāšanu (*Kongeriget Norges Grundlov av 17/5 1814, art.110 b*).

Iepriekš minētie likumdošanas akti faktiski ir politiski apstiprinājumi, kas liecina par vides aizsardzības nozīmīgumu. Tie ir arī oficiāli dokumenti, kas privātajam sektoram norāda, kāda nozīme ir videi un, ka rūpes par to jāuzņemas tiešajiem izmantotājiem. Konstitūcijā nav iespējams ietvert priekšrakstus par veselīgas vides un dabas kritērijiem. Ja ņem vērā likumu darbības dabu, tad ar likumu noteiktām darbībām būtu jārealizējas tā, lai vairs nevajadzētu paredzēt kādus citus aizliegumus vai ierobežojumus attiecībā uz vides izmantošanu.

Tomēr zemes īpašniekiem un rentniekiem ir pienākums kontrolēt dabas resursu izmantošanu, ievērojot nākamo paaudžu vajadzības un intereses. Konstitūcijas īstenošana ir saistoša varas struktūrām, kad tiek dota rīcības brīvība. Konstitūcijai ir ietekme arī uz likumu stāšanos spēkā un to pielietošanu. Tādā veidā uzreiz atklājas mērķis - ierobežot neatbilstību starp cilvēka darbību un vides stāvokli. Uzmanība tiek pievērsta tam, lai aizsargātu dabas daudzveidību, neskartās piekrastes un pazemes ūdeņus, kā arī gaisu (ko spēcīgi ietekmē transporta piesārņojums).

Arī Somijā tiesību normas, kas attiecas uz tīru un veselīgu vidi, balstās uz valsts konstitūciju. Likumdošanas aktos ir noteikts, ka fiziskajām un juridiskajām personām, kā arī varas institūcijām ir jā rūpējas par vides saglabāšanu un aizsardzību. Bez tam, pamatojoties uz privātām tiesībām, ir jāuzlabo vides aizsardzības likumdošana. Visiem ir

jābūt atbildīgiem par dabas daudzveidības, kā arī dabas un kultūras mantojuma saglabāšanu. Varas iestādēm un to administrācijām ir uzlikta atbildība nodrošināt, lai tiktu ievērotas katras personas tiesības uz veselīgu vidi. Tomēr vietējām varas iestādēm netiek uzlikta tāda pat atbildība par dabas aizsardzību. Vides pietiekama kapacitāte tiek vērtēta kā nepieciešams cilvēku izdzīvošanas elements, un tāpēc tiesības uz veselīgu vidi tiek pielīdzinātas citām cilvēktiesībām.

Pārskatot gan Zviedrijas, gan Dānijas konstitūcijas, var konstatēt, ka prasība nodrošināt veselīgu vidi ir tajās iekļauta kā viena no cilvēku pamattiesību normām. Tātad politiskā interese par dabu un vidi norāda uz jautājuma svarīgumu.

No Baltijas valstīm tikai Igaunijas Konstitūcijā ir ietvertas iedzīvotāju tiesības uz tīru vidi. Katram ir jāaizsargā gan cilvēku dzīves vide, gan dabas vide, kā arī jākompensē videi nodarītais kaitējums. Latvijā un Lietuvā līdzīgas tiesību normas ir atrodamas vides aizsardzības likumdošanas aktos. Principi par tiesībām uz dzīvi sakoptā vidē, kā arī prasība kompensēt videi nodarītos zaudējumus ir ietverti gan Krievijas, gan Baltkrievijas konstitūcijās. "Piesārņotājs maksā" princips tiek ievērots Krievijas un Igaunijas likumdošanā. Ukrainas Konstitūcija ir daudz izvērstāka jautājumā par valsts atbildību. Valsts ir atbildīga par ekoloģisko drošību un ekoloģiskā līdzsvara saglabāšanu.

ILGTSPĒJAS ATSPUGUĻOJUMS IGAUNIJAS KONSTITŪCIJĀ

Igaunijas Konstitūcija ietver normu, kas ir izvērsta likumā par ilgtspējīgu attīstību. Šis likums tika apstiprināts Igaunijas Parlamentā 1995. gada februārī.

Likums sastāv no divām daļām. Pirmās daļas 1. pants nosaka Likuma pieņemšanas mērķi. Otrās daļas 2. - 12. pants attiecas uz vidi un dabas resursiem. Likumā ir noteikti arī daži ilgtspējas principi. Tomēr liela daļa no tiem attiecas uz klasiskajiem vides aizsardzības jautājumiem, ietekmes uz vidi novērtējumu, monitoringu, vides standartiem un zemes izmantošanu. Daži panti ir doti tālākā izklāstā.

1. pants

1. Šis Likums nosaka ilgtspējīgas attīstības nacionālās stratēģijas principus.

2. Ilgtspējīgas attīstības nacionālā stratēģija balstās uz principiem, kas tika pieņemti ANO Vides un attīstības konferencē (Riodežaneiro, 1992).

3. Šī Likuma otrā daļa nosaka dabas vides un dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas pamatus.

4. Ilgtspējīgas attīstības principus, kas attiecas uz citām jomām, nosaka likumi, citi tiesību akti vai nacionālās programmas.

2. pants

Dabas vides un dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas mērķis ir nodrošināt vides izmantošanu cilvēku vajadzībām, kā arī paredzēt nepieciešamos resursus ekonomiskai attīstībai, nenodarot kaitējumu videi un saglabājot dabas daudzveidību.

3. pants

1. Atbilstoši Igaunijas Konstitūcijai katra pienākums ir saglabāt dzīves un dabas vidi un nepieļaut, ka tām nodara kaitējumu.
2. Tiesības pārvaldīt īpašumu un veikt uzņēmējdarbību izriet no dabas aizsardzības ierobežojumiem, jo daba ir vispārējs cilvēces un arī nacionālās labklājības avots.
3. Ekonomiskās darbības pamatprasība ir piesārņojuma samazināšana un dabas resursu izmantošana pieļaujamos apmēros, kas atbilst dabiskajam līdzsvaram.
4. Plānojot jebkuru darbību, kas var izraisīt pārrobežu pārneses efektu vai ievērojamu ietekmi uz vidi, vai nonākt pretrunā ar vispārējiem vides aizsardzības noteikumiem, ir jābalstās uz starptautisku sadarbību.
5. Dabas vides un dabas resursu izmantošana ir jāregulē, izmantojot maksājumu sistēmu, kuras pamatā ir aprēķini par dabas izmantošanu un ietekmi uz vidi.
6. Plāniem, programmām, attīstības projektiem un objektu projektiem ir jābūt atklātiem.

5. pants

1. Atjaunojošos resursu krājumi ir jāiedala kritiskajos un izmantojamajos.
2. Atjaunojošos dabas resursu kritiskie krājumi ir mazākais pieļaujamais to daudzums, kas garantē dabisko līdzsvaru un reproducēšanos, kā arī pieprasa aizsardzības režīma nodrošināšanu, lai saglabātu bioloģisko un ainavisko daudzveidību.
3. Atjaunojošos dabas resursu kritiskos krājumus kopā ar nenoteiktiem krājumiem nosaka valdība.
4. Atjaunojošos dabas resursu daļa virs noteiktajiem kritiskajiem krājumiem ir izmantojamā atjaunojošos dabas resursu daļa. Plānojot ekonomisko darbību, noteikto izmantojamo krājumu apjoms nevar tikt palielināts.
5. Izmantojamo krājumu apjomu un ikgadējo izmantojamo apjomu nosaka valdība, pamatojoties uz dabas resursu pieaugumu. Izmantojamo atjaunojošos dabas resursu ieguves un izmantošanas kārtību nosaka likums.

6.4. Fizikālā plānošana un ilgtspējīga zemes izmantošana

Fizikālai plānošanai ir īpaša nozīme, kopš tā veido pamatu dabas resursu izmantošanai, kā arī biotopu un bioloģiskās daudzveidības aizsardzībai. Ilgtermiņa plānošanas rezultātā izveidojas vispārīga sākuma platforma rūpēm un atbildībai par nākamām paaudzēm.

Dānijā, Somijā un Zviedrijā ilgtspējīga attīstība kā noteikts mērķis ir iekļauta likumdošanas aktos, kas attiecas uz fizikālo plānošanu. Norvēģijā valsts vara ir devusi daudz detalizētākus norādījumus par konstitūcijas īstenošanu. Somijā ilgtspējīga attīstība ir pamatmērķis fizikālajā plānošanā un zemes izmantošanas plānošanā, aptverot arī dabas resursus un apkārtējo vidi. Zviedrijā ilgtspēja ir orientēta uz vides plānošanu cilvēku labklājībai saskaņā ar fizikālās plānošanas un celtniecības

noteikumiem. Dānijas likumos ilgtspējīga attīstība izpaužas attiecībā uz vidi cilvēku vajadzībām, kā arī dzīvnieku eksistences un augu veģetācijas nodrošināšanai.

Tieša, uz ilgtspējīgu zemes izmantošanu orientēta juridiska regulācija ir ļoti reta. Dānijas, Zviedrijas un Norvēģijas tiesību avotos par piekrastes joslām ir norādījumi, ka vismaz daļa no tām ir jāatstāj neapbūvētā veidā. Likumi paredz virkni izņēmumu, bet ar tiem saistītie piesardzības soļi deleģē plašas pilnvaras vietējām pašvaldībām konkrētu lēmumu pieņemšanā. Somijā piekrastes josla tiek aizsargāta ar valdības noteiktām administratīvām direktīvām, kas ir jāņem vērā fizikālā plānošanā. Liela nozīme ir valsts interešu definēšanai, jo tādējādi tiek noteikts kompetences sadalījums. Vides aizsardzība parasti ir iekļauta valsts interešu lokā. Somijā īpašu dabas un ainavu teritoriju aizsardzība ir nodota valdības pārraudzībā. Tomēr

Somijā nav noteiktu juridisku nosacījumu par to, kas varētu pārstāvēt valsts intereses.

Zviedrijā valsts intereses ir formulētas likumdošanas aktos. Valsts intereses izpaužas kā intereses par ģeogrāfiskām aizsardzības teritorijām un kā valsts sektorālās intereses. Tikai tās intereses, kas ir definētas likumdošanas aktos, valsts vara spēj aizsargāt.

Norvēģijā valsts interešu definīcijai ir politiska ievirze. Valdība un Vides aizsardzības ministrija kā valsts intereses ir definējušas dabas aizsardzību, satiksmes ierobežošanu un kompleksu ekonomikas un vides mijiedarbības jautājumu risināšanu. Valdībai ir tiesības lemt par valsts interešu noteikšanu, kā arī par jautājumiem, ja pašvaldībās nav vienprātības.

Dānijā no Vides ministrijas tiek prasīts, lai ilgtspējīgas attīstības ideja būtu integrēta vietējo kopienu struktūrā. Tas nozīmē lielāku

dzīvojamo māju koncentrāciju priekšpilsētās un pakalpojumu sfēras izvietojanos to centros.

Ja ir paredzēta orientācija uz ilgtspējīgas attīstības mērķiem zemes izmantošanas plānošanā, tad priekšplānā izvirzās jautājumi par vides pasargāšanu no celtniecības, par satiksmes iespēju minimalizēšanu un esošās infrastruktūras efektīvāku izmantošanu. Bet ja kāds gribētu mēģināt veidot pēc iespējas efektīvāku apbūvi, tad viņam nevajadzētu aizmirst iespējamās sekas. Bez tam būtu jāņem vērā, ka atpūtas teritorijām ir jāklūst par daļu no zemes izmantošanas plāna. Efektīvāka zemes izmantošana nozīmē to, ka tiek mēģināts izmantot gan apbūvēto, gan arī neapbūvēto piepilsētas teritoriju, pirms tiek paplašinātas apdzīvotas vietas citās teritorijās, sašķeļot kopienas struktūras. Tas nozīmē arī to, ka pieaug vajadzība plašāk izmantot privātās automašīnas un arī satiksmes intensitāte. Viegļās automašīnas šādā skatījumā pastiprina spriedzi vidē, jo palielinās izplūdes gāzu daudzums, troksnis un vajadzība pēc autostāvvietām. Lai ierobežotu vieglo automašīnu izmantošanas negatīvo ietekmi, tiek ieteikts krasi samazināt autostāvvietu skaitu.

Ja tiek plānota apdzīvotas vietas struktūra un zemes izmantošana, būtu nepieciešams atbalstīt risinājumus, kas dod priekšroku īpašu gājēju ielu izveidošanai un sabiedriskā transporta sistēmas paplašināšanai kā galvenajiem pārvietošanās veidiem no vienas vietas uz otru, kā arī vilcienu satiksmi, lai pārvietotos lielākos attālumos.

Pamatojoties uz reģionālo plānošanu, ilgtspējīgai attīstībai vajadzētu veicināt īpašo dabas, ainavu un kultūrvēsturisko vietu aizsardzību visas valsts vai reģionālā mērogā. Īpašs aizsardzības režīms būtu jānosaka arī atpūtas vietām. Attiecībā uz piekrastes joslu tas nozīmētu, ka daļa no piekrastes paliktu pilnīgi neapbūvēta, bet apbūvētās daļas būtu koncentrētas vienuviet.

Sugu daudzveidību un biotopus vajadzētu visādā veidā aizsargāt un to īpaši ņemt vērā saistībā ar zemes

plānošanu un nepieciešamību saglabāt dabu arī nākamajām paaudzēm, kā arī paredzot iespējas atpūtai savvaļas apstākļos. Reģionālie plāni piedāvā labas iespējas jau iepriekš paredzēt teritorijas izmantošanu, kā arī noteikt optimālu dabas, tās potenciāla un resursu lietošanu jau pašas plānošanas fāzē.

Gadījumā, ja tiek izstrādāti atsevišķi projekti, ir jāsaprot ietekmes uz vidi novērtējums. Šāds novērtējums dod iespēju pārliecināties, piemēram, par efektiem, kādus attiecībā uz vidi un ainavu var izraisīt projekta īstenošana. Ietekmes uz vidi novērtējums var kalpot par pamatu lēmumu pieņemšanai un ne tikai sekmēt garantiju vai atļauju saņemšanu celtniecības darbiem, bet arī noteikt infrastruktūras izmantošanas apstākļus.

6.5. Institucionālā atbildība par zemes ilgtspējīgu izmantošanu

Valdība

Valdībai ir ietekme uz ilgtspējīgu attīstību, kad tiek noteikti politiskie mērķi un definēti ilgtspējīgas attīstības īstenošanas līdzekļi. Somijā valdībai ir dots administratīvs uzdevums aizsargāt dabu un kultūras mantojumu. Vides ministrijai ir dotas tiesības apstiprināt reģionālā zonējuma plānus. Ja kāda cita ministrija iebilst pret apstiprinājumu, galīgā lēmuma pieņemšana tiek nodota valdībai. Zviedrijā valdība ir arī apelācijas institūcija attiecībā uz jautājumiem, kas skar sabiedrības intereses. Valdība apstiprina Stokholmas reģionālo plānu, jo tas ietilpst valdības interešu sfērā. Vides ministrijas Norvēģijā un Dānijā ir tiesīgas ietekmēt fizikālās plānošanas jautājumus, ja tiek skartas valsts intereses. Somijas likumdošanas sistēmā ilgtspējīga attīstība tiek minēta kā mērķis, lai virzītu varas struktūru lēmumu pieņemšanas procesu. Vides ministrijas tiešais pienākums ir veicināt ilgtspējīgu attīstību.

Reģionālā vara

Reģionālā līmenī ir divu veidu vara. Pašvaldību alianses izstrādā reģionālos plānus, kas regulē fizikālo plānošanu to teritorijās. Savukārt valsts varas pārstāvji reģionālā līmenī un apgabalu vadība aizsargā valstiskās intereses attiecībā uz zemes plānošanu. Zviedrijā reģionālais plāns tiek izstrādāts tikai Stokholmas reģionam. Apgabalu varas institūcijas veic tikai padomdevēju funkcijas attiecībā uz pašvaldībām un to plānu izstrādāšanu, bet šie padomi pašvaldībām nav saistoši. Tomēr apgabala varas iestādes ir tiesīgas apturēt pašvaldības lēmumus par plāniem, ja netiek ievērotas valsts intereses.

Norvēģijā apgabala gubernators uz reģionālām valsts interesēm norāda savā paziņojumā par fizikāliem plāniem.

Dānijā reģionālā līmenī tikai pašvaldību alianses vai asociācijas piedalās lēmumu pieņemšanā par fizikālo plānošanu. Pašvaldību aliansēm ir veto tiesības attiecībā uz pašvaldību plāniem, kas nonāk konfliktā ar reģionāliem plāniem, likumiem vai valsts interesēm.

Somijā reģionālām varas iestādēm ir dotas tiesības apstiprināt visu pašvaldību (izņemot lielāko pilsētu, kas atrodas Vides ministrijas jurisdikcijā) lēmumus par fizikālo plānošanu. Pašvaldību alianses Somijā rūpējās, lai reģionālā plānošana atbilstu ilgtspējīgai attīstībai.

Pašvaldības

Ievēlētām pašvaldību padomēm vai domēm ir dotas tiesības savas kompetences ietvaros pieņemt lēmumus. Pašvaldību atbildība par ilgtspējīgu attīstību galvenokārt izpaužas tādā veidā, ka tiek nodrošināta ilgtspējīga sociālā vide un kultūrvide. Tomēr pašvaldības izstrādā un īsteno fizikālos plānus un zemes izmantošanas noteikumus.

Somijas pašvaldībām ir jāveicina iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanās un savas teritorijas ilgtspējīga attīstība.

KĀ IESPĒJAMS NOVĒRTĒT ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS FIZIKĀLĀS ROBEŽAS ?

Joahims Spangenberg, Fridrihs Šmits-Bleks

7.1. Uz ko tas attiecas ?

Priekšstats par ilgtspēju, kā to ir definējusi ANO Vides un attīstības komisija, balstās uz sociālās vides koncepciju. Tā ir izrādījusies pievilcīga koncepcija plašā mērogā, jo tās ietvaros ir mēģināts harmonizēt divus principus, kuri pirms tam tika uzskatīti par pretējiem, tas ir, vidi un attīstību. Koncepcija paredz tādu ekonomiskas attīstības līdzekli, kas nodrošinās cienīgu dzīvi visiem cilvēkiem, nepārslogojot ekoloģisko sistēmu.

Tehnosfēra un ekosfēra ir nelineāras kompleksas sistēmas, bet tehnosfēru varētu vērtēt kā parazitējošu uz ekosfēras rēķina. Tādējādi nav nemaz tik vienkārši atbildēt, kādi praktiskie un tiešas drošības kritēriji tiktu pielietoti, lai izvadītu ekonomiku pa vides prasību nosprausto ceļu, tas ir, nodrošinātu Zemes saglabāšanu līdzsvara stāvoklī. Un nebūt ne triviāli ir mēģināt harmonizēt jebkuru iespējamo pieeju starptautiskā līmenī, jo vienmēr būs ieguvēji un zaudētāji. Desmit gadus pēc ANO Vides un attīstības komisijas ziņojuma "Mūsu kopīgā nākotne" publicēšanas starptautiskais dialogs par šiem jautājumiem ir tikai kļuvis intensīvāks.

Šajā nodaļā tiks piedāvāti daži apsvērumi, kas varētu kalpot kā konceptuālas vadlīnijas. Vispirms ir jāmēģina definēt svarīgākie parametri, kas būtu jāņem vērā, lai cilvēces attīstību virzītu pretī ekoloģiskai ilgtspējai. Tāpēc tiks ieteikts resursu produktivitātes novērtēšanas paņēmiens ekonomikā un parādīts, kā būtu atvasināmi un pielietojami kvantitatīvie parametri, lai definētu īstenošanas indikatorus.

Var uzskatīt, ka būs nepieciešams ņemt vērā šādas četras jautājumu grupas, lai sāktu izmēģināt kāda ir ilgtspējas koncepcijas iedarbība:

- praktiskās vadlīnijas, lai integrētu ilgtspējas ekonomiskās, sociālās un vides dimensijas,

- precīza visu to kategoriju definīcija, kuras tiks ņemtas vērā katrai no dimensijām,

- metodoloģija, kā kontrolēt procesa norises progresa apjomu virzībā uz ilgtspēju,

- uzdevumi, kas veicami, lai noteiktu, cik tāls vēl ir ceļš līdz mērķim, tas ir, īstenošanas indikatora izvērtējums.

Bet vispirms vajadzētu līdz kaut kādai pakāpei izvērtēt vidi, tas ir, ilgtspējas fizikālo dimensiju, lai sagatavotu augsni tālākai diskusijai.

7.2. Ilgtspējas, Zemes kapacitātes un pieļaujamā līmeņa koncepcijas

Ilgtspējas fizikālā dimensija attiecas uz atlikušo veselumu bezgalīgam ilgumam laikā - tātad uz iekšējo evolucionāro procesu stabilitāti ekosfērā, kā arī uz dinamisku un pašorganizējošos struktūru. Ekosfēra, tāpat kā antroposfēra, ir daļa no lielākas sistēmas, kas ir atvērta gan materiālu, gan enerģijas plūsmām. Tādējādi arī antroposfēra ir atvērta, termodinamiska Zemes apakšsistēma attiecībā uz materiālu un enerģijas plūsmām. Savukārt Zeme, no praktiskā viedokļa raugoties, ir slēgta ārējām materiālu plūsmām, bet atvērta enerģijas apmaiņai un galvenokārt tās uztveršanai, radiācijas veidā no Saules. Zeme ir it kā logs, caur kuru ieplūst enerģija no kosmosa un nodrošina mūsu istabu ilgtspējīgai izmantošanai, lietojot dabas resursus.

Ekonomiskā sistēma attiecībā uz vidi var būt ilgtspējīga tikai tik ilgi, kamēr tā fizikāli atrodas stabilā dinamiskā stāvoklī. Tas nozīmē, ka resursu daudzums, kas tiek izmantots, lai radītu labklājību, apjoma un kvalitātes ziņā pastāvīgi ir ierobežots, lai netiktu pārmērīgi izmantoti krājumi un pārslogota absorbcijas sistēma, ko nodrošina ekosfēra. Bez tam:

- ekonomikā vajadzētu arī turpmāk ierobežot dabas resursu krājumu izmantošanu (tajā skaitā augstvērtīgu

rūdu, naftas un augsnes) vai arī, raugoties no enerģijas patērišanas viedokļa, ierobežot zemas entropijas fosilā kurināmā izmantošanu, kas agrāk (trešā tūkstošgade) vai vēlāk (ceturta tūkstošgade) varētu izsīkt (kamēr resursu produktivitāte palielinās pietiekami strauji un neierobežoti, neoklasiskā un tradicionālā pieejā iespējams izmantot iepriekšējos modeļus, tomēr, pat īpaši neprognozējot var teikt, ka tas būs pretēji vispārējai nojausmai un termodinamikas likumiem);

- milzīgās un saistībā ar globālo ekonomiku ātri augošās resursu plūsmas turpināšanās varētu novest pie entropijas pieauguma, kas izpaustos kā neparedzamas un neatgriezeniskas ietekmes uz vidi. Tas varētu ietvert arī lēnas un ilgtermiņa izmaiņas, kā, piemēram, globālo temperatūras paaugstināšanos un arī īstermiņa kataklizmas - vētras, orkānus, plūdus utt., kas rastos ekoloģiskās sistēmas destabilizācijas dēļ. Tas ir draudu ekvivalents par cilvēci atbalstošo sistēmu briesmām.

Kamēr resursu krājumi un pieeja tiem ir tikai ekonomiskas dabas jautājums, ekoloģijas jomā valda satraukums par resursu plūsmām, jo tās atstāj ietekmi uz vides stāvokli (*Spangenberg, 1997*).

Tātad ilgtspējīgas vides apstākļi ir stabila stāvokļa sistēma ar nelielām iespējamām resursu plūsmām caur ieplūdes - izplūdes robežu (funkcionālo, bet ne ģeogrāfisko), starp tehnosfēru un ekosfēru.

Maksimālo noplūdi, kas nepārtraukti turpinās, sauc par piesārņojuma maksimāli pieļaujamo līmeni, un tas atbilst Zemes absorbcijas maksimālajai kapacitātei. Bioloģija lieto terminu - atbalstošā kapacitāte, ko varētu definēt kā indivīdu skaitu noteiktā sugā, kas spēj ilglaicīgi eksistēt, nepārsniedzot sistēmas iespēju robežas. Tomēr, lai lietotu tāda veida mērvienības, ir nepieciešams ilgtermiņa skatījumā noteikt visu dabā esošo sugu vidējo resursu patēriņu uz vienu dzīvu būtni. Kas attiecas uz cilvēci, tad vajadzētu

atcerēties, ka ne tikai pasaules iedzīvotāju skaits strauji palielinās, bet arī dabas resursu (enerģijas, materiālu, telpas) patēriņš uz vienu iedzīvotāju aug tikpat strauji vai pat vēl straujāk. Bet tas var novest neilgtspējīgā stāvoklī.

Kā rāda pašreizējā pieredze, kas gūta vērojot klimata izmaiņas, ozona slāņa izsīkšanu, skābos lietūs, eutrofikāciju, mežu resursu samazināšanos, gruntsūdeņu līmeņa pazemināšanos, eroziju, bioloģiskās daudzveidības zudumus, mēs tuvojamies, bet varbūt jau pašlaik esam pārsnieguši Zemi atbalstošās kapacitātes iespējas. Ņemot vērā cilvēces tehniskās iemaņas, tās radošos meklējumus, materiālu uzkrāšanos antroposfērā, tiek konstatēts milzīgs skaits nepārtraukti notiekošo pārmaiņu, arī graužošanas mijiedarbības uz ekosfēras robežām. Vēl vairāk - šī ietekme būtu raksturojama kā nelineāras attiecības starp stresu un atbildes reakciju. Cik daudz ir šādu efektu, to cilvēka dzīves laikā nevar ne noteikt, ne arī konstatēt un izmērīt, jo varētu būt, ka tie ir saistīti ar atšķirīgiem un savdabīgiem gadījumiem (Hintenberger, 1994, 1995; Spangenberg, 1993). Tāpēc nav iespējams veikt novērojumus vai teorētiskus aprēķinus un tātad kvantitatīvi novērtēt kopējo konkrēto seku apjomu, ko cilvēces ekonomiskā darbība ir izraisījusi ekosfērā (Schmidt-Bleek, 1993). Tas ilustrē arī ierobežotās iespējas izmantot samērā dārgās analīzes, lai varētu sagatavot pamatus vides politikas izstrādāšanai, it īpaši attiecībā uz ekonomikas sistematisku pārstrukturēšanu, kas varētu virzīt pretī ilgtspējīgai attīstībai.

Tā kā ne Zemes absorbcijas kapacitāti, ne arī maksimāli pieļaujamo piesārņojuma līmeni precīzi nav iespējams noteikt, šo, uz dabas zinātnēm balstīto koncepciju politiskajā praksē būtu jāizmanto balstoties uz piesardzības principu. Tas nozīmē, ka lēmumu pieņēmējiem ekonomiku vajadzētu vadīt, nevis raugoties no iezīmētām robežlīnijām, bet gan atrodoties vidū starp tām robežlīnijām un ved pretī ilgtspējīgai attīstībai.

7.3. Vides telpa

Mēģināsim rast priekšstatu par vides telpu, nepaliekot dabas zinātņu pozīcijās, bet pavirzoties soli tuvāk šī jēdziena pielietojumam sociāli ekonomiskajā jomā.

Vides telpa (Spangenberg, 1995) ir normatīva koncepcija, kurā izpaužas fizikālā, sociāli ekonomiskā un attīstības dimensija. Fizikāli vides telpu varētu aprakstīt kā biosfēras vides funkciju iespējas atbalstīt cilvēces ekonomiskās aktivitātes. Materiālu plūsma ir tā, kas rada ietekmi uz vidi, bet tai plūsmas daļai, kas paliek nesadalīta augsnē, vairāk uzmanības būtu jāpievērš ekonomistim. Vides telpas sociālā dimensija, kas tiek skaidrota kā "godīga globālā sadale" vai "vienlīdzības princips", ir atvasināta no definīcijas par ilgtspējīgu attīstību. Šo koncepciju izstrādāja H. Zīberts (H. Siebert, 1982), pamatojoties uz Opšora (Opschoor), Veteringa (Weterings) un citu zinātnieku atzinumiem, kuri faktiski ir balstījušies uz daudz senāku ideju, kas meklējama klasiskās ekonomikas pagātnē. Tā paredz visiem tagad dzīvojošiem cilvēkiem morālas tiesības sasniegt salīdzināmu resursu izmantošanas līmeni un arī nākamajām paaudzēm tiesības uz ekvivalentu apgādi (sadale pašlaik dzīvojošās paaudzes starpā un starppaaudžu sadale). Nevienlīdzīgā resursu sadale šodien un vajadzība pēc globālas stabilizācijas un vides telpas izmantošanas samazināšanas vismaz uz pusi izpaužas kā nepieciešamība samazināt fizikālo resursu patēriņu industriālās valstīs vismaz piecas līdz desmit reizes (gadījumā, ja globālais samazinājums būs puse no pašreizējā).

Šis aprēķins, kas balstās uz diviem skaidri formulētiem pieņēmumiem - ka mēs jau esam pie robežas vai arī jau esam pārsnieguši atbalstošās kapacitātes robežu un ka tiks pielietots iekšpaaudžu un starppaaudžu vienlīdzības princips - var tikt izmantots kā politiska vadlīnija tikai tad, ja šie abi pamatpieņēmumi ir saistoši lēmumu pieņēmējiem un tos atbalsta iedzīvotāji.

Vides telpas attīstības dimensija atspoguļo resursu patēriņu tādā apjomā, kas nodrošina cilvēka cienīgu dzīvi. Tā definē arī resursu izmantošanas apakšējo robežu, zem kuras pie esošās tehnoloģijas nebūtu

iespējams uzturēt ilgtspējīgu dzīvesveidu. Plaši izplatītā nabadzība un bads ir jāuztver kā raksturīga neilgtspējība. Šādā situācijā ilgtspējīga ekonomika var uzplaukt, nodrošinot cilvēkus ar nepieciešamām precēm un pakalpojumiem. Vienlaicīgi tiek radīti pietiekami finansiāli pārpalikumi, lai spētu garantēt nepieciešamās investīcijas, kā arī pietiekami daudz darba vietu un atbilstošus ienākumus, lai novērstu sociālo saspīlējumu. Tādējādi ilgtspēju varētu definēt kā "dzīvošanu mūsu esošajā vides telpā". Šādi definēta vides telpa ir iespēju taciņa starp nabadzību un izšķērdīgu patēriņu. Šī vides definīcija, kas ir orientēta uz plūsmu, tas ir, resursu ieplūdi tehnosfērā, atšķiras no sākotnējās, Opšora dotās definīcijas, kura ir vairāk orientēta uz ekonomiku. Viņš ieteica apsvērt pieņēmumu par ilgtspējību, ja pie pašreizējā krājumu izmantošanas tempa resursi neizzudīs ātrāk kā 50 gadu laikā. Tomēr Opšora aprēķini parāda, ka iepriekš ieteiktais izmantošanas samazinājums varētu atbilst apgādes grūtību ekonomiskajiem kritērijiem.

Tomēr šādā veidā definēta vides telpa nav funkcionējoša. Lai padarītu to par dzīvotspējīgu un uz zinātnei balstītu politisku līdzekli ir jāformulē analizējamās kategorijas (piemēram, bioloģiskās daudzveidības stāvoklis, freonu ražošanas apjoms, materiālu patēriņš).

Ja tiek pieņemts, ka izvēlētais mērķis ir Zemes atbalstošā kapacitāte, tad vides telpa ir kompass. Tagad atliek vien koriģēt kompasu un noteikt virzienu. Vēlāk tiks mēģināts izmērīt arī attālumu līdz mērķim, kā arī uzzīmēt ceļa karti jeb politiku ieteiktos virzienus.

7.4. Vides telpas kategorijas

Vides telpas izmantošanas fizikālo aspektu varētu raksturot ar enerģijas, materiālu un zemes plūsmu intensitāti esošajā ekonomiskajā sistēmā, kas balstās uz ieplūdes aprēķiniem. Attiecībā uz zemi "plūsma" nozīmē teritoriju, kas tiek pieprasīta noteiktiem mērķiem.

Pastāv vairāki veidi, kā aprakstīt vides telpas izmantošanu, un katram no tiem ir savas priekšrocības kādā noteiktā, īpašā sfērā (Hille, 1997). No vispārīgā redzes viedokļa izvēlētajam

veidam vajadzētu atklāt tādas īpašības, kas ļautu, izmantojot drošas vadības metodes, viegli pāriet pie politiskām darbībām.

- Lietojot terminu "vides stāvoklis" un ar to saprotot, piemēram, meža bojā eju vai apdraudēto sugu skaitu, var palīdzēt uzrādīt vajadzību pēc neatliekamas palīdzības un vadīt dziedinošus pasākumus. Pat ņemot vērā vides sistēmu komplekso raksturu, kā arī tā saukto "rikošeta efektu", noteiktos gadījumos var parādīties nepazīstami robežefekti, kuru precīza identificēšana praktiski nav iespējama. Tad arī nebūs iespējams izstrādāt piemērotu politiku, kas darbotos pretī vides degradācijai. Ar "rikošeta efektu" šeit būtu jāsaprot visu to efektu kopums, kas kompensē vai izlīdzina papildaugsmes devumu, vismaz daļēji pateicoties atkārtotai līdzekļu investēšanai no papilddienākuma, kas ir radies efektivitātes uzlabošanās dēļ.

- Ja tiek aplūkoti vides resursu krājumi (esošā bioloģiskā daudzveidība, fosilā kurināmā un minerālu rezerves utt.), kā parametrs patiešām varētu būt resursu ekonomija, tomēr šādā gadījumā ir ļoti grūti iegūt kādu informāciju par vides stāvokli un tendencēm. Zemes dzīlēs esošās akmeņogles nenodara nekādu kaitējumu apkārtējai videi, līdz kamēr tās netiek izraktas un sadedzinātas. Resursu krājumu novērtēšana tādējādi nav piemērotā metode, kas izmantojama attiecībā uz vides telpu. Resursus, kurus varētu pieskaitīt dabas kapitālam, ir diezgan sarežģīti novērtēt kvantitatīvi. Finansiālais vērtējums, kas pamatojas uz reālajām tirgus cenām, ir pielietojams tikai pārdodamām precēm. "Vēlmes maksāt" analīze dod informāciju par intervēto cilvēku kultūras vērtībām, bet nesatur informāciju par resursu ekoloģisko vērtību.

Atšķirībā no krājumiem resursu plūsmām ir izšķiroša loma vides stāvokļa pasliktināšanā: ar to palīdzību var radīt uzskatāmu priekšstatu par vides telpas izmantošanu. Izlietotie resursi tomēr būtu jāmēra attiecībā pret labi definētu atskaites punktu, lai datu izplatīšana būtu pietiekami korekta un starptautiski saprotama. Visai piemēroti būtu par atskaites punktu izvēlēties robežu starp ekosfēru un antroposfēru vai

humanosfēru, kā to ir nosaucis V. Rīss (*W. Rees*). Tā kā funkcionāli pastāv divas šādas robežas, pie ieplūdes un izplūdes, būtu iespējams salīdzināt izvēlēto veidu lietderīgumu.

Tradicionālā vides politika ir fokusēta uz ekonomikas izplūdes puses regulāciju. Piesārņojuma samazināšanas aprikojums, vislabākā iespējamā tehnoloģija, lai ierobežotu emisiju, maksimāli pieļaujamo izmešu daudzuma novērtējums - visi šie atšķirīgie līdzekļi virza uz viena un tā paša mērķa sasniegšanu. Un tas ir - ietekmēt ekonomiskās darbības rezultātā ekosfērā nonākošās izplūdes kvalitāti un kvantitāti. Tikai pavisam nesen tika konstatēts, ka produkti rada industriālās sabiedrības nozīmīgāko emisiju, bet produkcijas apjoma kontroli vides regulēšanas sistēmā tikko sāk ieviest.

Vides pētījumi arī ir fokusēti uz antroposfēras izplūdes mijiedarbību ar ekosfēru, bet iegūtie rezultāti tiek izmantoti ar grūtībām un ir zināmā mērā ierobežoti, bet, no otras puses, tie ir svarīgi un derīgi. Regulācija, kas attiecas uz ieplūdi, ir pazīstama jau ilgāku laiku kā efektivitātes kontrole, bet licences tiek izmantotas, lai veiktu kalnrūpnieciskās ieguves darbus (relatīvie ieplūdes ierobežojumi), izcirstu mežus vai izmantotu pazemes ūdeņus (absolūtie ieplūdes ierobežojumi). Tomēr nav nemaz tik viegli noteikt, kura pieeja varētu izrādīties vairāk piemērota, lai izmantotu vides telpas koncepciju.

- Jāņem vērā, ka materiālu skaits, kas ieplūst ekonomiskajā sistēmā, aprobežojas ar 50 - 100 nedzīvās matērijas vielām, ieskaitot enerģijas nesējus, tomēr izplūdē nākas rēķināties vismaz ar 100 000 dažādām vielām, kas rodas tikai ķīmiskajā rūpniecībā vien. Bet katra no tām spēj reaģēt ar citām ļoti daudzveidīgi, kā arī mijiedarboties ekosfērā, kur šīs vielas ieplūst. Ar kaļķakmeni, jēlnaftu un antracītu saprot atsevišķas vielas. Šajā uzskaitījumā neietilpst vielas, kurām nav ekonomiskas vērtības.

- Kaut gan punktu skaits ieejai antroposfērā aprobežojas ar kādiem 20 000, tomēr izejā tiek pārsniegtas jebkuras kontroles iespējas, jo katrs dūmenis, katra izplūdes caurule, katra atkritumu izgāšanas vieta, katra drenu caurule faktiski kalpo par izplūdes vietu (šo skaitļu pamatā ir Vācijas

ekonomikas izvērtējums). Ar noplūdes punktiem saprot vietas, no kurām izdalās minerāli, enerģijas nesēji un ūdens, bet ne gaiss. Naftas lauks ir uzskatāms par vienu izejas punktu.

Lai radītu atbilstošas politikas pasākumus, orientēšanās uz ieplūdi var nodrošināt augstu regulācijas efektivitāti, kas prasa daudz mazāk pūļu kontroles nodrošināšanā (*Spangenberg, 1997*). Tas kļūst daļēji svarīgi, ja tiek izmantotas finansiālās metodes, kas balstās uz tirgus attiecībām. Izplūdes regulācija ar finanšu metodēm prasa vai nu jaunu kontroles birokrātiju vai arī rada risku par masīvu "brīvbraucēja" efektu (*Hinterberger, 1997*).

Tāpat vides telpas kategoriju definīcijai vajadzētu attiekties arī uz kontrolētām plūsmām, lai tiktu ievērots ilgtspējības princips, ņemot vērā enerģijas, materiālu un zemes izmantošanu ekonomiskajā sistēmā.

Nākošajā pakāpē vajadzētu noteikt, kuru no ieplūdēm būtu nepieciešams analizēt, lai veiktu visaptverošu un no vadības viedokļa piemērotu, kā arī pietiekami vienkāršu novērtēšanu. Vienkāršība ir ne tikai svarīgs priekšnoteikums administrācijai un lēmumu pieņēmējiem, lai izmantotu koncepciju kā politikas vadlīniju, bet arī lai apjaustu izvirzāmos mērķus un iespējamās rezultātus, kas saprotami plašākai sabiedrībai. Tas ir svarīgākais uzdevums, lai attīstītu indikatoru izvēli, kā tas tiks apskatīts vēlāk.

Katrā vides telpas izmantošanas gadījumā ir jāprecizē, kur tas notiek, kādi materiāli un enerģijas veidi ir iesaistīti un kādas metodes tiek izmantotas. Varētu minēt vismaz trīs daļēji neatkarīgus mainīgos lielumus - attiecības starp materiālu daudzumu tonnās, enerģiju kilodžoulos un zemes platību hektāros, lai varētu radīt kādu produkta vienību no cita produkta vienības un pakalpojuma vienību - no pakalpojuma vienības. Tāpat kā vides telpas pamatkategorijas varētu ieteikt trīs lielumus - enerģiju, materiālus un zemi. Katra no šīm kategorijām, ja tas ir nepieciešams, var tikt sadalīta videi svarīgās apakškategorijās, piemēram, ūdens, gaiss, augsne, biota, minerāls, atjaunojošās enerģija, kodolenerģija, ganības un tīrumi.

Daži autori, lai varētu integrēt visas ieplūdes, ir mēģinājuši definēt vienu unificētu lielumu. Vai arī - izmantojot

“ekoloģisko pēdu” koncepciju (Rees, Wackernagel, 1995), vispirms noteikt ieplūdi un izplūdi. “Ekoloģiskās pēdas” apraksta atbalstošo kapacitāti, kas ir izteikta ar teritorijas lielumu, kura nodrošina ekonomikai nepieciešamās materiālu un enerģijas pamatplūsmas.

Lai “ekoloģiskās pēdas” analīze būtu pilnīga, tajā jābūt idejai par reālo nepieciešamību pēc zemes, kā arī visām materiālu un enerģijas izmantošanas formām. Tātad - tai ir jāatspoguļo dati par dažādo ekosistēmu teritoriju (dabas kapitāls), kas ir nepieciešama, lai ražotu atjaunojošos resursus un dzīvi nodrošinošus pakalpojumus (dabas ienākuma dažādas formas), bet arī par teritoriju, kas bioloģiskās produktivitātes nodrošināšanai ir zudusi radiācijas, piesārņojuma, erozijas, pārsāļošanās vai urbanizācijas dēļ. Varētu būt arī faktors, kas attiecas uz neatjaunojošos resursu izmantošanu, cik vien var aprēķināt enerģijas izmantošanu ražošanā un ar to saistīto piesārņojuma efektu. Pašlaik gan novērtējumi balstās uz ierobežota apjoma patēriņa preču un atkritumu plūsmas aprēķiniem. Vienkāršība šajā gadījumā tiek nodrošināta, nesarežģot ekonomiku, kuras atsevišķās ieplūdes ir pārtika, vilna un koksne, bet izplūdi veido oglekļa dioksīds (fosilā kurināmā pieejamību vērtē kā esošo, bet teritoriju, kas ir nepieciešama, lai absorbētu emitēto CO₂, nosaka izplūde).

Lai noteiktu kopīgo auglīgās zemes platību, aprēķinos tiek iekļautas ar izplūdi un ieplūdi saistītās teritorijas.

Pat šis ļoti vienkāršotais modernās ekonomikas modelis parāda, ka vides telpas izmantošana jau stipri pārsniedz Zemi atbalstošās kapacitātes iespējas. Izmantojot Kanādas datus, var teikt, ka vidēji katram cilvēkam nepieciešamais zemes daudzums, to summējot attiecībā uz visiem pasaules iedzīvotājiem, ir trīs reizes lielāks, nekā vispār globālā mērogā ir pieejams. Pārsniedzot "aicinājuma uz aktīvu darbību" robežu, modeļa sarežģītība ir svarīgs apstāklis, lai to būtu nekorekti izmantot kā kvantitatīvā vērtējuma metodi. Plašāk par ekonomisko analīzi var uzzināt Folkes (Folke, 1996) darbos.

Šāda veida problēmas rodas ar visiem mērījumiem, ja dažādas fizikālās vides dimensijas cenšas izteikt ar vienu dimensiju, lai mēģinātu aptvert visu kopā. Enerģijas un materiālu plūsmas, kā arī zemes izmantošana nevar tikt apvienotas vienā kopīgā unificētā lielumā un visas vienlaicīgi mērītas. Katra šāda veida integrācija situāciju pārliecīgi vienkāršo vai arī rada salīdzināšanas nekorektumu, pat neskatoties uz dažādu pārrēķināšanas koeficientu izmantošanu.

Līdzīgi, varbūt pat patiesāki šādi apsvērumi varētu būt, ja tos attiecinātu uz mēģinājumiem piešķirt monetāru vērtību visām vides komponentēm vai, vēl sliktāki - ja tā rīkojas attiecībā uz sociālām lietām. Rezultāts labākajā gadījumā varētu būt ilustratīvs, bet sliktākajā - tas varētu ietekmēt nākotnes plānošanu, kas ekskluzīvi balstītos uz vērtībām, kuras varētu tikt uztvertas kā atsevišķu cilvēku izvēle. Zināmā mērā varētu runāt pat par “nākotnes kolonizāciju” vērtības izteiksmē.

7.5. Mērķu izvirzīšana

Attiecībā uz enerģiju, pamatojoties uz pēdējiem Starptautiskās dabas saglabāšanas savienības pētījumiem, ir panākta starptautiska vienošanās par to, ka ir nepieciešams krasi samazināt CO₂ emisiju. Tādējādi pašlaik nav nepieciešams iedziļināties detaļās par enerģijas izmantošanas ierobežošanas pasākumiem. Varētu tikai ieteikt izmantot Starptautiskās dabas saglabāšanas savienības rekomendācijas, lai izstrādātu CO₂ koncentrācijas samazināšanas uzdevumus.

Attiecībā uz zemes izmantošanu ilgtspējīgas attīstības modeļa nepieciešamība izriet no draudiem par bioloģiskās daudzveidības un augsnes auglības mazināšanos, bet - attiecībā uz Eiropu - arī sakarā ar eroziju un mikroelementu izskalošanos. Tomēr tik ilgi, kamēr netiek plaši akceptēti pasākumi bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā, iespējams, nekas netiks uzsākts, lai kvantitatīvi saglabātu ekosistēmu, sugu un bioloģiskās daudzveidības ģenētisko līmeni. Arī tai ziņā, ka nebūs nepieciešamo datu. Tātad atbilstoši stratēģijai, kas iesaka ilgtspējīgai attīstības nepieciešamos

kritērijus, tos tomēr ir jāvērtē vairāk kvalitatīvi nekā kvantitatīvi (detalizētāka informācija - Reetz, 1994).

Tomēr galvenā uzmanības būtu jāpievērš materiālu plūsmām. Līdzās minerāliem un biomasai, kuri neatjaunojas, tas attiecināms arī uz enerģijas nesējiem, tādējādi piedāvājot plašu bāzi, lai novērtētu resursu izmantošanas ietekmi uz vidi un uzsverot enerģijas izmantošanu un vismaz daļēji - ietekmi uz zemes pārvaldīšanas sistēmu. Tādējādi materiālu plūsmas intensitātes palielināšanās visaugstākajā svarīguma pakāpē attiecas uz jebkuru mēģinājumu padarīt operatīvāku ilgtspējīgas attīstības un vides telpas koncepciju pielietojumu. Bet tas savukārt izvirza prasību precīzāk definēt koncepcijas būtību un empirisko saturu, jo, balstoties uz to, tiks veidota reālā politika.

Jebkura dabas resursu izmantošana, vai nu tas ir dzeramais ūdens vai tehniskais ūdens, ko var izmantot dzesēšanai, minerāli, ko izmanto rūpnieciskajai ražošanai vai celtniecībā, zeme lauksaimniecības vajadzībām vai gaiss elpošanai, nepārprotami palielina visas sistēmas entropiju. Vajadzētu kopējo materiālu plūsmu vērtēt kā vispārēju traucējumu. Bet no tā izriet nepieciešamība ierobežot materiālu plūsmu (kaut gan ne visos gadījumos tas var dot pietiekamu efektu), kas mazinātu kopējo cilvēces spiedienu uz globālo vidi virzītā un pietiekami saudzīgā veidā. Iecere samazināt materiālu plūsmu ir proaktīva, jo faktiski nav attiecināma uz vides kaitējuma atsevišķiem vai individuāliem simptomiem, bet gan uz ietekmi visā sistēmā. Līdz ar to tas ir mēģinājums novērst nākotnē iespējamo kaitējumu, kā arī samazināt pastāvīgo fluktuāciju potenciālu.

Kaut gan tieša materiālu plūsmas ietekme uz vides stresu ir vērojama tikai atsevišķos gadījumos (piemēram, tikai kopējā enerģijas patēriņa pieauguma efekts, kas izraisa globālās temperatūras paaugstināšanās draudus sakarā ar CO₂ emisijas palielināšanos, tika uztverts pietiekami nopietni), daudzus no vispārzināmiem vides degradācijas veidiem, sākot ar zivju populācijas samazināšanos saistībā ar smago metālu uzkrāšanos un to

fertilitātes mazināšanos, var nešaubīgi attiecināt uz materiālu plūsmas intensitāti vismaz netiešā veidā.

Tātad dematerializāciju, kas tiek definēta kā krasa antropocentriskās materiālu plūsmas ierobežošana, varētu uztvert kā ļoti nozīmīgu iezīmi, lai panāktu ekoloģiski pozitīvas izmaiņas ekonomiskajās struktūrās. Citiem vārdiem sakot, dematerializācija var kalpot kā svarīgs ilgtspējīgas attīstības koncepcijas normatīvais rīcības un operatīvās darbības aspekts.

Ja pasaules antropogēnās materiālu plūsmas, kuras jau pašlaik ir spēcīgākas par dabisko procesu materiālām plūsmām (*Schmidt-Bleek, 1992*), tiktu samazinātas uz pusi, tas varētu būt pieņemams un vēlams mērķis. Ja tā notiktu ilgākā laika posmā, materiālu plūsmas samazināšana par 40 % vai 60 % varētu nodrošināt ilgtspējīgu materiālu izmantošanu. Tomēr politiskā skatījumā tas neizraisītu ievērojamas pārmaiņas, ja vien nepieciešamās pretējās tendences, kas ir saistītas ar pasaules mērogā palielinošos materiālu plūsmu, būtu salīdzināmas ar pietiekami jutīgas analīzes datiem (*Spanfgenberg, 1995*).

Pašreizējais patēriņa un investīciju līmenis labklājības valstīs (kur dzīvo apmēram 20 % no pasaules iedzīvotājiem) liek uzņemties tām atbildību par apmēram 80 % pasaules dabas resursu izmantošanu. Nabadzīgās valstīs ir pilnīgi pretējs stāvoklis. Tur ir sliktāk, jo zināmie ilgtermiņa tendenču pētījumi parāda, ka materiālu (pamatliteratūra - *Malenbaum, 1975; Considine, 1991; Jaenickel, 1992*) un enerģijas (*Proops, 1988*) patēriņa intensitāte attīstības sākuma stadijā drīzāk aug, nevis samazinās. Tas ir saistīts ar vienlaicīgi notiekošo strukturālo un tehnoloģisko izmaiņu sekām. Tātad vienlīdzības princips, ko vajadzētu izmantot saistībā ar vides telpas koncepciju, kā arī ņemot vērā iespējamības apsvērumus, pieprasa, lai resursu izmantošanas efektivitāte industriāli attīstītās valstīs tiktu krasi palielināta.

7.6. Desmitkārtīga resursu izmantošanas efektivitāte

Resursu izmantošanas samazinājums, kas izteikts absolūtos

skaitļos, nebūt nenozīmē kompromisa meklēšanu ar labklājības līmeni (pakalpojumu pieejamība un vispārējā labklājība), kopš tehnoloģiskie un sociālie jaunievedumi, kas ģenerē pieaugošu resursu produktivitāti, var kompensēt vai pat pārkompensēt atšķirības materiālu izmantošanā.

Ciktāl vajadzētu paaugstināt resursu izmantošanas efektivitāti? Koeficients, kas ir vienāds ar divi un tiek piemērots globālā mērogā, ja tiek kombinēts ar vienlīdzības priekšnoteikumiem, par kuriem tika runāts iepriekš ("cilvēku tiesības" izmantot resursus), faktiski pārvēršas par koeficientu, kas ir vienlīdzīgs ar desmit attiecībā uz augsti industrializētām valstīm. Šāds mērķis, ko varētu sasniegt 30 - 50 gadu laikā, būtu ekvivalents ikgadējam resursu izmantošanas efektivitātes pieaugumam par 4,5 %. Neapšaubāmi, ka šādā pieejā tiek ņemti vērā pragmatiskie, iespējamie un nepieciešamie politiskie mērķi ("*Factor 10 Club*", 1994; *Spanfgenberg, 1995*). Šāds laika periods ir nepieciešams, lai tehniskām, sociālām un ekonomiskām struktūrām rastos iespēja, bez lieliem konfliktiem ar ilgtspējīgas attīstības prasībām pielāgoties jaunajām prasībām. Tas viss ir jo vairāk nepieciešams, ja līdzās tehnoloģiskiem uzlabojumiem, piemēram, tādiem, kurus prognozēja ASV tehnoloģijas attīstības programmas un Īstenoja efektivitātes dotajos labumos, ir jāņem vērā sociālie aspekti. Kultūras jomā tomēr parādās ievērojamas fluktuācijas, kas ir raksturīgas industriālo valstu iedzīvotājiem, kuri ir sasnieguši augstu patēriņa līmeni un - tas ir vēl svarīgāk un problemātiskāk - kas ir apguvuši daudzveidīgas labklājības formas un pārzina to dinamiku, kura tomēr nav nodrošināma ilgākā laika periodā.

Mijiedarbība starp ekonomisko augsmi un materiālu izmantošanu ir relatīva, dažos gadījumos pat absolūta, vismaz attiecībā uz iepriekšējo periodu (*Jaenicke, 1992*). Tāpēc atbilde uz jautājumu, vai ir iespējama tendence, kas novestu pie mazākas materiālu izmantošanas, lielā mērā ir atkarīga no tā, kā viss tiek vērtēts no ekoloģiskā redzes viedokļa. Tomēr par

šāda veida pieņēmumiem varētu šaubīties vairāku apsvērumu dēļ, jo:

- tā nav "izmantošanas intensitāte", bet patērēto daudzumu absolūtie lielumi, kas arī izraisa vides problēmas;

- šīs empīriskās sakarības vairāk attiecas uz jau sākotnēji sagatavotiem materiāliem un izejvielām, bet nevis uz kalnrūpniecībā iegūstāmām rūdām (šādā skatījumā uz empīriskiem apsvērumiem balstītie pieņēmumi par samazinātām materiālu plūsmām faktiski ir nepietiekami korektas metodoloģijas mērījumu izmantošana); ir redzams, cik cieši šī definīcija ir saistīta ar "tradicionāliem" priekšstatiem par materiālu ekonomiku, atbilstoši kuriem tikai "vērtīgiem" resursiem ir kāda nozīme. Vai - un vēl jo vairāk ierobežotā veidā - ir saskatāma dažu piesārņojuma veidu emisijas (SO₂, NO_x) netiešā saistība ar izejvielu apjomu, jo pēc šo vielu emisijas samazināšanās vēl nav iespējams spriest par atbilstošām ekonomikas pārmaiņām ekonomikā;

- tendence ir pārāk nestabila (spēcīgu mijiedarbību nomaina vāji izjūtama mijiedarbība); šajā gadījumā derētu atskatīties uz neseno Jaenikes pētījumu grupas diskusiju par to (*Jaenicke, 1992; S. M. de Bruin & H. Opschoor, "Is the Economy Ecologising?", Tinbergen Institute Working Paper TI94-65, Amsterdam, 1994.*), ka darbība ir pārāk vāja, lai nodrošinātu nepieciešamās pārmaiņas, pirms nav par vēlu un virzot procesus nevis pašas ekonomikas dinamikas dēļ, bet gan ar likumdošanas paņēmieniem, tātad veidā, kas ir atkarīgs no politiskās mijiedarbības ar ekonomiku, kas padara to atgriezenisku;

- patēriņa intensitātes samazināšanās industriāli attīstītās valstīs daudzos gadījumos tikai atspoguļo starptautiskās tirdzniecības modeli, kam ir raksturīga izstrādājumu intensīva ražošana (kā jau tas bija kopš industrializācijas sākuma laikiem) industriāli spēcīgās valstīs, kā arī materiālu plūsma no izejvielu sākotnējās pārstrādes.

Šo iemeslu dēļ kļūst acīm redzams, ka dematerializācija var kalpot kā politisks mērķis, kā kaut kas tāds, kā dēļ varētu pacensties, bet diemžēl no

kā nevar sagaidīt ievērojamu ekonomikas pārveidošanos.

7.7. Metodoloģijas nepieciešamība, lai novērtētu materiālu plūsmas

Lai varētu gūt panākumus, kvantitatīvajiem mērķiem kopumā ir jāpamatojas uz standartizētu metodoloģiju, kas nodrošina nozīmīgu, daudzpusīgu izmantojamu un atkārtojami iegūstamu informāciju par visu materiālu daudzumu, kāds ir nepieciešams, lai garantētu noteikta izstrādājuma izgatavošanu vai pakalpojuma sniegšanu. Šim nolūkam ir ieviesta resursu izmantošanas efektivitātes noteikšanas metode (material input per unit of service - "mips"). Tā zināmā mērā ir metodoloģija (*Schmidt-Bleek, 1994*), ar kuras palīdzību nosaka materiālu ievadīšanu procesā visos līmeņos (produkts, kompānija, nacionālā ekonomika, reģions), ietverot visas ekoloģiskās ietekmes un papildizpaušmes, tātad - ņemot vērā kopējo materiālu plūsmas masu, kas tiek aktivizēta patērētāju prasību dēļ, nodrošināt viņiem noteiktu dzīvesveidu. Arī gala pakalpojumi standartizētā izteiksmē tiek atvasināti no šīs materiālu plūsmas. Īsāk izsakoties, šis parametrs norāda uz materiālu plūsmu, kas ir nepieciešama kāda izstrādājuma izgatavošanai, sadalei, izmantošanai, vēlreizējai pārdalei un nogādāšanai atkritumu izgāztuvē pēc tam, kad tam visam ir zudusi lietošanas vērtība. Tas ļauj salīdzināt atšķirīgus, bet funkcionāli ekvivalentus izstrādājumus. Piemēram, vidējā "ekoloģiskā krava", kas saistās ar ceļojumu vieglajā automašīnā no vietas A uz vietu B, var tikt salīdzināta ar līdzīgu braucienu vilcienā. Atbilstoši šim principam viena noteikta materiāla daudzuma aizvietošana ar mazāku daudzumu cita materiāla (bet ieskaitot absolūti visas ar to veiktās operācijas), kas nodrošina ekvivalentu pakalpojumu (minētajā piemērā - nokļūšana punktā B) var būt apsvēicama un vēlama, to varētu uzskatīt par svarīgāko uzdevumu zinātniskajā jaunradē.

No iepriekš minētā, var secināt, ka materiālu plūsmas intensitātes

mērījumi ir analītiska metode, lai ilustrētu, cik daudz materiālu (ar materiālu saprot arī tā apstrādei vai pārstrādei nepieciešamo enerģijas nesēju daudzumu) plūst caur ekonomisko sistēmu sektorālā, nacionālā, reģionālā un starptautiskā līmenī. Izmantošanas intensitāte varētu tikt akceptēta kā starpsaišu indikators, ja vien piedāvātā definīcija par materiāliem ir būtiska no vides viedokļa. Attiecinot definīciju uz materiāliem, kas tiek tradicionāli izmantoti, kā arī pamatojoties uz faktu, ka šie lielumi tiek mērīti saistībā ar iekšzemes kopproduktu, ir skaidri redzams, ka tie patiesībā ir ekonomiskie indikatori. Resursu izmantošanas efektivitātes noteikšanas metode ir analoga tai ziņā, ka tai ir tāda pati ietekmes struktūra starp izmantošanu un rezultātu (efektivitātes mērs), tomēr tā ļoti atšķiras tai ziņā, ka saista divas labi saskatāmas objektivitātes (dabu, no vienas puses, un labklājību - no otras), kas arī nosaka kaut ko vidēju. Jo lielāka ir resursu izmantošanas efektivitāte, jo augstāks dzīves līmenis ir sasniedzams pie konkrētiem vides apstākļiem.

Šīs metodes ir orientētas noteikt ekonomisko operāciju efektivitāti kvantitatīvās vienībās, balstoties uz fizikāliem priekšstatiem, kā arī risināt vienlīdzības jautājumus, piemēram, cik daudz materiālu ir izmantots, kas tos izmantojis un kā tie tiek sadalīti uzskatāmā globālā modelī, lai ilustrētu to ieguves vietu un tālāko gaitu.

Resursu plūsmas samazināšanās absolūtā izteiksmē vēl nenozīmē labklājības pasliktināšanos (pakalpojumu pieejamību un augstu dzīves standartu), ja vien tehnoloģiskā un sociālā jaunrade nodrošina pietiekamu produktivitāti un daudzveidību no tā paša vai mazāka materiālu daudzuma, kā arī adekvātāku sadali.

7.8. Zemākā robeža jeb kā optimizēt vajadzības

Tā kā ir definēta robežlīnija starp "dzīvot savā vides telpā" un "pārtērēt resursus", pārsniedzot dabas iespējas, ir nepieciešams skaidrs mājienš par to, kā veidot attieksmi pret zemāko robežu, pret "grīdu" vides telpā. Šī "grīda" raksturo resursu minimālo

daudzumu, kāds gada laikā ir nepieciešams vienai personai, lai viņa varētu dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi. Kritēriji par to, kā to īstenot visāda veida situācijās no pārpilnības līdz sociālai eksistencei dziļi sakņojas Eiropas kultūrā.

Minimālie nepieciešamie resursi sastāv no trijiem elementiem: fizioloģiskā minimuma (pārtika, apģērbs, mājoklis), pamatvajadzībām (parastie sabiedriskie pakalpojumi, piemēram, dzeramā ūdens apgāde, veselības aprūpe, izglītība) un sociālās līdzdalības minimuma (pārvietošanās iespējas, drošība, pieeja visāda veida sociālām institūcijām utt.).

Fizikālais minimums jeb nepieciešamie pamatnosacījumi izdzīvošanai ir definēti dažādās ANO institūcijās, un tiem ir jābūt vienādiem visā pasaulē. Pamatvajadzību minimums nodrošina absolūti nepieciešamās prasības, lai varētu tikt īstenota aktīva un veselīga dzīve, ieskaitot arī noteiktus sociālos standartus. Ekoloģiskā maksa, lai nodrošinātu cilvēku pamatvajadzības un nepieciešamos pakalpojumus, var ļoti atšķirties dažādās kultūrās un infrastruktūrā, un tāpēc arī ir dažādi uzskati par sabiedrības labklājību un pārpilnību.

Vidējais labklājības līmenis ir izšķirošais, lai būtu pamats darboties sabiedrības labā un vienlaicīgi arī savā labā. Tomēr šajā līmenī ir vērojamas vislielākās atšķirības attiecībā uz minimālo resursu patēriņu. Tomēr tā izmaiņas notiek tikai konkrētās sabiedrības ietvaros. Tas nav tas pats ienākumu līmenis uz vienu iedzīvotāju. Tāpēc vajadzētu paturēt prātā, ka preču cenas reti raksturo patērēto resursu daudzumu jeb kopējo ekoloģisko ietekmi uz dabu kopumā.

Līdzdalība sabiedrības dzīvē ir saistīta ar noteiktām demokrātiskām tiesībām, bet tās nav iespējams izteikt finansiāli. Izteikt demokrātiju naudas vienībās nav iespējams.

Tātad nav iespējams "zemāko līmeni" skaidri definēt starptautiski pieņemtā izteiksmē, jo pretējā gadījumā veidotos tiesiski nekorekta un pārmērīgi vienkāršota plašās daudzveidības (piemēram, Eiropas tautu kultūras) unificēšana, kas dažkārt varētu ļoti sāpīgi raksturot reālo sociālo stāvokli dažādās valstīs.

ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS MONITORINGA INDIKATORI

Ilgtspējas indikatori

Ilgtspējīgas attīstības koncepcijai, tāpat kā daudzām citām jaunām koncepcijām, ir jābūt konkrētai, aktuālai un mērāmai. Aptuveni tas būtu salīdzināms ar veselību. Mums ir zināmi vairāki parametri, piemēram, ķermeņa temperatūra, kā arī daudz citu specifisku datu, kas atspoguļo veselības stāvokli - psiholoģisko labsajūtu, fizisko varēšanu un visu orgānu normālu funkcionēšanu.

Lai varētu "mērīt" ilgtspēju, tiek noteikti un izmantoti indikatori, kas atspoguļo mūsu sabiedrības un ekosistēmas funkcionēšanu, kā arī citas specifiskas norises. Daudz pūļu ir veltīts, lai noteiktu labākās indikatoru kombinācijas ilgtspējīgas attīstības izvērtēšanai. Par šo jautājumu ir arī daudz literatūras.

Globālie indikatori

Pasaules banka savos pārskatos atspoguļo globālo progresu virzībā uz vides ilgtspējīgu attīstību. Ikgadējās konferences par vides stāvokli ir vislielākā iespēja, kā iegūt datus kopsavilkuma sagatavošanai un nodot šīs ziņas dalībvalstīm. Pasaules resursu institūta (The World Resource Institute - WRI) ziņojumi (World Resources Report) arī ir regulārs informācijas avots. Pasaules stāvokļa institūts (The State of the World Institute), kas atrodas Vašingtonā, ASV, publicē ikgadējos un ietekmīgos ziņojumus par stāvokli pasaulē (State of the World). Šie ziņojumi lielā mērā attiecas uz pasaules valstu vides, sociālajiem un ekonomiskajiem stāvokļiem. Pats prominentākais vides indikatoru apkopojums ir ISP - ietekme, stāvoklis, pretreakcija (pressure, state, response - PSR). Šo sistēmu ir izstrādājusi ESAO, un tas tiek izmantots industriāli attīstītās valstīs. Sistēma balstās uz VSP parametriem - virzītājspēks, stāvoklis, pretreakcija (driving force, state, response - DSR), un to izmanto arī ANO Ilgtspējīgas attīstības komisija. Ar šādas sistēmas palīdzību ir mēģināts apvienot ilgtspējīgas attīstības sociāli ekonomiskos institucionālos un vides aspektus, un paredzams, ka tā kļūs par pamatu nacionālo ziņojumu sagatavošanai 2000. gadam.

Vietējie indikatori

Darbojoties noteiktā valstī, reģionā vai kopienā, daudz izdevīgāk ir izmantot indikatorus, kas ir šai vietai piemēroti. ANO Vides un attīstības konferences mudinātas, Eiropas valstis tagad attīsta savas "Darba kārtības - 21", bet daudzas no tām izmanto indikatorus. Viens no daudzsoļīgākajiem mēģinājumiem, lai harmonizētu indikatoru izmantošanu, saistās ar Eiropas ilgtspējas indeksu (European Sustainability Index - ESI) projektu, ko koordinē Starptautiskais pilsētvides institūts (International Institute for Urban Development). Tā rezultātā ir izstrādātas trīs indikatoru kategorijas:

- teritorijai raksturīgie indikatori, lai izvērtētu vietējās specifiskās problēmas,
- pamatindikatori, kas faktiski ir vides indikatori,
- svarīgākie indikatori - desmit pamatindikatoru kopa, ar kuru palīdzību var nodrošināt minimālo informāciju par vietējo ilgtspēju.

Jautājumi, kurus var risināt, pamatojoties uz šiem indikatoriem, ir saistīti ar veselīgu gaisu, drošām ielām,

labu mājokli, apstādījumiem, vides vienotību un resursu ilgtspējīgu izmantošanu.

Vispārīga pieeja - proaktīvie indikatori

Indikatoru izvēle ir atkarīga no darbības mērķa, kas var būt, piemēram, politikas izstrāde, iedzīvotāju informēšana utt. Ilgtspējīgas attīstības ekonomiskajai, sociālajai un fiziskajai dimensijai izmanto atšķirīgus indikatorus. Vupertāles institūts (Wuppertal Institute) iesaka izmantot tā saucamos proaktīvos indikatorus - indikatorus, kas ir būtiski visiem mērķiem. Pieņēmuma pamatā ir apsvērums, ka, piemēram, materiālu plūsma atspoguļo neilgtspējīgas attīstības mehānismu. Tāpēc materiālu plūsma ir jāsamazina, lai tuvotos ilgtspējīgai attīstībai. Tas attiecas uz piecu veidu resursiem.

1. Materiāli -

- iegūto materiālu daudzums, miljoni tonnu gadā;
- atjaunošanās pakāpe, procenti.

2. Enerģija -

- primārās enerģijas patēriņš, PJ gadā,
- atjaunošanās pakāpe, procenti.

3. Ūdens -

- izmantotā ūdens daudzums, miljoni kubikmetru gadā,
- pazemes ūdeņu daļa, procenti.

4. Teritorija -

- infrastruktūras attīstība, procenti gadā,
- neskarto teritoriju attīstība, pārsniedzot minimālo kopplatību, procenti gadā.

5. Augsne -

- erozija, tonnas uz hektāru gadā,
- barības vielu zudums, tonnas no hektāra gadā.

Katram no šiem gadījumiem ir iespējams aprēķināt ilgtspējīgas attīstības rādītāju. Tādā veidā neatjaunojošās enerģijas daudzuma attiecība pret visu enerģiju ir ilgtspējas rādītājs. Attīstības panākumus iespējams vērtēt pēc datu salīdzināšanas noteiktā laika periodā.

Vides stāvokļa monitorings

Lai varētu kontrolēt vides fizikālo stāvokli, tiek izmantoti ilgstošāki mērījumi, lietojot noteiktus indikatorus. Ziņojumā "Ilgtspējīgā Vācija" ir minēti 15 dažādi parametri.

1. "Siltumnīcas" efekta gāzu - oglekļa dioksīda, metāna utt., daudzums.
2. Ozona slāni noārdāmo gāzu, piemēram, freona, daudzums.
3. Augsnes destrukcija, piemēram, erozija.
4. Vides paskābināšanās, piemēram, saistībā ar sēra un slāpekļa oksīdu emisijām.
5. Eitrofikācija, ko izraisa, piemēram, nitrātu un fosfātu emisija.
6. Bioloģiskās daudzveidības samazināšanās.
7. Neatjaunojošos resursu izsīkšana.
8. Atjaunojošos resursu pārmērīga izmantošana.
9. Ūdens resursu izmantošana.
10. Pazemes ūdeņu piesārņojums.
11. Gaisa piesārņojums, vasaras smogs.
12. Mežu bojājumi.
13. Atkritumi.
14. Vides kvalitāte pilsētās.

15. Piesārņojums ar toksiskiem savienojumiem, piemēram, smagajiem metāliem.

Katra indikatora raksturošanai ir nepieciešami daudzi mērījumi. Tātad, pirmajam indikatoram - "siltumnīcas efekta" gāzes - ir svarīgi dati par antropogēnā oglekļa dioksīda, metāna, slāpekļa monoksīda utt. daudzumu. Tomēr to visu var apvienot cita indikatora vērtībā, kā ļoti nozīmīgu faktoru izmantojot globālās temperatūras paaugstināšanās potenciālu.

No minētajiem 15 indikatoriem tikai pirmajiem trim ir būtiska globāla nozīme, 4. - 8. ir reģionāla nozīme, tajā skaitā arī attiecībā uz Baltijas jūru, bet 9. - 15. indikatoram pārsvarā ir vietēja nozīme.

Mērķi

Izmantojot indikatorus, ir iespējams konkrētāk definēt reģiona attīstības mērķus. Ilgtspējīgas Eiropas mērķi, kas attiecas uz resursu izmantošanu, ir parādīti 7.1. tabulā, par bāzi pieņemot 1995. gada datus (*Spangenberg, 1995*).

Vupertāles institūts iesaka izmantot materiālu plūsmas un resursu izmantošanas efektivitātes pamatparametrus, lai noteiktu attīstības pakāpi ilgtspējas virzienā. Lai būtu lielāka precizitāte, tomēr nākas katrā konkrētā planētas vietā veikt vides telpas un pieejamo resursu aprēķinus attiecībā uz katru iedzīvotāju. Noteiktā reģionā, balstoties uz iegūtajiem datiem, var izstrādāt konkrētu reģiona attīstības mērķus.

Indikatorus un to izmantošanu vajadzētu uztvert kā diskutējamu jautājumu, kas, balstoties uz pieredzi, ir pilnveidojama. Tomēr pamatmērķi lielos vilcienos paliek līdzšinējie - CO₂ emisijas samazināšana atbilstoši Starptautiskās dabas saglabāšanas savienības rekomendācijām, materiālu izmantošanas samazināšana par 50 % globālā mērogā, zemes izmantošanas samazināšana, lai neapdraudētu bioloģisko daudzveidību.

7.1. tabula. Materiālu izmantošanas samazināšanas mērķi Eiropā.

Resursi	Vides telpa, uz 1 iedzīv. gadā	Nepieciešamās izmaiņas, %	Mērķis uz 2010. gadu, uz 1 iedzīv. gadā	Mērķis uz 2010. gadu, %	Izmantošana, uz 1 iedzīv. gadā
CO ₂ emisija	1,7 t	-77	5,4 t	-26	7,3 t
Primāra enerģija	60 GJ	-50	97,2 GJ	-21	123 GJ
Fosilais kurināmais a	25 GJ	-75	78 GJ	-22	100 GJ
Kodolenerģija	0 GJ	-100	0 GJ	-100	16 GJ
Atjaunojošie avoti b	35 GJ	400	12,2 GJ	74	7 GJ
Cements	80 kg	-85	423 kg	-21	536 kg
Čuguns	36 kg	-87	213 kg	-22	273 kg
Alumīnijs	1,2 kg	-90	9,2 kg	-23	12 kg
Hlors	0 kg	-100	17,2 kg	-25	23 kg
Apbūvēta zeme	0,051 ha	-3,2	0,051 ha	-3,2	0,053 ha
Iekšzemes ūdenstilpnes	kā tagad	0	0,009	0	0,009 ha
Aizsargājamās platības	0,061 ha	1933	0,061 ha	2000	0,003 ha
Meži	0,138 ha	-16	0,138 ha	-16	0,164 ha
Aramzeme c	0,1 ha	-56	0,15 ha	-37	0,237 ha
Koksne	0,56 m ³	-15	0,1 m ³	-15	0,66 m ³

a - akmeņogles, lignīts, nafta, dabas gāze; b - vējš, ūdens, malka, biomasas, Saules siltums utt.; c - ieskaitot daudzgadīgos zālājus un ziemājus, bet neieskaitot pļavas un ganības. Attiecībā uz ūdeni netiek noteikti Eiropas līmeņa mērķi; mērķus nosaka tikai reģionālam un nacionālam līmenim.

8.

ILGTSPĒJĪGA ATTĪSTĪBA KĀ POSTMODERNĀ KULTŪRA

Penti Malaska

Progress by Growth

It is not surprising that growth continues,
even though the Earth is finite.

Most people, rich or poor,
see expansion and growing more
as the only imaginable solution

to their real and immediate problems
even though the Earth is finite.

In the world of riches, growing more
appears to be the way of life
necessary for employment, status,
paying back anticipated growth some day,
and for development defined solely by things
and matter even though the Earth is finite.

In the world of poor, growing more
seems the only way out of poverty and despair,
and
having children not only as a source of joy and
love,
but as a thing of trade and safety of life
even though the Earth is finite.

Until other ways but growing more
are found to remedy the problems encountered,
the people will not give up their hopes and
desires
invested in the idea of progress by growth
even though the Earth is finite.

But the Earth is finite !

Penti Malaska

8.1. Modernisms un progress

Ilgtspējīga attīstība tiek apskatīta kā postmodernās civilizācijas kodols, kā būtiska progresa ideja. Varētu pat teikt, ka neviena cita koncepcija nav tik svarīga sabiedrībai Rietumu pasaulē kā ideja par progresu - ticību nepārtrauktai civilizācijas attīstībai.

Ideja par cilvēces progresu laika gaitā ir tikusi pastāvīgi uzsvērtā jau kopš antīkajiem laikiem, bet moderno laiku ideja par progresu, modernie projekti tika iedzīvināti Renesanses laikmetā pirms kādiem četrsimt gadiem. Kopš tā laika Rietumu pasaule šo projektu ir pilnveidojusi un īstenojusi ar lieliem panākumiem, kaut gan arī ar daudzām kļūdām. Kad cilvēki domā par progresu, tas viņiem asociējas ar izmaiņām vai attīstību materiālā un sociālā jomā. Tomēr dažos gadījumos uzmanība tiek pievērsta arī morāles aspektiem un attiecībām ar dabu. Tādējādi progresa koncepcija nepastāv vienkārši kā tāda koncepcija, kas ir saistīta ar pārmaiņām, augsmi, attīstību vai evolūciju, bet tā ir arī būtisku vērtību koncepcija.

Modernisma būtība un tā īpašā ideja par progresu attiecas uz divām lietām: pirmkārt, uz cilvēku zināšanu emancipāciju saistībā ar svētuma iezīmēm vai maģijas varu un, otrkārt, ar cilvēku emancipāciju jeb atbrīvošanos, kuri darbojas kā autonomas morāli atbildīgas personas, bet kurus ietekmē ārējie vai dievišķīgie strāvojumi.

Atbilstoši Rietumu pasaules mītam par progresu cilvēki atplaukst, jūtas labāk un vērtē augstāk savu dzīvi, ja ir brīvi savu vēlmju īstenošanā un cēloņu apjaušanā, nekā tad, ja viņiem būtu jāpakļaujas ārējām autoritātēm - dievišķām vai laicīgām. Emancipācija kļūst par spēcīgu kultūras motivāciju. Šādā morālā skatījumā postmodernisms ir modernisma turpinājums. Tas ir modernisms, kas sāk apzināties pats sevi. Bet

pašapzināšanās prasa labot modernisma pieļautās kļūdas.

Lai pārvarētu cilvēku dabisko neziņu, ir absolūti nepieciešams apgūt zināšanas un sistemātiski mācīties. No tā savukārt izriet nepieciešamība pēc apmācību procesa un izglītības sistēmas, kas modernā sabiedrībā kļūst par emancipācijas galveno iezīmi. Cilvēku inteliģences emancipācija noveda pie racionālās domāšanas pilnveidošanās līdz ar modernās zinātnes rašanos sešpadsmitajā gadsimtā, kas vēlāk demonstrēja savu spēku tehnoloģijas, industrializācijas un ekonomiskās attīstības jomās. Morāla emancipācija īstenojas pati par sevi caur nacionālām valstīm, politiskām aktivitātēm, revolūcijām, sociālām pārmaiņām un demokrātisko valdību parādīšanos. To ieguldījums progresā tomēr ir mazāk pārliecinošs un daudz nepilnīgāks nekā tas, ko spēj dot zinātne un tehnoloģija.

Vēl vairāk - mīts par progresu vienmēr paliek cieši saistīts ar cilvēku uzskatiem par dabu. Daba ir pamatbāze, kā arī enerģijas un vielu avots, kas nodrošina cilvēkiem dzīves telpu. Bez tam daba ir zināšanu un izzināšanas avots, kā arī humāno vērtību ietvars, kas norāda uz labo, skaisto un patieso dzīvē. Tehnoloģija savukārt iezīmē būtisko cilvēces attīstības ceļu, dod savu ieguldījumu cilvēku dzīves nodrošināšanai uz Zemes saskaņā ar dabu. Līdz noteiktai pakāpei cilvēks kopš Renesanses laikiem ir bijis vērojošs Zemes iemītnieks - domātājs un, iespējams tālākā nākotnē - arī nākotnes piepildītājs. Un tomēr ir arī atgriezeniskums un pretēji vērstas tendences. Jaunākās antitēzes tikai tagad uzsāk savu pretdarbību modernismam.

8.2. Modernā dilemma

Pret progresu vērstās tendences rodas, izejot no diviem pastāvīgiem apsvērumiem. Viens ir apsvērums par cilvēkiem un citiem dzīvniekiem, uz kuriem attiecas

progresa koncepcija un kuriem tas ir pats labākais, kas vien var būt dzīvē.

Otrs apsvērums ir saistīts ar ekonomiskās augsmes nozīmi, zinātnes un tehnoloģijas devumu cilvēku dzīvei un tās pārmaiņām vai nu uz labo, vai sliktu pusi. Rūpnieciskā attīstība nenoliedzami ir radījusi labākus dzīves apstākļus simtiem miljonu cilvēku, it īpaši Rietumu pasaulē un tās sabiedroto zemēs. Tomēr pastāv arī otra realitātes puse: ļoti daudzu cilvēku nabadzība vis nemazinās un neatvieglo viņu ciešanas, bet gan palielinās daudz straujāk, nekā aug pasaules ekonomiskais kopprodukts.

Modernā tehnoloģija attiecībā uz dabu izpaužas ne vien spožos panākumos, bet tā noved arī pie destruktijas. Ir nepieciešams atzīt faktus, ka ir pieļautas globāla mēroga kļūdas attiecībā uz vides pārvaldīšanu. Tas izpaužas kā ozona slāņa izsīkšana, klimata izmaiņas, okeāna piesārņojums, bioloģiskās daudzveidības samazināšanās, nekontrolējamas kodolkatastrofas utt. Pastāvošās tendences nedod nekādu garantiju, ka nākotnes paaudzes spēš progresēt daudz maz atbilstoši pašreizējām iespējām, un diez vai pat mūsu laikabiedriem būs iespējas progresu baudīt visu savas dzīves laiku. Šādi apstākļi rada dilemmu, fundamentālu Renesanses laiku progresa idejas kontradikciju. Līdz ar to rodas pārdomas par pašu ideju un vēlme uzdot jautājumu, vai šī dilemma ir atrisināma. Varbūt arī būtu jāatsakās no pašas progresa idejas, kā to piedāvā daži postmodernisma domātāji.

Milzīgi ātrā ekonomiskā augšme bez solidaritātes un ilgtspējas, arvien pilnīgāka demokrātijas mašīnērija bez ētikas "zelta" likuma respektēšanas, ko parasti pauž visas reliģijas, un arvien ekstensīvāka brīvība bez cieņas un atbildības pret citiem nebūs spējīga veicināt progresu. Alternatīva varētu būt ētiskais nihilisms un vienpusējs darvinisma uzskats par progresa

panākumiem, atbilstoši kuram - visam, kas notiek vai varētu notikt, ir jābūt optimāli labam, pareizam pat tikai tāpēc, ka tā notiek. Vai arī tiek atzīts viss, kas parādās vai varētu tapt. Modernā dilemma ietver sevī kultūras un ētikas aspektus. Faktiskās kļūdas, kas tiek novērotas, ir tikai simptomi, kas norāda uz fundamentālo pieņēmumu sabrukumu un progresa pamatmīta neadekvātumu. Pat neskatoties uz to, ka Rietumu kultūrā daba un tehnoloģija tika uzskatītas par patiesām jau gadsimtiem ilgi. Sadursme notiek starp šķietamiem un reāliem sasniegumiem, tāpēc rodas nepieciešamība mainīt uzskatus un meklēt būtisku korekciju iespējas.

8.3. Vēlās modernisma pārvērtības

Zinātnieki un filozofi saistībā gandrīz vai ar katru pētniecības jomu ir runājuši par pašreizējo laiku kā par lielo pāreju laiku un pat kā par jaunas ēras sākumu. Ja nabadzības novēršanas vārdā tiktu atzīts, ka vides zinātniskajā pārraudzīšanā ir pieļautas kļūdas, tas varētu izraisīt nepatīkamas izjūtas. Kamēr, no vienas puses, plašā strauvē virzās ekonomiskā attīstība, bet modernā tehnoloģija tiek vērtēta kā ļoti nozīmīga, pat kā galvenā progresa daļa, no otras puses, nākas saskarties ar vides problēmām, kā arī pieciest būtiskas atšķirības un nabadzību. Modernisms ir zaudējis savu progresa starojumu, ja uz to raugās ar apgaismības laikmeta gara acīm.

Pāreja no ticības modernismam, kas ir dominējusi kopš viduslaikiem, pie postmodernisma vērtībām un progresa idejām faktiski ir evolucionārs meklējumu process. Agrāko uzskatu maiņa par progresu, salīdzinot ar to, kas raksturīgs pārejas periodam, ir saistīta ar izmaiņām apziņā, pārejot no pirmsmodernā laikmeta uz moderno 16. gadsimtā. Bet tas prasīja savus divus trīs

gadsimtus, lai varētu nobriest jaunie apstākļi. Vai mēs tagad varētu sagaidīt, ka sakarā ar ātrāku tehnoloģijas attīstību un civilizācijas globalizāciju, notiek ātrāka virzība uz postmoderno sabiedrību?

Arī jaunāko laiku pārejai ir nepieciešams laiks - lai iedzīvotos jaunajos apstākļos. Bez tam cilvēces kultūras jomā arī rodas satricinājumi, jo starp divām atšķirīgām ērām izveidojas samērā liela nestabilitāte. Tomēr ne visas cilvēku kopienas un sabiedrības mainīsies un pārveidosies vienā un tajā pašā laikā vai arī saskaņotā solī ieies postmodernismā. Drīzāk iespējams, ka pasaule paliks daudzslāņaina un fragmentāri veidota, kā tas ir bijis vienmēr. Nākotnē, tāpat kā tas jau ir bijis pagātnē, turpināsies dažādas tendences un būtiskas atšķirības starp kulturāli daudzveidīgajām cilvēces daļām, nevis valdīs harmonija un miers.

8.4. Skats uz dabu no pirmsmodernisma un vēlīnā modernisma pozīcijām

Attieksme pret dabu ir kritiskais elements jautājumā par progresu. Pirmsmodernisma attieksme un metaforas ir gaužām atšķirīgas salīdzinājumā ar pašreizējām. Zināšanu emancipācija kopā ar zinātnes attīstību ir novedušas ne tikai pie progresa idejas maiņas, bet arī pie uzskatu maiņas par dabu un tehnoloģijas lomu.

Pirmsmodernismā dominēja divas metaforas un skaidrojumi par dabas raksturu. Atbilstoši vienam no tiem daba ir perfekta, konstanta un veidota dievišķā kārtībā. Otrs skaidrojums vērtē dabu kā organisku fenomenu, kas ir mainīgs, atjaunoties spējīgs un kurā viss ir lieliskā saskaņā. Modernismā dominējošais uzskats par dabu ir transformējies, kļūstot par mašīnas metaforu.

UZSKATI PAR DABU PIRMSMODERNISMĀ UN VĒLĪNĀ MODERNISMĀ

Daba kā dievišķā kārtība

Ideja ir lieliska, un par dievišķo kārtību konstantā dabā ir minēts klasiskajos grieķu un romiešu darbos. Platons ticēja, ka daba ir radīta, lai apmierinātu cilvēku vajadzības.

Cicerons 44. gadā pirms Kristus dzimšanas rakstīja, ka "Pasaule viss ir brīnišķīgā kārtībā, pateicoties dievišķai providencei un gudrībai, kas dod mums drošību un aizsardzību... Kurš nav brīnījies par lietu harmoniju, par šo

dabas simfoniju, kas, šķiet, radītas pasaules labklājībai ?“ Un tālāk viņš raksta tā: “Bet kam - varētu prasīt. ... Mums vajadzētu ticēt, ka pasaule un viss, kas tajā atrodas, ir radīts un veidots Dieva slāvi un cilvēkiem.”

Daba kā organisks kopums

Šī metafora ir veidojusies no idejas par organismu, kas iziet caur daudzām pakāpēm, no dzimšanas un jaunības līdz briedumam un tālāk līdz vecumam un nāvei, kas savukārt dod iespēju iegūt telpu reprodukcijai. Organiskai dabai ir vēsture, bet tā nav konstanta. Neviens stāvoklis neturpinās ļoti ilgi, tas visu laiku variē. Tā kā vispārīgā veidā organisko pārvērtību variācijas ir zināmas, organismi izbauda individualitāti detaļās. Virzība no cilvēka redzes viedokļa ir neparedzama, jo pastāv situācijas faktori un to mijiedarbība. Dabas organiskā metafora neliek cilvēkam secināt, ka daba ir nemainīga un stabila, kā tas ir dievišķās kārtības metaforas gadījumā. Nepārtrauktā dabas variācija pati savā veidā ir dabiska un neizbēgama.

Ideja par organisko un mainīgo dabu ir bijusi sastopama daudzās kultūrās, sākot ar senajiem grieķiem, romāņiem, jūdiem - kristiešiem un citiem. Dažas iezīmes ir atrodamas arī tā sauktajās “primitīvajās kultūrās”, tomēr Rietumu kultūrā tas ir zaudējis pragmatisko vērtību. Nesenā, tā sauktā Gejas hipotēze, ko ir izvirzījis Lovloks (*Lovelock*), var tikt vērtēta kā organiskā uzskata atbalss. Uzskats par dabu kā mašīnu un resursu krātuvi ir aizvietojis uzskatu par organisko dabu.

Daba kā mašīna

Ja atmetam dzīva organisma metaforu, kurai piemīt izcila strukturāla savstarpēja atbilstība un organiska izpausme un kuru ir veidojis Lielais Radītājs, un pieņemam uzskatu par Zemi kā mašīnu, kas mehāniski funkcionē, pateicoties lieliskajiem dabas likumiem, tad nonākam pie domas par Lielo Inženieri kā visa veidotāju.

Caur moderno mehānisko metaforu daba ir ieraugāma kā perfekta mašīna, kurai ir zināma ietilpība, lai uzturētu, darbinātu un atjaunotu sevi, lai ar nepieciešamo operāciju palīdzību nodrošinātu stabila līdzsvara stāvokli, pārvarot perturbācijas. Tā spēj aizvietot savas daļas, bet virzībā izmanto kosmisko Saules enerģiju. Ietekmīgu un izcili pamatotu apgalvojumu par mūslaiku ticību mašīnas dabas nemainīgumam un stabilitātei ir devis Džordžs Perkins Mārčs (*George Perkins March*), Amerikas vides aizsardzības tēvs, kas 1864. gadā rakstīja: “Daba, kas tiek atstāta netraucēta, tā izveido savu teritoriju, ka tiek nodrošināta gandrīz nemainīga formu klātbūtne, varbūt izņemot ģeoloģiskos satricinājumus. Tomēr šajos salīdzinoši retajos degradācijas gadījumos Zeme pati atkal sadziedē radušās rētas un atjauno iepriekšējo dominanti praktiski iespējamā veidā.”

Ideālas dabas mašīnas darbojas, pamatojoties uz dabas likumiem, un tādējādi tās darbība ir paredzama. Mašīnas var tikt racionāli pārveidotas, bet tas nozīmē, ka cilvēks var salabot vai pārkārtot arī Zemi. Mašīnas daba nav paredzēta ne vēstures, ne individualitāšu saglabāšanai, un faktiski nepastāv unikālas vai neparedzamas situācijas. Šai “gudrībai” ir tikušas dotas lielas iespējas, un daudz kas ir izmantots, lai veiktu dabas industriālu utilizāciju.

Mehāniskā kārtība, dabas nemainīgums un stabilitāte līdz pat šim brīdim ir dominējoša ideja ekoloģijas zinātnē un vides aizstāvju uzskatos. Šī ideja ir apslēpta, bet reizēm arī tiek pausta, kad nacionālajā likumdošanā tiek akceptētas programmas par dabas aizsardzību vai saglabāšanu vai slēgti starptautiski līgumi par dzīvo resursu pārvaldīšanu. Daži zinātnieki ir izteikuši šaubas, ka stabila dabas mašīna nespēj būt adekvāta visiem reāli pastāvošiem ekosistēmu līmeņiem un visai biosfērai kopumā. Šīs šaubas ir daļa no modernās dilemmas.

Daba kā evolūcija

Atbilstoši pēdējiem vēlinā modernisma uzskatiem dabā vienmēr notiek pārmaiņas, tai piemīt spējas sevi katalizēt un organizēt, kas faktiski ir *sine qua non* - dzīvības rašanās un pastāvēšanas jautājumi uz šīs planētas. Ja mēs vecās metaforas nepārlūkojam, tad varam konstatēt, ka visos gadījumos, kad ir bijusi saskatāma dabas patstāvība, faktiski ir atklājusies arī mainība, bet gadījumos, kad bijusi meklēta stabilitāte, atklātība - ir sekojusi pārtrauktība, nākuši fluktuācijas un evolūcijas cikli. Daba pat tad, ja to atstāj neskartu, nepaliek konstanta savās formās, struktūrā vai funkcijās, bet mainās visos laika un telpas mērogos atbilstoši savam būtiskajam un dabiskajam apjomam. Nav stingra dabas līdzsvara, un tāda nav arī bijis, jo dabas arēnā vienmēr ir notikušas izmaiņas un pārvērtības.

Vecais uzskats par to, kā saglabāt dabu neskartu, ir transformējies par jautājumu, kā īsti tikt galā ar dabu, kas pastāvīgi mainās. Dzīvība pati par sevi ir atkarīga no izmaiņām, tā atrodas tālu prom no maiņu līdzsvara modeļa. Dzīvība pati ir viena nepārtraukta izmaiņa. Daba seko kompleksās, evolucionējošās sistēmas likumiem un noteikumiem, kas, iespējams, ir vienoti visam kopumam, kura esence ir materiālais, sociālais vai garīgais fenomens. Uzskatu sazarošanās un izvēršanās, kā tas ir vērojams, pārejot no modernisma uz postmodernismu, ir dabiska. Tas gan neietver haosu kā modeli, bet cilvēku dzīve ir ietverta dinamiskas kārtas maiņā. Ilgtspējīga attīstība ir cilvēces evolūcijas vēlinā modernisma atzarojums, kura ietvaros modernisms ir apzinājies ne tikai savas kļūdas, bet arī jaunās iespējas.

Pamatojoties uz Botkina (*Botkin, 1990*) un Laslo (*Laszlo, 1996*) darbiem.

8.5. Ilgtspējīga attīstība

Lai saglabātu progresu ideju, kopienām un sabiedrībai ir aktīvi jāizvērtē ilgtspējīgas attīstības mērķi un tajā pašā laikā jāpārveido iekšējās attiecības starp tehnoloģisko dzīves veidu un dabu, kas tiek pasniegta kā modernās mašīnas metafora.

Ilgtspējīgas attīstības ideja ir uzsvērtā ANO Vides un attīstības komitejas ziņojumā “Mūsu kopīgā nākotne” (*“Our Common Future, 1987*), kura izstrādi vadīja Gro Harlema Bruntlande no Norvēģijas. Ilgtspējīgas attīstības ideja tika konkretizēta “Darba kārtībā - 21” - ANO Vides un

attīstības konferences laikā Riodežaneiro.

Ilgtspējīgai attīstībai ir plašs konteksts, kas ir saistīts ar sociāliem, ekonomikas un vides jautājumiem, kā arī ar kultūras jomas aspektiem, kurus visus ir nepieciešams apzināties. Ekoloģiskā skatījumā ilgtspējīga attīstība, kurā kā noteikta ietekmes

daļa ir ekonomika un tehnoloģija, ir nepieciešamais elements plašā kontekstā. Divas pārējās daļas - sociālā attīstība un demokrātiska politika, kā arī brīva un radoša kultūras attīstība - ir līdzvērtīgas. Šīs trīs dimensijas arī nosaka ilgtspējīgas attīstības izpausmes virzienu.

Pamatojoties uz uzskatu par evolucionējošo dabu, ekoloģiskā ilgtspējīgā attīstība var tikt definēta šādi: "Cilvēces attīstība ir ekoloģiski ilgtspējīga attiecībā uz vidi, ja cilvēku darbības ietekme un efekti, kas skar ekonomiku, tehnoloģiju, sociālo un kultūras sfēru, būtiski neizmaina dabas vai ekoloģiskās sistēmas pārveidošanās ātrumu un nerada neatgriezeniskumu no nākotnes paaudžu viedokļa".

Šī zināmā mērā abstraktā un teorētiskā definīcija tomēr nosaka vajadzīgos apstākļus cilvēka un dabas kopējai evolūcijai. No tās iespējams izdarīt secinājumus par apstākļiem, kādi nepieciešami ilgtspējīgai labklājībai un ilgtspējīgai tehnoloģijai.

Aktualizējot šo definīciju, nonākam pie tādām četrām stingrām prasībām kā:

- 1) ražošanas dematerializācija,
- 2) patēriņa materializācijas pakāpes samazināšana,
- 3) "rikošeta" efekta likvidēšana,
- 4) iedzīvotāju skaita samazināšana ilgtermiņā.

To visu var padarīt vēl efektīvāku, ja tiek novērsts kopējais vides stress, ko izraisa cilvēka darbība.

Ilgtspējīgas attīstības ētiskie principi

- A. Novērst nabadzību un nelīdztiesisko ekonomisko stāvokli jaunattīstības valstīs.
- B. Pārtraukt dabas noplicināšanu un vides degradāciju.
- C. Nodrošināt, lai nākamām paaudzēm ir tādas pašas iespējas, kādas mēs izmantojam pašlaik.
- D. Ilgtspējīga attīstība ir orientēta uz sociālo taisnīgumu un līdztiesību, ekoloģisko un ekonomisko ilgtspēju, politisko un kultūras brīvību un jaunradi.

8.6. Vispārējā vides stresa novēršana

Ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai nepieciešamie apstākļi izriet no definīcijas. Atbilstoši tai kopējo ietekmi uz vidi vai vides stresu, ko izraisa cilvēku darbība, nedrīkst palielināt. Ar stresu šajā gadījumā saprot kopējo antropogēno materiālu plūsmu no dabas (resursu veidā) caur tehnosistēmu (preces un izstrādājumi) un atpakaļ pie dabas (piesārņojums un atkritumi). Ar vienkāršas formulas palīdzību (8.1. tabula) var parādīt, ka stresu rada cilvēku darbības trīs galvenie procesi: iedzīvotāju skaita pieaugums, patēriņa materiālais pieaugums un resursu produktivitāte.

Tātad nepieciešamos apstākļus ilgtspējīgai attīstībai var izteikt šādi:

$$\text{kopējā stresa pakāpe} = \text{pakāpe/A} + \text{pakāpe/B} - \text{pakāpe/C} < 0.$$

Apstākļi vienkārši norāda, ka kopējam vides stresam nevajadzētu palielināties. Iespējas un paņēmieni, lai izpildītu šos nosacījumus, ir jābalsta uz galveno notiekošo procesu nepārtrauktu kontroli. 1., kā arī 4. pozīcija (par kurām bija runa iepriekš) tiek aktualizēta tikai tāpēc, lai vadītu šos ilgtspējīgas attīstības apstākļus, panākot, ka katra svarīgākā procesa norises pakāpe atsevišķi iekļaujas nepieciešamajos apstākļos, vai izsakot ar simbolu palīdzību,

$$\begin{aligned} \text{pakāpe/A} &< 0 \\ \text{pakāpe/B} &< 0 \\ \text{pakāpe/C} &> 0. \end{aligned}$$

8.7. Produkcijas dematerializācija

Pakāpe/C > 0 norāda uz pieaugošu resursu produktivitāti. To varētu sasniegt, izmantojot labāku un daudz efektīvāku tehnoloģiju. Līdz ar to arvien vairāk un labākas kvalitātes produkcijas tiktu piegādāts patērētājiem, mazākā apjomā patērējot dabas resursus un nodarot mazāku kaitējumu videi. Lielākā vai mazākā daudzumā, tomēr visos ekonomikas sektoros un dzīves ciklos vai aprītēs produkti, preces un izstrādājumi tiek izgatavoti no izejvielām un aiztransportēti līdz patērētājam, kā arī tiek nodrošināta tirgus un pakalpojumu sektora funkcionēšana un visas infrastruktūras ilgtermiņa uzturēšana.

Tomēr ir daudz neizmantotu potenciālo iespēju, kā ir minējuši Ernsts fon Veitzekers, A.Lovins un L.Lovins (*Ernst von Weitzacker, A.B.Lovins, L.H.Lovins*), iesniedzot pārskatu "Koeficients četri" ("*Factor Four*") Romas klubam. Viņi norāda, ka pasaules kopprodukta ietvaros, ir iespējams palielināt resursu produktivitāti, ja izmanto tehnoloģijas sasniegumus. Tiek pieļauts, ka kāpinājums varētu būt četrkārtīgs dažu desmitu gadu laikā un pat desmit reizes ilgākā periodā. Tas nozīmē, ka vides stresu izraisošais efekts, kas izriet no attiecības IKP/MP (iekšzemes kopprodukts/materiālu plūsma), var nokristies līdz ceturtdaļai un vēlāk pat - līdz desmitdaļai, salīdzinot ar pašreizējo līmeni.

8.8. Patēriņa dematerializācija

Kāds varētu iebilst, ka iekšzemes kopprodukts nav būtisks vides stresa parametrs. Viņam tomēr nebūs taisnība, jo iekšzemes kopprodukts kā parametrs, kas raksturo cilvēku labklājību, savu nozīmi aizvien zaudē. Vides stresa vērtēšanā tā loma tomēr nav noliedzama.

Iekšzemes kopprodukts attiecībā uz vienu iedzīvotāju parāda komerciālo materiālu patēriņu pasaules ekonomikā. Ilgtspējīgas attīstības principi nosaka, ka šī parametra lielums varētu būt samazinošs vai pat negatīvs, tātad $\text{pakāpe/B} < 0$. Tomēr tas norāda uz tiešu pretrunu saistībā ar kopējo valstu ekonomisko politiku un starptautiskajiem tirdzniecības līgumiem. Tas ir viens no pierādījumiem, ka ilgtspējīgas attīstības koncepcija nebūt nav viegli īstenojama un ka parādās arī nopietnas pretrunas, kuras nav iespējams pārvarēt, neņemot vērā ētikas apsvērumus.

Viena no pieejām varētu būt mēģinājums labāk izprast labklājības būtību, tās efektivitāti un produktivitāti, kā arī sekot līdzi uztraucošo empīrisku faktu iedarbībai. Tādējādi ir noskaidrojies, ka Rietumvalstīs jau kopš septiņdesmitajiem gadiem ir iezīmējusies labklājības produktivitātes lejupslīde (8.1. attēls).

Tomēr ne materiālais patēriņš, ne ekonomiskā augšme nav labklājības ultimātīvs mērķis, bet tikai labāks vai sliktāks tās atspoguļojums. Tātad tā ir labklājības koncepcija, kas pirmām kārtām un vispār ir jāpārskata no ētiskā redzes viedokļa. Tikai pēc tam ir iespējams novērtēt, kādā veidā materiālais patēriņš un ekonomiskā augšme varētu labāk kalpot nākotnē.

Palielināt iedzīvotāju labklājību ir acīm redzams mērķis, ja vien tas tiek sasniegts, paaugstinot iekšzemes kopprodukta radīto labklājības produktivitāti vai efektivitāti. Labklājības produktivitātes palielināšanai vajadzētu būt galvenajam mērķim ilgtspējīgas attīstības īstenošanā. Šo uzdevumu pasaules līmenī varētu formulēt šādi:

- palielinot labklājības produktivitāti, rodas iespēja panākt materiālu patēriņa samazināšanos, patēriņa dematerializāciju, pat nenonākot konfliktā ar labklājības vajadzībām;
- praktiski tas nozīmē, ka mums nepieciešamā struktūra ir jāvirza prom no materiāli intensīvas uz sociālo, kultūras un garīgo vajadzību apmierināšanu;

- tas padarītu iespējamu pasaules ekonomikas novirzīšanu arvien vairāk uz pakalpojumu sagatavošanu, nodrošināšanu un izmantošanu atbilstošā veidā un ar atbilstošu struktūru.

8.9. "Rikošeta" efekts

Kad, attīstoties informatīvai sabiedrībai, notiek vēlās industrializācijas pārejas plūsmas, vajadzētu ņemt vērā kādu ļoti nopietnu apstākli, kas attiecas uz patēriņa dematerializāciju. Tas ir tā sauktais "rikošeta" jeb atsietena efekts, ko var izraisīt virzība uz ilgtspējīgu sabiedrību. Tirgus diktētajos apstākļos, kas nebūt nav adekvāti sociālajām un vides ārējām izpausmēm, panākumi dematerializācijas jomā var tikt pārkompensēti ar lielāku pasaules iekšzemes kopproduktu, kas attiecas uz materiālo patēriņu. Kopējais materiālu patēriņš varētu palielināties pat vairāk, salīdzinot ar ietaupījumiem resursu daudzumiem, ko dotu produkcijas dematerializācija. No otras puses, kopējais materiālu patēriņš ir cieši saistīts ar iedzīvotāju

skaita pieaugumu, kā arī ar ekonomiskās politikas nostādņēm.

"Rikošeta" efekta atzīšana ir jauna parādība, un pašlaik vēl nav pieejami daudzveidīgi empīriski paņēmieni. Tomēr šī efekta analīze paver plašas iespējas intelektuālo potenciālu izmantot ilgtspējīgas sabiedrības veidošanas procesā. 8.2. attēlā ir parādīts, kā "rikošeta" efekts darbojas pasaules enerģijas patēriņa jomā. No attēla var secināt, ka pasaules enerģijas patēriņš ievērojami pārsniedz tos ietaupījumus, kas tika gūti taupīšanas rezultātā.

$$IKP/IS = PL/IS : IKP-PL$$

IKP/IS - materiālu patēriņš, mērot to kā iekšzemes kopprodukta apjomu uz vienu iedzīvotāju,

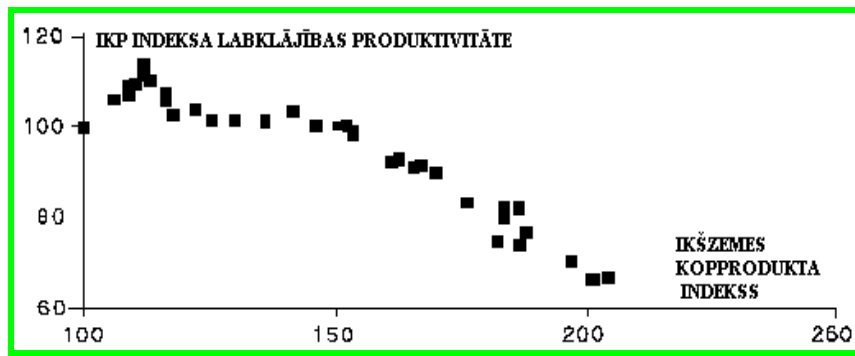
PL/IS - pasaules labklājība uz vienu iedzīvotāju,

IKP-PL - iekšzemes kopprodukta radītā pasaules labklājība,

IKP - iekšzemes kopprodukts,

IS - iedzīvotāju skaits,

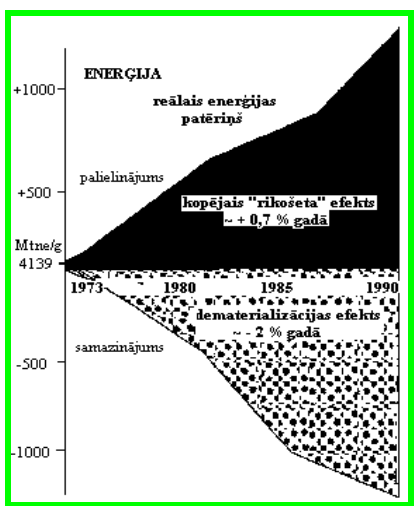
PL - pasaules labklājība.

8.1. attēls. Labklājības produktivitāte, kas tiek izteikta attiecībā uz iekšzemes kopproduktu un iedzīvotāju skaitu ir cieši saistīta ar iekšzemes kopproduktu. Izmantoti ASV dati par 1950. - 1986. gadu. Iekšzemes kopprodukta apjoma pieaugums virs noteiktas vērtības atbilstoši nepalielina labklājību. Avoti - Ekins P., Max-Neef M., eds. 1992. "Real Life Economics. Understanding Wealth Creation". Routledge. London, New York.

8.1. tabula. Kopējā vides stresa mazināšanas iespējas.

Atbilstošais process	Simbols
A. Jo lielāks ir iedzīvotāju pieauguma ātrums (% gadā), jo spēcīgāka ir ietekme uz vidi.	pakāpe/A
B. Jo lielāks ir pasaules iekšzemes kopprodukta apjoma pieaugums uz vienu iedzīvotāju, jo lielāka ir materiālu patēriņa intensitāte un lielāks spiediens uz vidi.	pakāpe/B
C. Jo lēnāks ir iekšzemes kopprodukta resursu produktivitātes pieaugums, ja tas tiek mērīts kā iekšzemes kopprodukta attiecība pret kopējo materiālu plūsmu caur tehnosfēru, jo spēcīgāks būs stress uz vidi.	pakāpe/C
D. Kopējā vides stresa pakāpe = pakāpe/A + pakāpe/B + pakāpe/C.	

8.2. attēls. "Rikošeta" efekts pasaules enerģijas patēriņā. Enerģijas efektivitāte no 1973. gada (4 139 megatonnas naftas ekvivalenta) līdz 1990. gadam palielinājās par 2 % gadā. Tomēr tas nenoveda pie patēriņa samazināšanās tajā pašā periodā, jo kopējais patēriņš palielinājās par 2,7 % gadā. Tātad "rikošeta" efekts ir 0,7 %. Avots - Sun JiWu. 1996. "Quantitative Analysis of Energy Consumption Efficiency and Savings in the World 1973.-1990."

8.10. Iedzīvotāju skaita samazināšanas iespējas

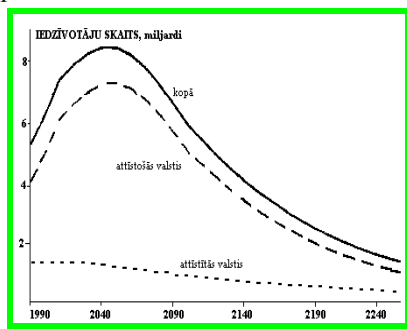
Ilgspējīgas sabiedrības veidošanas reāla vīzija pieprasa, lai tiktu ne tikai pārtraukts iedzīvotāju skaita eksplozīvs pieaugums, bet pat notiktu esošā pasaules iedzīvotāju skaita samazināšanās līdz viszemākajam iespējamam līmenim, tādējādi paverot iespējas civilizācijas attīstībai nākotnē. Tomēr notiek pretējais - pasaules iedzīvotāju skaits turpina palielināties, bet jaunattīstības valstīs pat nav ko cerēt uz ātru pieauguma tempu samazināšanos.

Iedzīvotāju skaita kontrole ilgspējīgas sabiedrības veidošanas

nolūkā ir ilgtermiņa mērķis, ja vien pārmērīgs iedzīvotāju skaita pieaugums tuvākajā laikā neradīs draudus attīstībai vispār.

Kā liecina FAW darba grupas veiktās analīzes, pasaules iedzīvotāju skaits varēt ievērojami samazināties, ja tiktu izmantotas piemērotas ekonomiskās un sociālās metodes, kā arī tiktu rasta iespēja jūjami atbalstīt ekonomiski mazāk attīstītās valstis, izmantojot bagātāko valstu iespējas.

Ekonomiskajām metodēm var būt ļoti efektīva ietekme uz iedzīvotāju skaita samazināšanas procesu, it īpaši reģionos, kur valda liela nabadzība. Pirmo reizi pasaulē beidzot paveras reāla iespēja veidot labāku nākotni ne tikai pašiem sev, bet arī saviem bērniem, un tas var būt nopietns arguments, lai iedzīvotāju skaits patiešām tiktu samazināts.

8.3. attēls. Iespējamā pasaules iedzīvotāju skaita dinamika attīstītajos reģionos (apakšējā līkne), vājāk attīstītos reģionos (vidējā līkne) un kopumā pasaulē (augšējā līkne), pamatojoties uz pieņēmumu par ekonomisko un sociālo pamudinājumu izmantošanu iedzīvotāju skaita kontrolē.

Mērķis 2300. gadam ir viens miljards iedzīvotāju pasaulē. Avots - Benking H., Brauer G.W., Fliedner T.M., Grener C., Malaska P., Morath K., Pestel R., Rodermacher F.J. 1996. "Robust Path to Global Stability: Tough but Feasible." Journal of the Finnish Institute of Occupational Health.

Tomēr ir arī redzams, ka iedzīvotāju skaita eksplozīvs pieaugums katrā ziņā turpināsies vēl dažas desmitgades. Bet ilgspējīgai attīstībai ir nepieciešama tūlītēja un neatliekama iedzīvotāju skaita samazināšana. Kā liecina modelis, process savas krasi negatīvās sekas sāks parādīt tikai pēc tam, kad iedzīvotāju skaits sasniegs 9 miljardus. Citas maksimālās līknes projekcijas attiecībā uz iedzīvotāju skaitu situācijā, kad netiek pielietotas radikālas politiskas metodes, varētu uzrādīt vēl lielāku pasaules iedzīvotāju skaitu - no 10 līdz pat 16 miljardiem cilvēku.

Varas ētiskā atbildība

- Cilvēku dzīves mērķis nav apliecināt savu eksistenci, jo tas nenozīmētu neko reāli neparastu.
- Cilvēku dzīves mērķis nav tikai saglabāt savu dzīvību, jo dzīvībai pašai piemīt tendence parūpēties par sevi.
- Dzīve iegūst, lai ko arī mēs, cilvēki, darītu. Dzīvība pastāv kopā ar cilvēkiem, bet var pastāvēt arī bez tiem.
- Cilvēku dzīves mērķis ir pierādīt, ka dzīvība ir bagātāka un vērtīgāka, ja tajā ir arī cilvēki.
- Veidot cieņas pilnu dzīvi un uz pieredzi balstītu apziņu, kļūst iespējams, jo cilvēkiem ir īpaša cilvēciskā vērtība un viņos tiek pamodināta ētiskā pašatbildība.
- Tas ir spēks - apzināties sevi! Tas ļauj daudz ko celt un pacelt arī virs zemes. Bet tie, kas paliek stāvam uz savām četrām, nevarēs sevi apliecināt.

Penti Malaska

9. LITERATŪRA

1. – 3. nodaļa

- IUCN/UNEP/WWF. *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*. Gland, 1991.
- Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. Oxford, Oxford University Press, 1987.
- DesJardins Joseph R. 1993. *Environmental Ethics*. Belmont: Wadsworth, 1993.
- Ehrenfeld David. *The Arrogance of Humanism*. Oxford University Press, 1978.
- Engel J. R, Engel, J. G., (eds.). *Ethics of Environment and Development*. Global Challenge, International Response. Belhaven Press, London, 1992.
- Engel J. R, Denny Hughes. *Advancing Ethics for Living Sustainably*. IUCN, Gland, 1994.
- Gifford Pinchot. *The Training of a Forester*. Philadelphia: Lippincott, 1914.
- Hermere G., *Kunskapens pris* (The price for knowledge). Swedish Science Press, Stockholm, 1986.
- Leopold Aldo. *Sand Country Almanac*. New York, Oxford University Press, 1949.
- Norton Bryan. *Environmental Problems and Future Generations*. In: James P. Sterba (ed.). "Earth Ethics". Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1995.
- Passmore John. *Man's Responsibility for Nature*. London: Duckworth, 1980.
- Rawls John. *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1971.
- Rolston III Holmes. *Environmental Ethics*. Philadelphia, Temple University Press, 1988.
- Routley Richard, Routley Val. *Nuclear Power*. In: Regan T., VanDeVeer D. (eds.). "And Justice for All". Totowa, Rowman and Allanheld, 1982.
- Taylor Paul *Respect for Nature. A Theory of Environmental Ethics*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- IUCN/UNEP/WWF. *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*. International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, Gland, 1980.

4. nodaļa

- Hess Peter. *The Military Burden, Economic Growth, and the Human Suffering Index: Evidence from the LDCs*. Cambridge Journal of Economics, vol. 13, no. 4, December, pp. 497-515, 1989.
- London Bruce, Bruce A. Williams. *Multinational Corporate Penetration, Protest, and Basic Needs Provision in Non-Core Nations: A Cross-National Analysis*. Social Forces, vol. 66, no. 3, March., pp. 747-773, 1988.
- Ram Rati. *The Role of Real Income Level and Income Distribution in Fulfilment of Basic Needs*. World Development, vol. 13, No. 5, May, pp. 589-594, 1985.

- Stewart Frances. *Basic Needs Strategies, Human Rights, and the Right to Development*. Human Rights Quarterly, vol. 11, No. 3, August, pp. 347-374, 1989.
- Stokes Randall G., Andy B. Anderson. *Disarticulation and Human Welfare in Less Developed Countries*. vol. 55, No. 1, February, pp. 63-74, 1990.
- UNDP. *Human Development Report 1990/1996*. Oxford University Press, 1996.
- UNICEF. *Statistical tables of The State of the World's Children 1996*. New York: UNICEF, 1996. <http://www.unicef.org/sowc96/stat1.html>
- Weigel van B. *The Basic Needs Approach: Overcoming the Poverty of Homo oeconomicus*. World Development, vol. 14, No. 12, May, pp. 1423-1434, 1986.
- Wimberley Dale W. *Investment Dependence and Alternative Explanations of Third World Mortality: A Cross-National Study*. American Sociological Review, vol. 55, February, No. , pp. 75-91, 1990.
- World Bank. *World Development Report 1996*. Oxford University Press for the World Bank, Washington D.C. 1996. <http://worldbank.org/html/extpb/WDR96PA.html>

5. nodaļa

- Dworkin G. (ed.). *Morality, Harm, and the Law*. Boulder: Westview Press, 1994.
- Feinberg J. *The Moral Limits of the Criminal Law*. New York: Oxford University Press, Vol. I, 1990. *Harm to Others*. Vol. II *Offence to Others*. 1985, Vol. III *Harm to Self*. 1986, Vol. IV *Harmless Wrongdoing*, 1984.
- Lee S. *Law and Morals*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Skolnick J. H. *Coercion to Virtue*. In: Southern California Law Review, Vol. 41, No. 3, 1968.
- Teubner G., (ed.). *Dilemmas of Law in the Welfare State*. Berlin: De Gruyter, 1986.
- Teubner G. 1993. *Law as an Autopoietic System*. Oxford: Blackwell, 1993.
- Trzyna Th. C. *A Sustainable World. Defining and Measuring Sustainable Development*. International Centre for the Environment and Public Policy. California Institute of Public Affairs, Sacramento, 1995.
- van der Burg W. *Bioethics and Law*. In: Singer P., Kuhse H. (eds.). "A Companion to Bioethics", Oxford, Blackwell, forthcoming.
- Verschuuren J. *The Constitutional Right to Environmental Protection*. In: "Current Legal Theory", Vol. XII, No. 2, pp. 23-36, 1994.

6. nodaļa

- Andreasson-Gren I. M., Michanek G., Ebbesson J. *Economy and Law - Environmental Protection in the Baltic Region*. The Baltic Sea Environment Session 7, The Baltic University Programme, Uppsala, 1992.

Danmark på vej mod år 2018. *Analyse og vision. Landsplanredegørelse fra miljøministeren.* København: Miljøministeriet, 1992.

Dworkin R. *Taking Rights Seriously.* London, Gerald Duckworth & Co. Ltd, 1991.

Kestava kehitys. Lahivuosisien toimenpiteita Suomessa ja Suomen kansainvälisessä yhteistyössä. Helsinki, Ympäristöministerio, 1995.

Pedersen K. H. A Comparison Between the Three Baltic States Esbjerg: South Jutland University Press, 1995.

Stortingsmelding. Den regionale plan-leggingen og arealpolitikken. No. 31, 1992.

Suksi M. Constitutions of the East: A Comparison of the *Constitutions of the Russian Federation, Belarus and Ukraine.* Ministry of Foreign Affairs, Finland, forthcoming.

Towards Sustainability. A European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development. OJ 17.5.93. No C 138/1-98, 1993.

Zahle H. *Naturen ind i grundloven - menneskeret eller naturbeskyttelse ?* In publication Retligt set - synsvinkler på arealanvendelses-lovgivningen. København: Miljø- og Energiministeriet. 1995.

7. nodaļa

Considine T. *Economic and Technological Determinants of the Material Intensity of Use.* Land Economics, 67(1), pp. 99-115, 1991.

Folke C., Jansson A., Larsson J., Constanza R. Ecosystems Appropriation by Cities. Beijer Discussion Paper, No. 86; 61, Stockholm, 1996.

Hille J. *The Concept of Environmental Space - Implications for Politics, Environmental Reporting and Assessment.* EEA Expert Corner Series, Copenhagen, (forthcoming).

Hinterberger F. *Biological, Cultural and Economic Evolution and the Ecology-Economy-Relationship.* In: Van den Bergh et al.(Ed.), "Concepts, Methods and Policy for Sustainable Development", Washington D.C., 1994.

Hinterberger F. *On the Open Socio-Economic Systems.* In: Mishra R. K. et al. (ed). "On Self-Organisation". Berlin/Heidelberg, 1995.

Hinterberger F., Luks F., Skaen H. *Ecological Economic Policy.* New York 1997, forthcoming. First published at Ökologische Wirtschaftspolitik, Basel, 1996.

Jaenicke M. et al. *Umweltentlastung durch industriellen Strukturwandel ?* Berlin, 1992.

Lehmann H., Reetz T. *Sustainable Land Use.* Wuppertal Paper 26, 1994.

Malenbaum W. *Law of Demand for Materials.* In: Proceedings, Council of Economic, AIME Annual Meeting, New York, 1975.

Proops. *Energy Intensities, I-O Analysis and Economic Development.* In Ciaschini, M. (ed.). Input-Output

Analysis, Current Developments, Chapman and Hall, London, 1988.

Rees W., Wackernagel M. *Our Ecological Footprint - Reducing Human Impact on Earth.* New Society Publishers, Gabriola Islands, B.C. Canada, 1995.

Schmidt-Bleek F. *The Fossil Makers.* New York, first published in German, Wieviel Umwelt braucht der Mensch, Basel, forthcoming.

Schmidt-Bleek F. *Eco-Restructuring Economies: Operationalising the Sustainability Concept.* Fresenius Env. Bulletin, 3, Basel, pp. 46 - 51, 1992.

Siebert H. *Nature as a Life Support System.* J. of Economics, Vol 42, No. 2, pp. 133-142, 1982.

Spangenberg J. H. *Evolution und Tragheit.* In: Kaiser G. (ed.). "Kultur und Technik im 21. Jahrhundert", Frankfurt, 1993.

Spangenberg J. H. (ed.). *Towards Sustainable Europe. A Report from the Wuppertal Institute for Friends of the Earth Europe.* Foe Publications, Luton, 1995.

Spangenberg J. et al. *Concepts for Sustainability: Environmental Space Materials Flows and Indicators.* EEA Expert Corner Series, Copenhagen, forthcoming.

Wetering J., Opschoor H. *The Ecocapacity as a Challenge to Technological Development.* Publikatie RNVO No. 74, Rijsovoik, 92.

8. nodaļa

Bauman Z. *Intimation of Postmodernity.* London, Routledge, 1992.

Botkin D. B. *Discordant Harmonies. A new Ecology for the Twenty-First Century.* Oxford University Press, Oxford, 1990.

Laszlo E. *Evolution. The General Theory.* Hornation Press, 1996.

Malaska P. *Nature-Oriented Technology.* Proceedings of the XI World Conference of WFSF in Budapest Vol I, pp. 376-389, 1991.

Malaska P. *Economic and Social Evolution: The Transformational Dynamics and Approach.* In: Laszlo Ervin (ed.). "New Evolutionary Paradigm". Gordon and Breach Science Publishers. New York. pp. 131-155, 1991.

Norgaard R. B. *Development Betrayed. The End of Progress and Coevolutionary Revisioning of the Future.* Routledge, London, 1994.

The Commission on Global Governance. *Our Global Neighbourhood.* Oxford University Press, New York, 1995.

Van Dieren W. *Taking Nature into Account: Toward a Sustainable National Income.* New York Copernicus, New York, 1995.

von Weizacker E. U., Lovins A. B., Lovins L. H. *Faktor Vier. Doppelter Wohlstand -halbierter Natur-verbrauch.* Der neue Bericht an den Club of Rome, München, 1995.

von Wright G. H. *Humanismen som livsstil. Humanism as a Life Attitude* (in Swedish).

BALTIJAS REĢIONA ILGTSPĒJA

ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS PAMATI

AUTORI

Vibrens van der Burgs

Tilburgas universitātes (Nīderlande) vecākais zinātniskais līdzstrādnieks jurisprudencē. Viņa pamatizglītība saistās ar jurisprudenci un ētiku. Viņš ir publicējis grāmatas par civilo nepakļaušanos un demokrātiju, kā arī ir bijis līdzredaktors grāmatai par likumdošanu un morāli biomedicīnas jomā. Viņš koordinē pētniecības projektu par ideālu nozīmi likumdošanā, morālē un politikā.

Nina Hervalā

Vasas universitātes (Somija) administratīvo zinātņu licenciāte, kas specializējas likumdošanā par sabiedrību. Viņas pašreizējais darbs ir saistīts ar salīdzinošiem pētījumiem likumdošanā par sabiedrību ilgtspējīgas attīstības koncepcijas skatījumā un attiecībā uz zemes izmantošanas plānošanu Ziemeļvalstīs.

Gorans Lindgrens

Upsalas universitātes Miera un konfliktu pētījumu katedras licenciāts, pētnieks un datoru nodaļas vadītājs. Viņa intereses saistās ar ekonomisko attīstību un konfliktiem Dienvidaustrumāzijā.

Penti Malaska

Turku Ekonomikas un biznesa administrācijas skolas Somijas Nākotnes pētījumu centra direktors, profesors, tehnisko zinātņu doktors kā arī Pasaules Nākotnes pētījumu federācijas prezidents. Profesors Malaska ir fiziķis un pēc pamatizglītības inženieris. Ilgāku laiku viņš nodarbojas ar jautājumiem par attīstību un civilizācijas apstākļiem. Sevi ir izteicis arī dzejā un mākslā. Viņš ir Romas kluba biedrs.

Larss Ridens

Upsalas Universitātes bioķīmijas asociētais profesors. Kopš 1991. gada vada Baltijas universitātes programmu, bet kopš 1982. gada aktīvi piedalās Upsalas seminārā par ētiku un atbilstoši arī Upsalas forumā par ētikas pētījumiem. Šajā jomā ir publicējis daudzus darbus. Viņš ir Starptautiskās inženieru un zinātnieku savienības par globālo atbildību valdes loceklis.

Friedrihs Šmits-Bleks

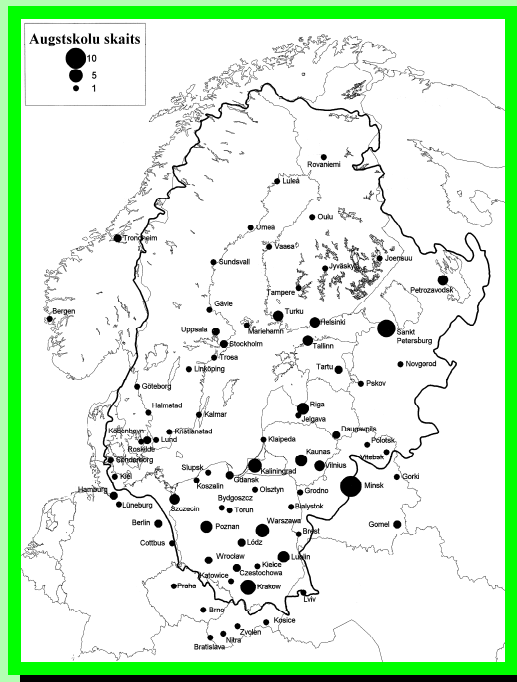
Profesors, zinātņu doktors. Pēc desmitiem gadu pētījumu un pasniedzēja darba dažādās Vācijas un ASV augstskolās ir kļuvis par Vācijas Vides aizsardzības aģentūras (Berlīne), Laksenburgas un ESAO (Parīze) vecāko līdzstrādnieku. No 1991. gada viņš ir bijis Vupertāles klimata, vides un enerģētikas institūta Materiālu plūsmas un strukturālo izmaiņu nodaļas direktors. Kopš 1994. gada viņš ir institūta viceprezidents.

Joahims Spangenberg

Studējis bioloģiju Ķelnē un vides zinātni Esenē, Vācijā. Viņš ir bijis dažu parlamenta locekļu palīgs, Vācijas Vides konvencijas Konceptuālās plānošanas departamenta vadītājs, pasniedzējs Ķelnes Administrācijas akadēmijā un Dortmundas Universitātē, Eiropas vides politikas institūta pētnieks. Kopš 1993. gada viņš ir Vupertāles institūta Materiālu plūsmas un strukturālo izmaiņu nodaļas vecākais zinātniskais līdzstrādnieks un programmas "Ilgtspējīgā Eiropa" koordinators.

Mikaels Stenmarks

Upsalas universitātes (Zviedrija) habilitētais zinātņu doktors un reliģijas filozofijas pasniedzējs. 1996. gadā par savu grāmatu "Racionālisms zinātnē, reliģijā un ikdienas dzīvē" saņēma Džona Templtona fonda prēmiju. Viņš pašlaik strādā pie projekta "Vides ētika un skats uz dabu: mūsu vērtību būtība veidojot ilgtspējīgu sabiedrību", ko sponsorē Zviedrijas Vides aģentūra.

Baltijas reģions. Tumšā līnija norobežo Baltijas jūras ūdensšķirtnes teritoriju, bet apli norāda Baltijas universitātes programmas dalības augstskolu atrašanās vietu.

BALTIJAS REĢIONA ILGTSPĒJĒJA ir labi ilustrēts lekciju kurss, kas dod pārskatu par ilgtspējīgas attīstības koncepciju, it īpaši attiecībā uz teritoriju ap Baltijas jūru. Lekcijās ir aplūkoti jautājumi, kas skar dabas resursu ilgtspējīgu izmantošanu un pārvaldīšanu, ilgtermiņa dabas un vides aizsardzību, kā arī ilgtspējīgu cilvēku kopienu veidošanu, sākot no ģimenes līmeņa līdz pat pagastiem, pilsētām un valstīm.

Lekciju kursu veido Baltijas universitātes programmas sagatavots universitātes kredītkursa materiāls, kas tiek piedāvāts Baltijas reģiona augstskolām. Svarīga kursa komponente ir desmit televīzijas programmas, kas tika sagatavotas konsorcijs ietvaros, kurā sadarbojās Baltijas reģiona nacionālās televīzijas kompānijas, satelīta televīzijas raidkompānijas un nacionālie televīzijas kanāli. Šie televīzijas raidījumu materiāli satur plašas reportāžas no Baltijas reģiona valstīm. Bez tam kursa ietvaros ir sagatavota datu bāze par dabas resursiem un vides stāvokli Baltijas reģionā, kas ir pieejama, izmantojot INTERNET sistēmu. Lekciju kurss ir pieejams angļu, poļu, latviešu un krievu valodā, bet televīzijas raidījumu videomateriāli ir sagatavoti angļu un daudzās nacionālās valodās.

Baltijas universitātes programma īsteno starptautisku sadarbību starp apmēram 150 augstskolām 14 valstīs, kas atrodas Baltijas reģionā. Programmu koordinē Upsalas universitāte.

BALTIJAS UNIVERSITĀTES PROGRAMMA - UPSALAS UNIVERSITĀTE

Adrese: The Baltic University Secretariat, Uppsala University, P.O.Box 2109, S - 750 02, Uppsala, SWEDEN
Tālrunis + 46 18 4711840; fakss + 46 18 4711840; e- pasts Baltic.Univ@uadm.uu.se

BALTIJAS UNIVERSITĀTES PROGRAMMAS LEKCIJU KURSS LATVIEŠU VALODĀ IR PIEEJAMS

LATVIJAS UNIVERSITĀTES VIDES PĒTĪJUMU CENTRĀ (Adrese: Latvijas Universitāte, Kr. Valdemāra ielā 48, LV - 1013, Rīgā. Tālrunis 7372597; fakss 7225039),

LATVIJAS UNIVERSITĀTES EKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTĒ (Adrese: Latvijas Universitāte, Aspazijas bulvārī 5, LV - 1050, Rīgā. Tālrunis 9227026; fakss 7034702).

